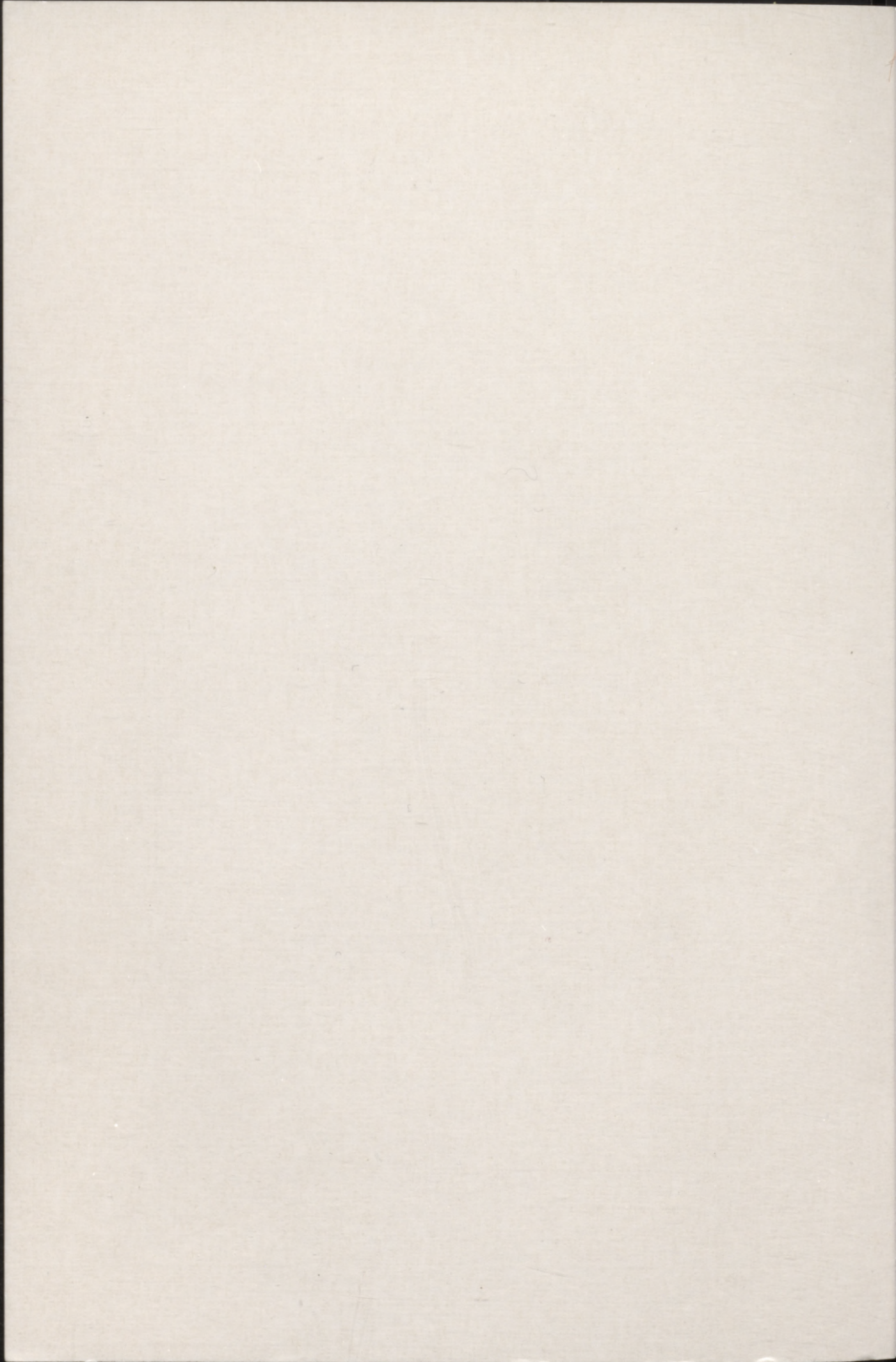

Ēriks Jēkabsons

Lietuvieši Latvijā

2004-3
148

69

Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts

Ēriks Jēkabsons

Lietuvieši Latvijā

Rīga, 2003

UDK 94(474.3)(=172)
Je 304

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

0304019146

Grāmata iznākusi projekta “Mazākumtautības Latvijā”
ietvaros ar Sorosa fonds “Latvija” finansiālo atbalstu.

Redaktore *Mirdza Streipa*
Armanda Paegles makets

ISBN 9984-743-19-5

Rīga, 2003

© Ēriks Jēkabsons, 2003

Satura rādītājs

Lietuviešu ienākšana Latvijas teritorijā.....	7
XVI gs.–XIX gs. sākums	7
XIX gs. beigās–XX gs. sākums	11
Skaitis un izvietojums	11
Politiska rakstura darbība XIX gs. beigās un XX gs. sākumā.....	14
Nacionālā kustība un cīņa pret lietuviešu drukas darbu aizliegumu	14
Sociāldemokrātu kustība.....	18
Baznīca un legālā sabiedriskā darbība	19
Lietuviešu mācītāji	19
Lietuviešu sabiedriskās organizācijas, kultūras darbība.....	20
1905. gada revolūcija	25
Lietuviešu izglītības iestādes 1905.–1914. gadā	27
Lietuviešu sabiedriskā darbība pēc 1905. gada revolūcijas	29
Kreiso organizāciju legālā un nelegālā darbība un nelegālās nacionālās organizācijas.....	33
Biedrību kultūras darbs.....	35
Lietuviešu prese Rīgā	38
Dalība pilsētu pašvaldību vēlēšanās	42

Pirmais pasaules karš.....	44
Krievijas revolūcija.....	47
Lietuvieši Latvijā 1918.–1940. gadā	53
Skaitis un izvietojums	53
Neatkarības karš	57
Politiskā darbība	60
Parlaments un pašvaldības.....	60
Kreisās organizācijas.....	61
Latvijas lietuvieši un politiskās norises Lietuvā.....	62
Valsts apvērsuma Lietuvā atskaņas	63
Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma	66
Lietuviešu prese	66
Izglītība.....	68
Pamatskolas	69
Ģimnāzijas	70
Vispārīgais stāvoklis	72
Sabiedriskā darbība	75
Organizācijas	75
Kultūras darbs.....	79
Latvijas lietuviešu apvienība	80
Sports.....	83
Skauti un gaidas	84
Latvju-lietuvju vienība	84
Atbalsts no Lietuvas	86
Katoļu baznīca	86
Lietuvieši Latvijas valsts un sabiedrības dzīvē.....	88
Laukstrādnieki no Lietuvas	90
Lietuvieši padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā.....	93
Organizācijas	93
Izglītība.....	95
Represijas.....	96
Lietuvieši vācu un padomju okupācijas laikā	99
1941.–1988. gadā	99
Vācu okupācijas laiks (1941.–1945. gads).....	99
Skaitis	99
Izglītība.....	100
Latviešu leģionā.....	102

Padomju varas laiks pēc Otrā pasaules kara	103
Skaitis un izvietojums	103
Pretestība padomju varai	105
Atmoda	106
Neatkarīgajā Latvijā	111
Skaitis un izvietojums	111
Sabiedriskā darbība	112
Izglītība	118
Lietuvieši Latvijas valsts un sabiedriskajā dzīvē	122

Lietuviešu ietekme Latvijā teritorijā, XVI gs. – XIX gs. sākums

Latvijas teritorijā, kas šodien veido Latvijas Republikas teritoriju, ir bijis daudz valdību un valsts ierīču. Šajā laikā šajā teritorijā ir bijis daudz valdību un valsts ierīču. Šajā laikā šajā teritorijā ir bijis daudz valdību un valsts ierīču. Šajā laikā šajā teritorijā ir bijis daudz valdību un valsts ierīču.

Latvijas teritorijā, kas šodien veido Latvijas Republikas teritoriju, ir bijis daudz valdību un valsts ierīču. Šajā laikā šajā teritorijā ir bijis daudz valdību un valsts ierīču. Šajā laikā šajā teritorijā ir bijis daudz valdību un valsts ierīču. Šajā laikā šajā teritorijā ir bijis daudz valdību un valsts ierīču.

Lietuviešu ienākšana Latvijas teritorijā. XVI gs.–XIX gs. sākums

Dažāda veida sakari starp baltu ciltim (latviešu senčiem – zemgaļiem, kuršiem, sēļiem, latgaļiem un lietuviešu senčiem – augštaišiem un žemaišiem) pastāvēja jau līdz 12.–13. gadsimtam. Mūsdienu Lietuvas teritorijā iesniedzās zemgaļu un kuršu apdzīvotās zemes. Nav izslēgts, ka savukārt sēļu vai citu cilšu teritorijā sirojumu, cilšu savstarpējās vienošanās vai citu norišu rezultātā apmetās žemaiši. Tomēr nekādas jūtamas sekas tautu attīstībā turpmākajos gadsimtos tas neatstāja.

1561. gadā novājināto Livonijas konfederācijas valstu valdošās aprindas, draudot Krievijas cara Ivana Bargā karapulku atkārtotam iebrukumam, izlēma pakļauties Lietuvas-Polijas valsts karalim Sigismundam II Augustam, tādējādi nonākot arī viņa aizsardzībā. 1562. gada martā pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Keters Rīgas pili svinīgi nolika savas pilnvaras un nodeva uzticības zvērestu Polijas karaļa pārstāvim – Lietuvas lielkņazistes (lielkūnigaitijas) lielkancleram un Viļņas vojevodam Nikolajam Radzivilam Melnajam. Tika izveidota Kurzemes hercogiste, kuras hercogs bija Polijas karaļa un Lietuvas lielkņazistes vasalis, un Pārdaugavas province (tagadējā Vidzeme un Latgale). Savukārt Rīgas pilsēta, kam bija savi saimnieciskie ienākumi, pagaidām saglabāja savu

neatkarību. Pēc tam bija Livonijas karš starp Poliju-Lietuvu un Krieviju, kurā pret krieviem Vidzemē cīnījās lietuviešu karaspēks. 1566. gada augustā Polijas karalis par Pārdaugavas provinces administratoru G. Ketlera vietā iecēla Lietuvas maršalu un Žemaitijas stārastu Janu Hodkēviču (lietuviešu historiogrāfijā viņš figurē kā Jons Katkēvičs), kam piešķīra augstāko varu gan civilās, gan militārās lietās. J. Hodkēvičs ar viņa rīcībā esošo lietuviešu karaspēku un piļu garnizoniem arī vadīja turpmāko Vidzemes aizstāvēšanu pret Ivana Bargā iebrukumiem. Tajā pašā 1566. gadā Lietuvas Seims Grodņā apstiprināja Pārdaugavas provinces savienošānu ar Lietuvu, saglabājot tajā protestantisma ticības neaizskaramību un vācu muižniekiem piešķirot vienādas tiesības ar lietuviešiem. Tika izveidota Pārdaugavas hercogiste ar savu ģerboni un četriem apriņķiem. Sakarā ar to, ka J. Hodkēvičam bija pavēlēts panākt Rīgas pilsētas padošanos Polijas karalim, viņš 1567. gadā ar karaspēku ieradās pilsētas tuvumā un uzsāka nocietinājumu celšanu pie Daugavas, lai traucētu pilsētas tirdzniecību. Notika bruņota sadursme ar Rīgas karaspēku, un tikai Kurzemes hercogam izdevās panākt, ka lietuvieši nocietinājumu būvi pagaidām pārtrauca. 1569. gadā Polija un Lietuva Ļubļinas Seimā noslēdza tā saucamo Ļubļinas reālūniju starp abām zemēm (sarunās Ļubļinā Lietuvas delegāciju vadīja tieši Pārdaugavas hercogistes administrators J. Hodkēvičs). Tādējādi Pārdaugavas hercogiste apvienojās ar Poliju, tomēr arī turpmāk mūsdienu Latvijas teritorijā darbojās galvenokārt lietuviešu augstmaņi un Lietuvas lielkņazistes karaspēks. Turpmākajos gados ar mainīgām sekmēm norisinājās karadarbība Vidzemē starp lietuviešiem un krieviem. 1578. gadā J. Hodkēvičs vecuma dēļ atstāja Pārdaugavas hercogistes administratora amatu, pagaidām to uzņēmās Lietuvas lielhetmanis Nikolajs Radzivils Rudais (1582. gadā viņu nomainīja Viļņas biskaps Georgs Radzivils). 1580. gadā jaunā Polijas karaļa Stefana Batorija pastiprinātais poļu-lietuviešu karaspēks ieņēma Smilteni un pārvērta to par atbalsta punktu iebrukumiem Pleskavas novadā, bet nākamā gada pavasarī Rīgas pilsēta, nespējama ilgāk pretoties Polijas-Lietuvas karaļa saimnieciskajam un politiskajam spiedienam, viņam padevās. Drīz pēc tam – 1582. gada janvārī Polija-Lietuva noslēdza mieru ar Krieviju Jamzapolē, ar ko beidzās Livonijas karš. Turpmākajās desmitgadēs

Vidzemē un Latgalē tika pilnībā ieviesta Polijas-Lietuvas administrācija un notika muižu revīzija.¹

1600.–1629. gadā Latvijas teritorijā notika poļu-zviedru karš, kurā Polijas karaspēks būtībā bija komplektēts lielā mērā no lietuviešiem. Tomēr arī šajā laikā, tāpat kā iepriekš, ievērojot Polijas-Lietuvas valstī pastāvošos sociālpolitiskos apstākļus, kuru rezultātā poļu valoda un tradīcijas bija neapšaubāmi valdošās, bet visi lietuviešu augstmaņi – pilnībā vai gandrīz pilnībā pārpoļoti, ir grūti konstatēt konkrētus vēsturiskus notikumus, kuros piedalījās tieši lietuvieši. Mēs varam to pieņemt, ievērojot vairākus apstākļus (Lietuvas tuvums, Pārdaugavas hercogistes pārvaldē esošo personu izcelsme un viņu rīcībā objektīvu apstākļu rezultātā esošie finansu un cilvēku resursi – kara darbībā mūsdienu Latvijas teritorijā bija iesaistīts tieši Lietuvas lielkunigaitijā formētais karaspēks lietuviešu augstmaņu vadībā u. c.). Tomēr vēstures literatūrā, kā tas uzskatāmi redzams pašā poļu-zviedru kara nosaukumā, bieži vien dominē tikai poļu vārds.

Poļu-zviedru karš XVII gadsimta sākumā noritēja ar mainīgām sekmēm. 1605. gada septembrī pie Salaspils Lietuvas hetmaņa Jana Karola Hodkēviča komandētie 4000 Lietuvas lielkunigaitijas karavīri smagi sakāva 11 000 vīru lielo Zviedrijas karaļa armiju, kas bija ieradusies ieņemt Rīgu. Tā neapšaubāmi bija viena no XVII gadsimta ievērojamākajām kaujām Eiropā. Šajā kaujā uzvarētāji zaudēja tikai 100 kritušo, bet zaudētāji – apmēram 9000 karavīru (liela daļa no viņiem gan tika nogalināta jau pēc kaujas). Tomēr Polijas-Lietuvas valsts iekšējās problēmas neļāva izmantot šī izcilā militārā sasnieguma rezultātus. 1621. gadā zviedri ieņēma Rīgu, bet 1629. gadā Altmarkā noslēgtais pamiers sadalīja Vidzemes teritoriju tā dēvētajā zviedru Vidzemē un Polijas Inflantijā (Latgalē), kura Lietuvas sastāvā palika līdz pirmajai Polijas-Lietuvas valsts dalīšanai 1772. gadā, kad tika iekļauta Krievijas impērijā.² Drīz pēc tam, šķiet, XVIII gadsimta beigās, Ciskādu apkārtnē apmetās no Viļņas guberņas ieceļojuši lietuvieši, izveidojot deviņus ciemus.³

¹ Sīkāk sk.: Latvijas vēsture gadskaitļos. 1562.–1629. gads/Sast. Ē. Jēkabsons// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 178.–186. lpp.

² Sk.: Jēkabsons Ē. Rīgas pilsēta un Daugavgrīvas cietoksnis poļu-zviedru kara laikā (1600–1621)// Latvijas Arhīvi. – 1997. – Nr. 1. – 19.–25. lpp.

³ Zavarina A. Latgolys krīvu idzeivotōji pēc 1772. goda tautys skaiteišonys datim// Acta Latgalica. – 8. sēj. – Rēzekne, 1993. – 101. lpp.

Atsevišķi lietuvieši XIX gadsimtā dažādu apstākļu dēļ nonāca Vidzemes guberņas galvaspilsētā – Rīgā. Pēc Viļņas universitātes beigšanas (1825. gadā) te gubernatora kanceleijā par ierēdni desmit gadus strādāja izcilais lietuviešu vēsturnieks un apgaismības kustības dalībnieks Simons Daukants.⁴

⁴ Lithuania 700 years/ Ed. A. Gerutis. – New York, 1969. – P. 124.

XIX gs. beigas– XX gs. sākums

Skaitis un izvietojums

Saskaņā ar 1897. gada Krievijas tautas skaitīšanas datiem mūdienu Latvijas valsts teritorijā (gan pierēķinot tolaik Kurzemes guberņā un šodien Lietuvā ietilpstošo Palangas apkārtni, kā arī neieskaitot tolaik Kauņas guberņā ietilpstošo, bet vēlāk Latvijā iekļauto Aknistes pagasta daļu) dzīvoja 24 507 cilvēki, kuri par dzimto atzina lietuviešu valodu. 16 531 no viņiem dzīvoja Kurzemes guberņā (Liepājā 3587, Ilūkstes apriņķī 6986, Dobeles apriņķī 1207 utt.), 6686 – Vidzemes guberņā (6458 Rīgā, no kuriem lietuviešu valodu par dzimto uzskatīja 5853 cilvēki) un 1290 trijos Vitebskas guberņā ietilpstošajos Latgales apriņķos (Daugavpils, Rēzekne un Ludza). Pilsētās dzīvojošie galvenokārt bija augošajos rūpniecības uzņēmumos strādājošie, Latvijā apmetās arī daudzi pēc 1863. gada sacelšanās Sibīrijā izsūtījuma termiņus izcietušie lietuvieši, jo atgriezties Lietuvā viņiem tika liegts. Kurzemē lielākā daļa lietuviešu bija strādnieki rūpnieciski jau samērā attīstītajā Liepājā, kā arī nodarbojās ar lauksaimniecību Kurzemes guberņas administratīvās robežas tuvumā (Elernē, Laucesē, Skaistkalnē u. c.⁵). 20. gadsimta sākumā ievērojami pieauga jau XIX gadsimtā vērojama lietuviešu pieplūdums Kurzemē (īpaši Aizputes un Kuldīgas apriņķī), kur viņi

⁵ Tēvynes sargas. – 1898. – Nr. 7.

tika nodarbināti par laukstrādniekiem vai kalpotājiem muižās. Latviešu prese 1910. gadā gan atzīmēja, ka viņi latviskajā vidē nezau-
dēja savu nacionālo identitāti vienīgi vietās, kur dzīvojušas kopā
vairākas lietuviešu ģimenes⁶ (to pašu atzīmē arī latviešu zinātnieks –
statistikas speciālists un valstsvīrs Marģeris Skujenieks⁷). Liepājā
lietuviešu un poļu skaits 1911. gadā sasniedza jau 17 657 cilvēkus
(galvenokārt tie bija strādnieki un amatnieki), un viņi veidoja 19%
no pilsētas iedzīvotāju kopskaita. Latgalē dzīvojošo lietuviešu skaits
nebija liels un viņu absolūto vairākumu veidoja zemnieki.⁸ Deviņi
lietuviešu apdzīvoti ciemi, kā jau minēts, kopš XVIII gadsimta
atrādās Ciskādu apkārtņē, kaut gan XIX gadsimta beigās šo cilvēku
pārlatviskošanās process jau bija ievērojami attīstījies, un, kā
1911. gadā ekspedīcijas laikā konstatēja 1856. gadā Rīgā dzimušais
Krievu ģeogrāfiskās biedrības etnogrāfs un Pēterburgas universi-
tātes baltu valodu privātdocents Eduards Volters, šajā laikā daudzi
no viņiem vienīgi garīgajās dziesmās vēl lietojuši novecojušu lietu-
viešu valodu. Ap 1895. gadu neliela lietuviešu kolonija izveidojās
Skaistas pagasta Indricas muižā, kur no muižas īpašnieka zemi
iepirka Viļņas apgabala Daugelišķu apkārtnes lietuvieši. XIX gad-
simta beigās un XX gadsimta sākumā Latgalē un citur Latvijā strādā-
ja arī vairāki lietuviešu tautības mācītāji, kuri saskaņā ar Latgales
latviešu inteliģences pārliecību izturējās pret latviešiem daudz labāk
nekā poļu mācītāji (“aizstāv latgāliešu nacionālās intereses”).⁹ Viens
no viņiem – Skaistkalnes prāvests Marcijans Jurgaitis 1890. gadā
latviski teiktajā sprediķī asi nosodīja pareizticīgos un arī luterāņus,

⁶ Dzimtenes Vēstnesis. – 1910. – 10. dec.

⁷ Skujenieks M. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. – Rīga, 1930. – 54.–55. lpp.

⁸ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Курляндская губерния. – С-Петербург, 1905. – 2, 3, 184 стр.; Лифляндская губерния. – С-Петербург, 1905. – 78, 154, 155 стр.; Витебская губерния. – С-Петербург, 1903. – 2 стр.; Перепись населения в г. Риге и Рижском патримональном округе от 5 декабря 1913 г. – Рига, 1914. – 21 стр.

⁹ Pie Vitebskas guberņas leišiem// Dzimtenes Vēstnesis. – 1912. – 12. apr.; Latgales tautības un viņu savstarpējās attiecības// Latvija. – 1912. – 12. janv. Ap 1875. gadu izveidojās no Utenas apkārtnes ieceļojušu lietuviešu kolonija Pleskavas guberņā, Gauru pagastā, kas vēlāk ietilpa Latvijas Republikā (1935. gadā tur vēl dzīvoja 70 lietuvieši). – Vronievskis A. Latvijos lietuviai iki didžiojo karo.– 205 p.; Lietuviu enciklopedija.–14 t.– 253 p.

un viņa lietu izskatīja Jelgavas apgabaltiesa.¹⁰ Kopumā 1917. gadā no 123 Latvijā strādājošajiem katoļu mācītājiem lietuviešu bija jau vairākums – 76 cilvēki (no pārējiem 30 bija latvieši un 17 – poļi).¹¹

Saskaņā ar 1897. gada Krievijas tautas skaitīšanas datiem Rīgā dzīvoja 6388 cilvēki, kuru dzimtā bija lietuviešu valoda (kopā ar 96 personām, kas reģistrējušās kā “žemaiši”). Galvenokārt tie bija augošajos rūpniecības uzņēmumos strādājošie (kokapstrādē – 225, metālapstrādē – 309, apģērbu ražošanā – 119, stikla rūpniecībā – 219, ķīmiskajā rūpniecībā – 295), kā arī citiem pilsētas iedzīvotāju zemākajiem slāņiem piederošie (261 ormanis, 1182 kalpotāji un sulaiņi, 100 dzelzceļnieki u. c.). Administrācijā, tiesā un policijā strādāja 216 lietuvieši, jurists bija tikai viens, armijā dienēja 40, par pedagogiem strādāja deviņi, medicīnas jomā – 17 cilvēki. No lietuviešiem 3243 cilvēki bija baudījuši izglītību (69 cilvēki – augstāku par sākotnējo). Pēc vecuma lietuvieši sadalījās šādi: 20–29 gadi – 2093 cilvēki, 30–39 gadi – 1519, 40–49 gadi – 538, 50–59 gadi – 206 cilvēki. Lielākā daļa no viņiem formāli piederēja zemnieku kārtai (jau 1897. gadā starp 15 000 Rīgas Pēterburgas priekšpilsētā dzīvojošajiem strādniekiem 3670 bija poļi un lietuvieši¹²). Tikai lielajos rūpniecības uzņēmumos 1909. gadā bija 1638, bet 1913. gadā jau 2756 lietuviešu tautības strādnieki.¹³ Tomēr lietuvieši bija arī starp skolotājiem, inženieriem, ierēdņiem, policistiem, kā arī Rīgas Politehniskā institūta studentiem (gadsimta sākumā tur mācījās ap 20 lietuviešu). 1913. gadā Rīgā lietuviešu kopējais skaits sasniedza 34 982 cilvēkus, taču lietuviešu valodu par dzimto uzskatīja 26 969 Rīgas iedzīvotāji (salīdzinājumam: 1881. gadā – tikai 1620, bet 1897. gadā – 5853). Interesanti, ka 2087 par dzimto uzskatīja latviešu, 2759 – krievu, 3477 – poļu un 144 – vācu valodu. Jāpiezīmē, ka 1913. gada skaitļos ietverta arī 1631 militārpersona, no kurām lietuviešu valodu par dzimto uzskatīja 1282 cilvēki. Starp civiliedzīvotājiem Rīgā 1913. gadā lietuvieši sastādīja 7,0%,

¹⁰ LVVA, 5555. f., 2. apr., 80. l. (M. Jurgaiša lietas izmeklēšanas lieta Jelgavas apgabaltiesā).

¹¹ Strods H. Latvijas katoļu baznīcas vēsture 1075.–1995. – Rīga, 1996. – 252. lpp.

¹² Švābe A. Latvijas vēsture 1800.–1914. – Upsala, 1958. – 541. lpp.

¹³ Krievu un leišu strādnieku vairošanās Rīgā// Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 6. jūn.

bet iedzīvotāji, kuru dzimtā valoda bija lietuviešu – 5,4% no pilsētas iedzīvotāju kopskaita.¹⁴

Politiska rakstura darbība XIX gs. beigās un XX gs. sākumā

Nacionālā kustība un cīņa pret lietuviešu drukas darbu aizliegumu

Par nopietnu lietuviešu politiskās darbības centru XIX gadsimta vidū Latvijā kļuva Zemgale. Jau 1855.–1859. gadā Vecsvirlaukā darbojās nacionāla rakstura lietuviešu inteliģentu grupa.¹⁵ XIX gadsimta 80. gados Jelgavā darbojās Jelgavas lietuviešu sadraudzība, pēc kuras izjukšanas 1889. gadā tās funkcijas un bibliotēku pārņēma vietējās ģimnāzijas klasisko valodu skolotājs Jons Jablonsks, kura namā pulcējās nacionāli noskaņotie lietuviešu inteliģenti un skolnieki (Jelgavas ģimnāzijas audzēkņu vidū 1890. gadā lietuvieši sastādīja 28,5%), rikojot disputus un lasot referātus par lietuviešu literatūru un citām nacionāla rakstura tēmām.¹⁶ 1890.–1897. gadā ģimnāzijas audzēkņi J. Jablonska u. c. vadībā darbojās slepenā lietuviešu skolnieku biedrībā “Kūdikis” (“Mazulis”), kuras mērķis bija lietuviešu nacionālās atdzimšanas veicināšana. Jelgavas ģimnāzijas audzēkņi, kuru vidū bija arī vēlākais Lietuvas Valsts prezidents Antans Smetona, 1896. gada rudenī uzstājās pret obligātajiem pareizticīgo baznīcas apmeklējumiem (A. Smetona un vēl apmēram 150 lietuviešu tautības skolēnu par to tika no skolas izslēgti).¹⁷ 1899. gadā

¹⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Лифляндская губерния. – С-Петербург, 1905. – 78, 154, 155, 116, 160 стр.; Перепись населения в г. Риге и Рижском патримональном округе от 5 декабря 1913 г. – Рига, 1914. – 21 стр.; Šrenks B. Dzimstības samazināšanās un viņas cēloņi // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1922. – Nr. 7. – 690. lpp.

¹⁵ Lietuviu nacionalinio iššivadavimo judejimas (ligi 1904 metu). – Vilnius, 1987. – 92 p.

¹⁶ Merkys V. Knygnešiu laikai 1864.–1904. – Vilnius, 1994. – 224 p.; Vatikūniene A. Vaižgantas. – Vilnius, 1982. – 26 p.; Merkeliš A. Juozas Tumas Vaižgantas. – Vilnius, 1989. – 47 – 58 p.; Varpas. – 1892. – Nr. 1.

¹⁷ Lietuvos Respublikos prezidentai. – Vilnius, 1995. – 151 p.; Tumas J. Mintaujos istorija // Šviesos Keliai. Moksleviams skiriamas žurnalas. – 1936. – 33–43 p.; Požela V. Jaunystes atsiminimai. – London, 1971. – 62–86 p.

uz bijušās “Mazuļa” organizācijas pamatiem izveidojās Vinca Kapsa-Kudirkas vārdā nosauktā biedrība. Turklāt Jelgavā 1890.–1895. gadā darbojās lietuviešu nacionālo atdzimšanu propagandējošā, Prūsijā izdodamā žurnāla “Varpas” (“Zvans”) redakcijas kolēģija (J. Jablonsks, M. Lozoraitis u. c.). Tieši Jelgavā J. Jablonska vadībā 1894. gadā notika liberālās Varpininku kustības (uz tās pamata vēlāk izveidojās ietekmīgā Lietuvas Demokrātiskā partija) ikgadējais kongress¹⁸. 1904. gadā Jelgavas ģimnāzijas skolnieki izveidoja Lietuviešu sociālistu draugu organizāciju (vēlākais Lietuvas padomju valdības priekšsēdētājs Vincs Mickēvičs-Kapsuks u. c.).¹⁹

XIX gadsimta pēdējās desmitgadēs lietuviešu iespieddarbu aizlieguma apstākļos par vienu no dzīvākajiem to izplatīšanas centriem Krievijas impērijā kļuva Rīga, Liepāja un Jelgava. Liepājā 1894. gadā izveidojās lietuviešu skolnieku pulciņš Jona Biļūna vadībā, kas organizēja lietuviešu grāmatu un citu izdevumu bibliotēku. Sākot ar 1897. gadu, pulciņš idejiski saistījās ar sociāldemokrātu kustību, un par tā darbības nozīmīgumu liecina žandarmērijas 1903. gada jūnijā vairākos dzīvokļos konfiscētie vairāk nekā 650 lietuviešu iespieddarbu eksemplāri. Par nelegālās lietuviešu literatūras uzglabāšanu un izplatīšanu uz neilgu laiku kopumā tika apcietināti septiņi Liepājas iedzīvotāji.²⁰ Pulciņa dalībnieki organizēja arī dažādu uzsaukumu iespiešanu un izplatīšanu (1900. gadā Liepājā iespiestais uzsaukums “Lietuvieši un lietuvietes!” tika izplatīts Lietuvā), kā arī rakstīja lūgumrakstus varas iestādēm legalizēt lietuviešu preses iespiešanu.²¹ Pulciņam bija sakari ar līdzīgajiem lietuviešu skolnieku pulciņiem Jelgavā un Rīgā. Turklāt šajā ostas un garnizona pilsētā Latvijā ar kuģiem un pa sauszemi no Tiltzītes Austrumprūsijā un citām vietām pienāca nelegālie, lietuviešu valodā iespiestie izdevumi, kuri tika izplatīti starp vietējiem lietuviešiem un nogādāti tālāk uz Krievijas pilsētām (pirmām kārtām uz Pēterburgu). Tajos (“Varpas”, “Ūkininkas”, “Naujienos”) 1889.–1905. gadā tika ievietotas

¹⁸ Miknys R. Lietuvas demokrātu partija 1902–1915 metais // Lietuviu atgimimo istorijos studijos. – 10 t. – Vilnius, 1995. – 175 p.

¹⁹ Lietuviu enciklopedija. – 18 t. – Boston, 1959. – 543 p.

²⁰ Sikāk sk.: LVVA, 4569. f., 1. apr., 31. l., 1. – 86. lp. (“Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes lieta par lietuviešu personu grupu, kas Liepājā saņēma un izplatīja noziedzīgus izdevumus lietuviešu valodā”).

²¹ Merkys V. Knygnešiu laikai... – 225 – 226 p.

arī korespondences par notiekošo Rīgā (skaitā 55), Liepājā (34) un Jelgavā (29), kurās nozīmīgu vietu ieņēma informācija par vietējo lietuviešu darbību.²² Vietējie lietuvieši bija iesaistīti preses izdevumu saņemšanā no Vācijas un ASV iebraukušajiem kuģiem, Krievijas armijā dienošais Petrs Tumasonis Liepājā izplatīja nelegālos izdevumus starp citiem lietuviešu tautības karavīriem, bet 1897.–1898. gadā rokrakstā pagatavoja laikrakstu “Varda katolikas” (“Katoļu Vārds”), parakstīdamies kā “Petruks no Liepājas”.²³ Savukārt Rīgā pēc atgriešanās no Sibīrijas, uz kuriem bija izsūtīts par piedalīšanos 1863. gada sacelšanās norisēs, līdz savai nāvei dzīvoja un dzeju rakstīja patriotiskais dzejnieks Juliuss Hanusevičs, kura darbi slepeni tika nogādāti Austrumprūsijā un iespiesti tur drukātajos lietuviešu preses izdevumos.²⁴

Sākotnēji lietuviešu grāmatu izplatītāji Rīgā darbojās samērā brīvi, tomēr 90. gadu sākumā policija ierobežoja viņu darbību, vairākus no viņiem izsūtot uz Iekšējās Krievijas guberņām. 1887.–1892. gadā Antana Šimoļūna traktieri regulāri notika Pihlāua fabrikas lietuviešu strādnieku sapulces, kurās viņi pārrunāja nelegāli ievesto preses izdevumu saturu (šo pirmo lietuviešu strādnieku pulciņu vadīja brāļi Konstantīns un Antons Stoligi, kuri pēc tam, kad pulciņa darbību atklāja policija, 1893. gada maijā tika atrasti nogalināti).²⁵ 1894. gadā policijas un žandarmērijas represijas vērsās arī pret Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības vadību un aktīvākajiem darbiniekiem. Pēc kratišanās dzīves vietās, kurās žandarmi meklēja nelegālos lietuviešu izdevumus, uz Petropavlovskas cietoksni tika nosūtīti un vairāk nekā pusgadu ieslodzījumā turēti A. Šimoļūns²⁶ (vēlāk spiests pavadīt trīs gadus izsūtījumā Pleskavā) un Vincs Jančevskis, 1897. gadā par lietuviešu preses izplatīšanu uz laiku tika aizturēts policists Povils Žaldoks,²⁷ bet 1898. gadā Rīgas Centrālcietumā tika ieslodzīti vairāk nekā 10 biedrības biedri (pēc atbrīvošanas vairāki

²² *Miknys R.* Lietuviu demokratu partija. – 181 p.

²³ Lietuviu enciklopedija. – 32 t. – Boston, 1965. – 34 p.

²⁴ Latvijos Lietuviu kalendorius 1938 metams. – Ryga, 1937. – 56 p.

²⁵ *Treija A., Dribins L.* Lietuvieši// Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 46. lpp.

²⁶ LVVA, 173. f., 2. apr., 1408. l., 1.–4. lp.

²⁷ Par Rīgas policistu P. Žaldoku un viņa nacionālajiem uzskatiem sk.: *Bielinis K.* Dienojant... – 146 p.

no viņiem izceļoja uz ASV), 1899. gadā tika izdarīta kratišana arī biedrības valdes priekšsēdētāja, dzelzceļa ierēdņa Joza Grigiška dzīvokli. Žandarmērija dažādiem līdzekļiem nesekmīgi centās ierobežot lietuviešu valodas lietošanu pat biedrības protokolu grāmatās.²⁸ 1899.–1901. gadā plaši lietuviešu izdevumu izplatītāju un lasītāju aresti notika arī Jelgavā.²⁹

1898. gada oktobrī Rīgā pēc ģimnāzijas audzēkņa Mateja Demiča iniciatīvas tika nodibināts un līdz 1904. gadam darbojās lietuviešu skolnieku pulciņš, kura mērķi bija nacionāli. Biedri mācījās lietuviešu valodu, lasīja aizliegtu presi un literatūru, kā arī to izplatīja. Pulciņā darbojās vēlāk Lietuvas valstī plaši pazīstami militāri un sabiedriski darbinieki Kiprs Beļinis, Prans Ļatuks (vēlākais Lietuvas armijas virspavēlnieks), Vlads Nagevičs un citi.³⁰ Darbība izpaudās arī nacionāla rakstura problēmu pārrunāšanā, dažādu referātu sagatavošanā un nolasišanā pulciņa dalībniekiem utt. 1902. gadā pulciņa delegācija V. Nageviča vadībā pieprasīja Svētā Franciska baznīcas prāvestam un Rīgas katoļu prelātam polim Franciskam Afanasovičam palielināt dievkalpojumu skaitu lietuviešu valodā. Pēc ilgākas vilcināšanās prāvests atļāva noturēt dievkalpojumus lietuviešu valodā īpaši skolniekiem katru svētdienu Sāpju Dievmātes baznīcā, taču pulksten 9 no rīta (vēlāk skolnieki nesekmīgi mēģināja panākt dievkalpojuma laika pārcelšanu³¹). Pulciņa dalībnieku bažas par varbūtējo nelielo apmeklētāju skaitu neattaisnojās, jo dievkalpojumus apmeklējuši pat neticīgie un sociālistiski orientētie skolnieki. Turklāt šajā pašā laikā pulciņš nodibināja sakarus ar slepenajiem Rīgas skolu poļu skolnieku pulciņiem, atsaucoties to aicinājumam veidot kopīgu organizāciju ar kopīgiem mērķiem. Rīgā (kā vienīgajā vietā visā Krievijas impērijā) notika lietuviešu (pārstāvēja V. Nagevičs, K. Beļinis) un poļu (Dombrovskis un 1887. gadā Rīgā dzimušais vēlākais Lietuvas iekšlietu ministrs Stepons Rustejka, kas vēlāk iesaistījās lietuviešu skolnieku nacionālajā darbībā) jaunatnes slepeno organizāciju pārstāvju pārrunas, kuru rezultātā pusēm tomēr neizdevās

²⁸ Grigaitis-Grigaliūnas J. Atsiminimai.// Naujienos. – 1954. – 28, 30 bal., 4, 5, 6, 7, 8 geg.

²⁹ Ukininkas. – 1900. – Nr. 12; 1901. – Nr. 3; Varpas. – 1901. – Nr. 2.

³⁰ Lietuviu enciklopedija – 25 t. – 270–271 p.

³¹ Naujienos. – 1902. – Nr. 10.

vienoties par turpmāku sadarbību, jo lietuviešiem šķita, ka poļi vēlas iesaistīt tos savā organizācijā, atņemot viņu darbībai nacionālo raksturu.³²

Sociāldemokrātu kustība

Pakāpeniski lietuviešu skolnieku pulciņš Rīgā nonāca sociāldemokrātu iespaidā. Tas pats 1901.–1902. gadā notika ar jau XIX gadsimta 90. gadu sākumā lietuviešu jauniešu Rīgā (ģimnāziju audzēkņu, amatnieku, strādnieku, kalpotāju u. c.) izveidoto konspiratīvo lietuviešu literatūras atbalstišanas un izplatīšanas biedrību “Šviesa” (“Gaisma”), kuras biedri (vēlākais neatkarīgās Lietuvas armijas ģenerālis V. Nagevičs, L. Jakavičs un citi) darbojās līdz pat lietuviešu preses aizlieguma atcelšanai 1904. gadā.³³ Jau pieminētais kopā ar A. Šimoļūnu Petropavlovskas cietoksnī par lietuviešu preses izplatīšanu 1894. gadā ieslodzītais V. Jančevskis bija “Šviesas” dalībnieks. 1897. gada 1. maijā “Šviesa” izplatīja ar hektogrāfu iespiestos pirmos lietuviešu politiskos uzsaukumus Latvijā.³⁴

XIX gadsimta 90. gadu vidū Rīgā tika izveidots lietuviešu-poļu sociāldemokrātiskais strādnieku pulciņš Krievu–Baltijas vagonu fabrikas strādnieka Joza Jončauska vadībā (1897. gadā Miera ielas katoļu kapos pulciņš organizēja pirmo lietuviešu nelegālo aģitācijas sapulci).³⁵ XIX gadsimta beigās latviešu sociāldemokrātu kustībā aktīvi iesaistījās daudzi Rīgā dzīvojošie lietuvieši (brāļi Antons un Aleksandrs Janāviči, Jons Andrušaitis, Osips Girjuts, Osips Laburs, viens no vēlāk ievērojamākajiem lietuviešu komunistiem Prans Eidukevičs u. c.). 1902. – 1903. gadā Ilguciemā darbojās neliela Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas (LSDP) grupa (to organizēja dzirnavu strādnieks, viens no lietuviešu palīdzības biedrības dibinātājiem Antans Zabūrs u. c.), 1904. gadā tika izveidota šīs partijas Rīgas organizācija. Tajā pašā gadā Rīgas lietuviešu skolnieku pulciņš LSDP vārdā ar hektogrāfu iespieda un strādnieku vidū izplatīja revolucionārās dziesmas lietuviešu valodā. 1905. gada sākumā organi-

³² *Bielinis K.* Dienojant... – 207–219 p.

³³ *Lietuvanis [Jakavičius L.]* Atsiminimai iš Lietuviu spaudos draudimo laiku. – Šiauliai, 1938. – 56–60.

³⁴ *Merkys V.* Knygnešiu laikai... – 228–229 p.

³⁵ *Treija A., Dribins L.* Lietuvieši. – 47. lpp.

zācijā bija 150, bet revolūcijas uzplūdu laikā – apmēram 500 biedru, kuri aktīvi piedalījās revolucionārajos notikumos. Darbojās grupas Jelgavas priekšpilsētā (sešas), Sarkandaugavā (fabrikā “Provodņik”), Aleksandra vārtu rajonā un citur.³⁶ Lietuviešu sociāldemokrāti izplatīja skrejlapas strādnieku vidū, organizēja mītiņus (kuri parasti noritējuši bez “ekscēsies” un tajos nav pārkāpta sabiedriskā kārtība), kopumā atbalstot latviešu sociāldemokrātu šajā laikā izvirzītos politiskos lozungus. Daudzi Rīgas lietuviešu sociāldemokrāti tika apcietināti, sodīti ar nāvi pēc kara tiesu sprieduma, ieslodzīti cietumos un izsūtīti (strādnieks Jons Buržinsks, K. Belinis u. c.). Daudzi bija spiesti emigrēt uz ASV. XX gadsimta sākumā policijas uzraudzībā atradās ievērojams skaits Rīgā dzīvojošo lietuviešu strādnieku (Juzefs Ilgūns, Jons Čepaitis u. c.). Turklāt Rīgā uz dzīvi apmetās arī lietuvieši, kuriem politiskās darbības dēļ bija aizliegts dzīvot Kauņas un citās poļu un lietuviešu apdzīvotajās guberņās (piemēram, Antons Jurgeļonis, Prans Čipas, kuri Rīgā dzīvoja kopš 1902. gada, kā arī citi).³⁷

Baznīca un legālā sabiedriskā darbība

Lietuviešu mācītāji

Daudz lietuviešu bija Latvijas katoļu mācītāju vidū. Īpaša nozīme mācītāja tautībai un lietuviešu valodas prasmei bija Rīgā, kur lietuviešu skaits rūpniecības attīstības rezultātā pieauga visstraujāk. Tomēr nav noliedzams, ka zemā izglītības līmeņa un vēl vājās nacionālās pašapziņas dēļ daudzi katoļticīgie lietuvieši kā savu dzimto uzdeva poļu valodu.³⁸ XIX gadsimta beigās Rīgā par mācītājiem strādāja pieci lietuvieši (viens no viņiem – ievērojami pārpoļotais 1820. gadā Lietuvā dzimušais vikārs līdz savai nāvei 1902. gadā Jons Jacevičs savā laikā bija izsūtīts uz Sibīriju par piedalīšanos 1863. gada poļu un lietuviešu nemieros). Vēlāk Rīgā darbojās vairāki īpaši patriotiski noskaņoti lietuviešu mācītāji Stakels, Nikodems

³⁶ *Bielinis K. Dienojant...* – 331. – 348 p.

³⁷ LVVA, 51. f., 1. apr., 26586., 26850., 26441., 25848., 25847. l.

³⁸ K. Belinis raksta, ka XIX gadsimtā Rīgā lielākoties ieradās nevis lietuvieši, bet “janišķelieši, biržieši” utt., kuri nav atšķīruši tautību no katoļu ticības. – *Bielinis K. Dienojant...* – 156 p.

Rudis, Boļeslavs Paulausks u. c., kuru teiktajam bija ārkārtīgi liela nozīme tautiešu nacionālās pašapziņas stiprināšanā. Lietuvieši apmeklēja 1892. gadā uzcelto Svētā Franciska baznīcu,³⁹ kurā XIX gadsimta 90. gados dievkalpojumi lietuviešu valodā notika katru trešo svētdienu (tajā dziedāja arī lietuviešu koris),⁴⁰ Sāpju Dievmātes baznīcu un 1903. gadā iesvētīto Svētā Alberta baznīcu. Sāpju Dievmātes baznīcā pirmais dievkalpojums lietuviski notika tikai 1906. gada janvārī.⁴¹ Vēlāk lietuviešu dievkalpojumi notika arī Svētā Miķeļa baznīcā un 1909. gadā uzceltajā Bolderājas baznīcā. Lietuvietis Stefans Bertašs 1893.–1900. gadā bija Svētā Franciska draudzes vikārs, bet 1911.–1917. gadā – viceprāvests.⁴² Tomēr Rīgā pastāvēja arī neliela lietuviešu protestantu (reformātu) draudze.⁴³ Savukārt Liepājā ļoti aktīvi pēc 1905. gada revolūcijas darbojās lietuviešu tautības mācītājs Jons Vizbars.

Lietuviešu sabiedriskās organizācijas, kultūras darbība

Lietuvieši (lielākoties amatnieki) Rīgā jau 1881. gada februārī kopā ar poļiem un dažiem katoļticīgajiem latviešiem izveidoja dziedāšanas biedrību “Aušra” (“Rītausma”), kuras statūti tika reģistrēti 1881. gada novembrī. Līdz 1883. gadam apmēram 100 biedru lielajā “Aušrā” gandrīz pilnībā dominēja lietuviešu sabiedriskie darbinieki (pirmais priekšsēdētājs bija veikala un nama īpašnieks Antans Šimoļūns, kas Rīgā dzīvoja jau kopš 1874. gada,⁴⁴ viens no vadošajiem darbiniekiem – policijas uzraugs un vienlaikus nelegālās lietuviešu preses izdevumu izplatītājs Jozs Miļausks-Miglovara u. c.), organizējot dažāda veida kultūras pasākumus. 1883. gada februārī biedrības aizsegā Jons Jacevičs mēģināja iegūt atļauju legāla lietuviešu preses izdevuma – organizācijas žurnāla “Ausrine” izdošanai, ko varas iestādes nepieļāva.⁴⁵ Tomēr vēlāk biedrības vadību pakāpeniski pilnībā pārņēma turīgākie poļi un pārpoļotie lietuvieši, tā

³⁹ *Grigaitis-Grigaliūnas J.* Atsiminimai iš Rygos lietuviu gyvenimo// Naujienos. – 1954. – 18, 19, 20 geg.; *Mašiotas P.* Kai knygas draude. – Kaunas, 1924. – 72–73 p.

⁴⁰ *Bielinis K.* Dienojant... – 162 p.

⁴¹ *Vilniaus žinios.* – 1906. – 8 saus., 17 vas.

⁴² *Cakuls J.* Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – Rīga, 1996. – 57. lpp.

⁴³ *Rygos naujienos.* – 1915. – 9 geg.

⁴⁴ *Lietuviu enciklopedija.* – 29 t. – Boston, 1963. – 533 p.

⁴⁵ *Merkys V.* Knygnešiu laikai 1864–1904. – Vilnius, 1994. – 139 p.

pēc ievērojamas biedra naudas palielināšanas kļuva izteikti aristokrātiska un tika dēvēta par poļu dziedāšanas biedrību "Auszra", bet daži nacionāli pārliecinātie lietuvieši (vēl ne visi) no tās izstājās.⁴⁶

1893. gada aprīli biedrībā "Auszra" neietilpstošie Rīgas lietuvieši (galvenokārt kvalificēti un vienkāršā darba strādnieki) izveidoja savu organizāciju (šoreiz stingri nacionāla rakstura) – Lietuviešu palīdzības biedrību "Rūta". Tomēr pēc gubernatora kancelejā izteiktajiem iebildumiem pret nosaukumu organizācija tika reģistrēta tikai 1894. gadā kā Rīgas lietuviešu palīdzības biedrība (pirmais priekšsēdētājs bija policists P. Žaldoks). Tajā tika stingri ievērots lietuviešu valodas obligātas lietošanas noteikums. Taču vēl 1896. gadā valde bija spiesta pieņemt īpašu lēmumu, kas noteica, ka valdes locekļi biedrības telpās drīkst lietot vienīgi lietuviešu valodu (pēc tam, kad vairāki valdes locekļi savā starpā bija sarunājušies poliski). Ņemot vērā to, ka vēl 1903. gadā Rīgas lietuviešu inteliģentu ģimenēs lietuviešu valoda bija liels retums un arī lietuviešu strādnieki pārsvarā, pat savstarpējās sarunās, lietoja krievu un poļu valodas sajaukumu (lietuviešu sabiedriskais darbinieks L. Jakavičs vēlāk atzina, ka lielākā daļa Rīgas lietuviešu nav pratuši arī latviešu valodu), lēmums jāuzskata par visai nozīmīgu.⁴⁷ Sākotnēji organizācijas biedru skaits bija 90, taču tas pakāpeniski pieauga, 1914. gadā sasniedzot 905 cilvēkus (biedrības pamatkapitāls 1914. gadā bija 30 000 rubļu). Biedrība uzturēja arī bibliotēku, no 1895. gada kori (1902. gadā tā vadību uzņēmas 1846. gadā dzimušais bijušais Jonišķu ērgelnieks Jozs Drija-Visocks), organizēja lietuviešu atpūtas vakarus (no 1896. gada⁴⁸) pašdarbības koncertus, no ievāktajām biedra naudām

⁴⁶ Varpas. – 1891. – Nr. 6; *Grigaitis-Grigaliūnas J. Atsiminimai...// Naujienos.* – 1954. – 22 bal. Autors te kļūdaini apgalvo, ka K. Vizbars izstājies no "Auszras" 1903. gadā, kad kāds pārpoļots lietuvietis viņam norādījis, ka tas vēl nav aizmirsis "ganu" (lietuviešu) valodu. Tomēr nav izslēgta iespēja, ka šāds konflikts tiešām norisinājies.

⁴⁷ Varpas. – 1891. – Nr. 9; *Naujienos.* – 1902. – Nr. 9 (korespondence no Rīgas par poliskajiem uzrakstiem katoļu kapos uz lietuviešu kapu krustiem); *Grigaitis-Grigaliūnas J. Atsiminimai...// Naujienos.* – 1957. – 22, 23, 26, 29 bal., 10 geg.; *Lietuvanis.* Atsiminimai... – 145–146 p.; *Lietuvanis.* Kaip rusu laikais Rygoje reikėdavo lietuvius lietuvinti// *Šiaures Lietuva.* – 1933. – Nr. 16, 17; *Mašiotas P. Kai knygas draude.* – 74–79 p.

⁴⁸ Tarybu Lietuvos enciklopedija. – 2 t. – 557 p.

un citiem ienākumiem atbalstīja trūcīgos, Krievijas–Japānas karā kritošo karavīru atraitnes, izsniedza aizdevumus uz procentiem, uzturēja sakarus ar lietuviešu organizācijām Viļņā un Pēterburgā.⁴⁹ Biedrības gadskārtējie sarikojumi, ko apmeklēja visu sabiedrisko slāņu lietuvieši, tika rīkoti krievu “Uļej”, Latviešu biedrības, Mazās ģildes zālē u. c.⁵⁰ 1898. gada 14. februārī biedrības darbinieki – maiznieks Marcijons Gedraitis, Rīgas–Orlas dzelzceļa valdes ierēdnis Ludviks Jakavičs u. c. organizēja pirmo lietuviešu teātra izrādi Rīgā (amatu zaudēja lietuviešu preses aizlieguma apstākļos tajā daļēji nodrukāto afišu iespiešanu atļāvušais cenzors).⁵¹ Drīz pēc tam, pēc Viļņas ģenerālgubernatora pieprasījuma, tika ierobežota arī lietuviešu darbība Rīgā, un palīdzības biedrībai netika dota atļauja uzvest lugas lietuviešu valodā (to nesauņēma arī latviešu atturības biedrība “Auseklis” un Krievijas Sarkanā Krusta Rīgas nodaļa). Pēc tam “Ausekli” iestājās vairāki lietuvieši un 1900.–1901. gadā, izmantojot šīs latviešu organizācijas statūtos ietvertās tiesības uzvest lugas latviešu un citās valodās, rīkoja lietuviešu teātra izrādes. 1902. gadā lietuviešu palīdzības biedrības statūtos tika ieviesti papildinājumi, saskaņā ar kuriem biedrībai bija tiesības turpmāk rīkot teātra uzvedumus un koncertus. No šī laika biedrības pasākumos teatralizēti uzvedumi tika rīkoti samērā regulāri, kaut arī gubernatora kanceleja centās tos dažādā veidā kavēt (nedodot atļaujas izrādēm).⁵²

1904. gada janvārī pēc Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības biedru iniciatīvas tika izveidota nelielā (1914. gadā apmēram 50 biedru – galvenokārt inteliģences pārstāvju lielā) lietuviešu dziedāšanas un mūzikas biedrība “Kankles” (“Kokle”),⁵³ kurā arī pastāvēja koris komponista Aleksandra Kačanauska vadībā, ļoti aktīva

⁴⁹ LVVA, 2807. f., 1. apr., 5. l., 2. – 5. lp.; 1. l., 41. lp.

⁵⁰ *Bielinis K.* Dienojant... – 160 p.

⁵¹ Latvija. – 1912. – 15. jūn.; Ukininkas. – 1898. – Nr. 5; *Lietuvanis*. Atsiminimai... – 34, 153 p.

⁵² *Varpas*. – 1901. – Nr. 12; 1903. – Nr. 2, 4/5; 1904. – Nr. 4; *Maknys V.* Lietuviu teatro raidos bruožai. – Vilnius, 1972. – 183–185 p.

⁵³ Oficiālais biedrības nosaukums bija “Лютня”, jo 1904. gadā biedrību reģistrējušais krievu ierēdnis pēc tam, kad viņam tika paskaidrota vārda nozīme, izsvītroja dokumentos vārdu “Kankles”, tā vietā ierakstot “Лютня”. *Maknys V.* Lietuviu teatro... – 189 p.

skatuves trupa un neliela bibliotēka.⁵⁴ Zīmīgi, ka daudzi lietuvieši joprojām darbojās arī poļu dziedāšanas biedrībā "Ausra". Tikai 1905. gada maijā lietuviešu biedrības "Kankles" priekšsēdētājs Kazimirs Vizbars⁵⁵ (kas "Ausrā" bija iestājies vēl 1901. gada decembrī, būdams Rīgas apgabaltiesas amatu kandidāts) izstājās no "Ausras", pārmetot tai ar nolūku sarīkotās savas darbības jubilejas svinības februārī vienlaikus ar "Kankles" pirmo lielo sarīkojumu (tādējādi liedzot cilvēkiem, kuri sastāvēja abās biedrībās vienlaikus, piedalīties abos minētajos sarīkojumos). Viņam sekoja arī reālskolas skolotājs Marcijans Šikšnis, kas organizācijā bija iestājies 1900. gadā (pārmetums gan nebija gluži pamatots, jo "Ausra" svinības rīkoja 11. februārī, bet "Kankles" – 12. februārī).⁵⁶ Tomēr minētajā poļu organizācijā lietuvieši palika un starp viņiem joprojām bija lietuviešu sabiedriskais darbinieks A. Šimoļūns (viņš atkārtoti iestājās "Ausrā" 1902. gadā) un pat ļoti nacionāli noskaņotais⁵⁷ Prans (kā Francišeks) Mašots ("Ausrā" no 1901. gada). Tikpat nepamatots ir apgalvojums par attiecību pārtraukšanu starp "Auszru" un "Kankles" organizācijām. 1906. gada februārī "Auszras" 25 gadu jubilejas sarīkojumā lietuviešu biedrības priekšsēdētājs sēdēja goda vietā pie "Auszras" priekšsēdētāja labās rokas un viņam bija veltīta īpaša uzruna, kādu teica arī viņš pats. Savukārt 1912.–1913. gadā "Kankles" biedrība nomāja "Auszras" telpas saviem sarīkojumiem.⁵⁸

Kaut arī lēnāk, lietuviešu sabiedriskā darbība attīstījās arī Liepājā, kur daudzi lietuvieši aktīvi darbojās 1887. gadā dibinātajā,

⁵⁴ Dzimtenes Vēstnesis. – 1909. – 14. janv.

⁵⁵ K. Vizbars bija autors 1904. gadā Rīgā pēc uzvaras tiesā pret cenzūras iestādēm izdotajai grāmatai par lietuviešu tiesībām uz zemi Krievijas Rietumu guberņās (Права литовцев по землевлдению в Западном крае. – Рига, 1904). Viņš palika biedrības "Kankles" priekšsēdētāja amatā līdz pat Pirmajam pasaules karam.

⁵⁶ LVVA, 2840. f., 1. apr., 21. l., 12. lp. (K. Vizbara 1905. gada 7. maija iesniegums "Auszras" valdei), 31. lp.; 12., 14. l.; *Walasek S. Polskie towarzystwo oswiatowo – kulturalne "Auszra" w Rydze w latach 1880–1926// Acta Universitatis Wratislaviensis. – No 1573. – Wroclaw, 1994. – S. 152.*

⁵⁷ Sk. P. Mašota korespondenci no Rīgas, kurā viņš asi nosoda tautiešus, kuri kautrējās no savas valodas, un poļu nelabvēlību pret lietuviešu dievkalpojumu ieviešanu: *Vārpas. – 1891. – Nr. 6.*

⁵⁸ LVVA, 2840. f., 1. apr., 21. l., 61. lp. (Spis czlonkow "Auszry" w 1907 roku); 12., 30. l.; *Vilniaus žinios. – 1906. – 17 vas.; Rygos garsas. – 1913. – 16 saus.*

kopumā poliskajā Katoļu labdarības biedrībā⁵⁹, bet jau 1895. gadā (gadu agrāk sāka darbību Svētā Jēzus katoļu baznīca) bija izveidojusies Liepājas lietuviešu dāmu savstarpējās palīdzības biedrība. Savukārt 1904. gada pavasarī tika izveidota Liepājas lietuviešu palīdzības biedrība (reģistrēta novembrī).⁶⁰ 1902. gada martā izveidojās Jelgavas lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrību, taču tās darbība pagaidām bija samērā mazaktīva.⁶¹

Vēsturisku un sociālu cēloņu izraisītās lietuviešu-poļu nacionālās pretrunas arvien jūtāmāk izpaudās visā sabiedrībā, lietuviešiem pakāpeniski iekarojot noteiktu vietu Rīgas katoļu baznīcās.⁶² Lietuviešu-poļu nesaskaņas pastāvēja arī starp Rīgas Politehniskā institūta studentiem. XIX gadsimta nogalē vairāki lietuviešu studenti darbojās poļu studentu organizācijās (galvenokārt tā dēvētajā "Vilderu" – pie abām poļu korporācijām nepiederošo poļu studentu pulciņā, korporācijas uzskatot par "buržuāziskām" organizācijām). Tomēr pēc gadsimtu mijā notikušā Joza Šimoļūna konflikta ar poļu studentiem (spēlējot biljardu, kāds polis nodēvēja lietuviešu valodu par cūkganu valodu), nacionāli apzinīgo lietuviešu studentu skaitam pieaugot, viņi sāka apsvērt iespēju dibināt savu organizāciju. 1904. gadā pagaidām neoficiāli darbību sāka Rīgas Politehniskā institūta lietuviešu studentu savstarpējās palīdzības biedrība "Viltis" ("Cerība"), kurā darbojās vairāk nekā 10 studentu (kopumā organizācijas darbības laikā – ap 40).⁶³ Apstākļos, kad pašā Lietuvā lietuviešu nacionālā darbība bija zināmā mērā varas iestāžu ierobežota, Rīgā tā attīstījās ļoti strauji. Par Rīgas lietuviešu nacionālās darbības intensitāti uzskatāmi liecina fakts, ka no Lietuvas 90. gados iebraukušais desmitgadīgais lietuvietis Vītauts Putna (vēlākais Sarkanās Armijas korpusa komandieris), kurš strādāja sava tēvoča veikalā (drīz pēc tam veikalu nopirka ievērojamais lietuviešu sabiedriskais darbinieks Jurgis Linarts, uzņemoties arī rūpes par jauneklā izglītības nodrošināšanu un audzināšanu), tieši te apguva

⁵⁹ Barzdyla J. [J. Biliūnas]. Liepojus// Varpas. – 1900. – Nr. 6.

⁶⁰ Adolf Richters Baltische Verkehrs- und Adress bucher. Band 2. Kurland. – Rīga, 1912. – 151, 158 s.; Maknys V. Lietuviu teatro ... – 209 p.

⁶¹ Maknys V. Lietuviu teatro... – 214 p.

⁶² Naujienos. – 1901. – Nr. 8; 1902. Nr. 7, 10; Varpas. – 1902. – Nr. 6.

⁶³ Lietuvanis. Atsiminimai... – 70 p.; Grigaitis-Grigaliūnas J. Atsiminimai...// Naujienos. – 1954. – 22 bal.

lietuviešu (vēlāk arī latviešu) valodu, kļūstot par aktīvu sabiedrisko darbinieku un spilgti nacionāli noskaņotu gleznotāju (tikai 1913. gadā viņš pievērsās sociālistiskām idejām un uz diviem gadiem nokļuva ieslodzījumā).⁶⁴

1905. gada revolūcija

Revolucionārie notikumi 1905. gadā ievērojami mainīja lietuviešu vispārējo stāvokli Latvijā. Pēc 1905. gada janvāra un februāra streikiem ievērojami aktivizējās lietuviešu sabiedriskā dzīve Rīgā, ko atzīmēja latviešu prese. Tas izpaudās lietuviešu biedrību organizētajos pašdarbības un atpūtas vakaru rīkošanā, starp kuru apmeklētājiem bijis arī ievērojams skaits poļu, vāciešu un pat latviešu.⁶⁵ Martā palīdzības biedrības priekšsēdētājs Povils Žaldoks, valdes un revīzijas komisijas locekļi Ignats Žids, J. Janulevičs, Staņislavs Gedraitis un biedrības "Kankles" priekšsēdētājs K. Vizbars iesniedza caram plašas "Rīgas lietuviešu prasības". Tika prasīts atcelt visus pastāvošos saimnieciska un politiska rakstura ierobežojumus lietuviešiem tautības vai ticības dēļ ieņemt valsts, pašvaldību un sabiedriskos amatus utt., ieviest Lietuvā vēlētas visu līmeņu varas iestādes, skolotāju vēlēšanas, neļaut varas iestādēs strādāt personām, kuras nezina lietuviešu valodu, kuru atļaut lietot visa līmeņa skolās, ieviest to administrācijas sarakstē un citur (arī uz ceļu zīmēm utt.). Aprīlī abas minētās biedrības svinīgi atzīmēja lietuviešu drukas aizlieguma atcelšanas pirmo gadadienu.⁶⁶ Oktobrī Rīgas Federatīvajā komitejā, kas vadīja visu revolucionāro kustību pilsētā, tika iekļauts Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas pārstāvis⁶⁷ (Tērbatas universitāti 1903. gadā beigušais advokāts Kazimirs Venclausks⁶⁸). 1905. gada novembrī uz Viļņas Lielo lietuviešu Seimu no Rīgas tika deleģēti K. Venclausks un strādnieks J. Šaudins (abi no sociāldemokrātiem), inženieris

⁶⁴ Pivoras S. Utopijos piliētis Vytautas Putna// Lietuviu atgimimo istorijos studijos. – 8 t. – Vilnius, 1996. – 262–263 p.

⁶⁵ Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 2. marts.

⁶⁶ Vilniaus žinios. – 1905. – 22 kovo, 16 bal.

⁶⁷ Švābe A. Latvijas vēsture... – 592. lpp.

⁶⁸ Lietuviu enciklopedija. – 33 t. – Boston, 1965. – 343 p.

Antans Macijausk⁶⁹ (no Lietuviešu palīdzības biedrības), kā arī students J. Šimolūns (no biedrības "Viltis"). Uz Seimu tika deleģēti arī lietuvieši no Liepājas un Jelgavas.⁷⁰ Rīgā, Grīziņkalnā notiekošajās demonstrācijās parādījās karogi, kurus rotāja lozungs lietuviešu valodā "Lai dzīvo brīva Lietuva!".⁷¹ Tāpat kā starp citu tautību pārstāvjiem, Rīgas lietuviešu vidū bija tādi, kas dažādu apstākļu dēļ revolūcijas laikā atradās starp tās ienaidniekiem. Gadsimtu mijā un 20. gadsimta pirmajos gados policijā par gorodovojiem un uzraugiem dienāšo lietuviešu skaits, kurš arī pirms tam bija samērā liels⁷², pieauga īpaši. Piemēram, Rīgas Pēterburgas daļas 3. policijas iecirkņa policistu reģistrācijas grāmatā starp reģistrētajām personām apmēram trešā daļa ir Kauņas guberņas zemnieki, no kuriem lielākajai daļai ir tiri lietuviski uzvārdi (Jakubs Aboļuns, Kazimirs Kričūns, Mikols Vitkuns, Jons Tarbuns, Jons Mataitis un daudzi citi).⁷³ Latviešu sociāldemokrāts F. Cielēns vēlāk atcerējās, ka starp latviešu kaujinieku 1905. gada 11. decembrī Zaslaukā nošautajiem trīs policistiem viens bijis lietuvietis. Zīmīgi, ka pirms nāves viņš lūdzis sevi apžēlot, jo ir "nabaga leitis, kas pelna savu dienišķo maizi policijā".⁷⁴ 1905. gadā izveidojās arī lietuviešu sociāldemokrātu grupa Jelgavā.

⁶⁹ A. Macijausk 1902. gadā bija pārcēlies no Pēterburgas uz Rīgu, kur 1900. gadā izdeva "Latviešu un lietuviešu zemju karti" ar latīņu burtiem rakstītiem vietu nosaukumiem. Lietuviešu preses aizlieguma apstākļos tas izraisīja varas iestāžu represijas un sarežģītus tiesas procesus. – *Merkys V. Knygnešiu laikai.* – 178–182 p.

⁷⁰ LVVA, 2807. f., 1. apr., 4. l., 47. – 48. lp.; *Motieka E. Dydisis Vilniaus Seimas// Lietuviu atgimimo studijos.* – 11 t. – Vilnius, 1996. – 118, 120, 126, 168 p.

⁷¹ *Livonijos Augustinis.* Ryga// Vilniaus žinios. – 1905. – 20 lāpkr.

⁷² LVVA saglabājušās daudzu lietuviešu izcelsmes XIX gadsimta 90. gadu un XX gadsimta sākuma Rīgas policistu dienesta lietas. Piemēram, Jelgavas ģimnāzijas 1889. gada absolventa, Jonišķu apkārtnes zemnieka Bartlomeja Gabra (dienēja 1890.–1892. gadā, vēlāk pārcelts uz Maskavas policiju), Marcina Švedra (1891.–1899. gadā), Aleksandra Svila, Prana Gudelaiša, Kazimira Vaļūna, Petra Žemaiša, Aleksandra Šerkšņa, Jona Jozenasa, Leona Vismonta u. c. – LVVA, 51. f., 1. apr., 11485., 11522. l., 11482. l., 11486., 11487., 12302., 12303., 12338., 12342. l.

⁷³ LVVA, 51. f., 7. apr., 64. l.

⁷⁴ *Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas.* – 1. grāmata. – Rīga, 1997. – 184. lpp.

Lietuviešu izglītības iestādes 1905.–1914. gadā

Jau 1905. gada februārī Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības pilnsapulce nolēma savos statūtos ierakstīt, ka organizācijai (šajā laikā 502, 1910. gadā – 883 īstēnie un septiņi goda biedri⁷⁵) ir tiesības uzturēt skolas, lasītavas un patversmes.⁷⁶ Savukārt 1905. gada decembrī pēc delegātu atgriešanās Rīgā no Viļņā sanākušā Lietuviešu Seima sapulcē tika izveidota lietuviešu izglītības biedrības organizācijas komiteja,⁷⁷ bet 1906. gada aprīlī – reģistrēta biedrība “Žvaigžde” (“Zvaigzne”). Tā kļuva par otru lielāko lietuviešu organizāciju (1906. gada maijā – 75, 1909. gadā – 650, 1914. gadā – 489 biedri), kas priekšsēdētāja advokāta Adolfa Butķa, vēlāk Prana Mašota vadībā 1906. gada rudenī nodibināja trīs lietuviešu sākumskolas (Pērnavas ielā Grīziņkalnā, Patversmes ielā Sarkandaugavā un Šimolūnu privātmājā Bišumuižā), bet 1907. gada rudenī – vēl divas (Kalnciema ielā Āgenskalnā un Sadovņikova ielā Maskavas priekšpilsētā). Skolēnu skaits no 125 cilvēkiem 1906. gadā pieauga līdz 509 1913./1914. mācību gadā. Skolās strādāja seši–deviņi skolotāji un pie trijām no tām darbojās bibliotēkas. 1906.–1914. gadā biedrība uzturēja arī pieaugušo vakara kursus Romanovu ielā skolotāju Antana Buivida un M. Janusauska, inženiera P. Vanaga un ārsta Joņa Ruda vadībā, kuros lietuviešu un krievu valodu, kā arī rokdarbus apguva pirmajā gadā 150, vēlāk 50 – 70 vīriešu un sievietes.⁷⁸ Pilsētas valde skolu uzturēšanai piešķīra noteiktas naudas summas – vispirms 400, no 1912. gada – 800, bet no 1914. gada – 1000 rubļus gadā.⁷⁹ Pati biedrība skolu uzturēšanai līdzekļus (1909. gadā – 1336, 1910. gadā – 1414

⁷⁵ LVVA, 3. f., 5. apr., 2292. l., 1. – 6. lp. (Lietuviešu palīdzības biedrības biedru saraksts).

⁷⁶ Turpat, 2807. f., 1. apr., 4. l., 37. lp.; Vilniaus žinios. – 1905. – 30 rugs.

⁷⁷ Vilniaus žinios. – 1906. – 8 saus.

⁷⁸ LVVA, 5. f., 5. apr., 2209. l., 39. – 41. lp. (biedrības “Zvaigžde” finanšu atskaite par 1906. gadu); Rygos garsas. – 1909. – 27 kovo, 25 bal., 9 geg.; 1912. – 2 birž.; 1916. – 30 kovo, 2 bal.; *Venclauskis K.* Lietuviai Rygoje// Vilniaus žinios. – 1907. – 28 lāpkr.; Latvija. – 1911. – 6. okt.; 1913. – 14. febr.; Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 12. jūn.

⁷⁹ Lietuvos žinios. – 1912. – 19 saus.; Rygos garsas. – 1910. – 10 kovo; Latvija. – 1912. – 7. febr.; Rygos kalendorius. Pirmi 1913 metai. - Ryga, 1913.– 61 p.

rubļus) ieguva no ikgadējām loterijām.⁸⁰ Biedrības valdē vēl darbojās K. Vizbars, K. Venclausks, A. Buivids, M. Sikšnis, P. Janulevičs, vairāki mācītāji – Martins Venclavs u. c.⁸¹ Turklāt 1908./1909. mācību gadā savu sākumskolu atvēra Rīgas lietuviešu palīdzības biedrība (1913./1914. mācību gadā tajā bija 105 skolēni un divi skolotāji). Šī biedrība uzturēja arī savu patversmi.⁸² 1910. gada rudenī dzimto valodu kā priekšmetu sāka pasniegt (skolotājs M. Šikšnis) Rīgas Aleksandra ģimnāzijas lietuviešu tautības audzēkņiem⁸³, bet 1912. gadā ģimnāzijas skolotājs un “Žvaigždes” priekšsēdētājs P. Mašots katolietes Elizabetes Deprē privātās meiteņu ģimnāzijas telpās organizēja svētdienas lietuviešu ģimnāzijas klasi, kurā līdz 1914. gadam mācījās 13–14 meitenes. Neraugoties uz attiecīgu ieceru, līdz pat 1914. gadam Rīgā neizdevās nodibināt lietuviešu progimnāziju.⁸⁴ Kaut arī ļoti daudzas lietuviešu tautības meitenes mācījās abās Rīgas poļu privātajās ģimnāzijās,⁸⁵ tajās netika mācīta lietuviešu valoda.

Turklāt 1914. gada pavasarī Rīgā darbojās četras katoļu draudzes skolas, kurās kopumā mācījās ap 1000 poļu, lietuviešu un latviešu tautības bērnu, bet strādāja 12 skolotājas (sešas lietuvietes, piecas polietes un latviete). Vienīgi Svētā Alberta un Sāpju Dievmātes baznīcas draudzes skolā bērniem kā mātes valodu mācīja gan poļu, gan lietuviešu, gan latviešu valodu. Svētā Franciska un Sarkandaugavas draudzes skolā tika mācīta vienīgi poļu valoda, kaut gan tajās bija daudzi lietuviešu un latviešu bērni.⁸⁶ Lietuviešu valoda lietuviešu bērniem tika mācīta arī mācītāja J. Vizbara izveidotajā katoļu draudzes skolā Liepājā.⁸⁷

⁸⁰ Latvija. – 1911. – 8. okt.

⁸¹ Vilniaus žinios. – 1907. – 8 rugpj.

⁸² LVVA, 2807. f., 1. apr., 4. l., 58., 83., 100. lp.; 3. l., 41. lp.; Rygos garsas. – 1914. – 4 birž.

⁸³ Aleksandra ģimnāzijas lietuviešu tautības audzēkņi izcēlās ar savu nacionālo nostāju: 1913. gadā viņi pieprasīja un panāca arī katoļu dievkalpojumu skolā ne tikai poļu, bet arī lietuviešu valodā. – Rygos garsas. – 1913. – 2 vas.; *Tumas J. Lietuviu kultūros centrai// Lietuva. – 1927. – 10 vas.*

⁸⁴ Rygos garsas. – 1910. – 22 rugs.; 1914. – 14 geg.; *Grigaitis-Grigaliūnas J. Atsiminimai...// Naujienos. – 1954. – 22 geg.*

⁸⁵ Sk.: LVVA, 240. f., 1. apr., 525. l. (A. Jastšembiskas ģimnāzijas beidzējas, E. Deprē ģimnāzijas klases audzinātājas Sofijas Gozaites personiskā lieta) u. c.

⁸⁶ Rīgas katoļu skolas// Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 11. jūn.; Rīgasches Adressbuch 1913. – 269 sp.; Rygos garsas. – 1911. – 17 rugs.

⁸⁷ Lietuviu enciklopedija. – 34 t. – Boston, 1966. – 424 p.

Lietuviešu sabiedriskā darbība pēc 1905. gada revolūcijas

Pēc revolūcijas notika straujš dažāda rakstura sabiedrisko organizāciju veidošanās process. Joprojām pastāvēja agrāk dibinātās lietuviešu biedrības un veidojās jaunas.

1909. gada pavasarī Rīgā 60 lietuvieši mēģināja izveidot Kauņas gubernā darbojošās biedrības "Blayvibe" ("Atturība") nodaļu, taču Vidzemes gubernators to neatļāva. Pēc tam oktobrī tika reģistrēta patstāvīga Rīgas katoļu biedrība "Blayvibe". Līdz slēgšanai formālu iemeslu dēļ 1914. gada aprīlī⁸⁸ biedrība organizēja sarīkojumus (dažkārt kopā ar palīdzības un "Kankles" biedrību), priekšlasījumus par alkohola kaitīgumu utt. Šajā Rīgas katoļu dekāna F. Afanasoviča nacionālu iemeslu dēļ ignorētajā⁸⁹ biedrībā darbojās daudzi mācītāji (Jons Latvīšs, Jozs Bikins u. c.), bet kopējais biedru skaits sasniedza 135 cilvēkus.⁹⁰ Latviešu prese biedrības 1911. gada decembrī Rīgas latviešu biedrībā organizēto lietuviešu mācītāja J. Tuma priekšlasījumu par lietuviešu izceļošanu uz Ameriku un tās kaitīgajām sekām atzina par vienu no labākajiem, kāds pēdējā laikā nolasīts Rīgā.⁹¹

1909. gadā tika reģistrēta līdz šim neoficiālā RPI lietuviešu studentu biedrība "Viltis" (priekšsēdētājs Antons Breimeris, vēlāk Stefāns Ganusovičs, Jozs Šimoļūns – Rīgas sabiedriskā darbinieka Antana Šimoļūna radnieks). Tā bija mazskaitlīga – 1911. gadā 11, 1912. – 16 (četri no viņiem studēja inženieru zinātnes, pieci – ķīmiju, četri – agronomiju, viens – mehāniku un divi – komerczinības) 1913. gadā – 18, 1915. gada sākumā – 14 biedri,⁹² taču biedrības ikgadējos muzikāli – teatrālos sarīkojumus prese atzina par skaistākajiem lietuviešu sarīkojumiem Rīgā. Pirmais "Viltis" rīkotais vakars notika 1910. gada janvārī, bet 1912. gada 28. janvārī Latviešu biedrības nama zālē uzvesto lugu par lietuviešu tautas senatni apmeklēja pats Vidzemes

⁸⁸ Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 26. apr. "Blayvibe" tika slēgta kā vienīgā katoļu biedrība Latvijā, pamatojoties uz likumu, saskaņā ar kuru visu katoļu biedrību tiesības darboties bija jāapstiprina ne tikai gubernatoram, bet arī Senātam.

⁸⁹ Tumas J. Lietuviu kultūros centri// Lietuva. – 1927. – 10 vas.

⁹⁰ Rygos garsas. – 1909. – 22 rugs., 21 lāpkr.; 1913. – 16 saus.; Viltis. – 1911. – 18 kovo; 1914. – 18 bal.

⁹¹ Latvija. – 1911. – 29. dec.

⁹² LVVA, 7175. f., 1. apr., 349. l., 210., 327. lp.; 350. l., 44., 117. lp.

gubernators Nikolajs Zvegincevs ("Viltis" līdzīgus sarīkojumus organizēja katra gada sākumā, piemēram, 1913. gada 2. februārī sarīkojumā piedalījās latviešu dziedātājs Ādolfs Kaktiņš, Lietuviešu palīdzības biedrības koris un citi mākslinieki).⁹³

1909. gada aprīlī izveidojās no lietuviešiem sastāvošā "2. Torņakalna patērētāju"⁹⁴ biedrība", kas gan darbojās tikai līdz tā paša gada rudenim. Savukārt 1909. gada augustā izveidojās Rīgas lietuviešu patērētāju biedrība (1910. gadā tajā bija 123 biedri un to vadīja Dominiks Šidlausks⁹⁵). Pēc vairākkārtējiem nesekmīgiem mēģinājumiem uzturēt savu veikalu dažādos pilsētas rajonos (sākumā vairākus mēnešus – Aleksandra ielā, tad – Ģertrūdes ielā, tad – Torņakalnā), tā 1911. gadā uz sešiem gadiem izīrēja savas telpas Sarkandaugavā lietuviešu tirgotājam Petram Šiurkam, pati turpinot ierobežotu darbību (1912. gadā tajā bija 130 biedru un paju kapitāls – 1100 rubļu).⁹⁶

1910. gada decembrī tika izveidota Svētās Zitas lietuviešu dāmu katoļu labdarības biedrība (tās darbu vadīja mācītājs J. Bikins, vēlāk – mācītājs K. Krapausks), kas pēc kāda laika atvēra veļas mazgātavu un 1912. gadā izveidoja savu kori (to vadīja Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības kora vadītājs J. Drija-Visocks). Biedrībā 1912. gadā bija 320 biedreņu.⁹⁷

Neraugoties uz lietuviešu pretrunām ar poļiem, daudzi lietuviešu sabiedriskie darbinieki turpināja darboties arī poliskajā Rīgas Katoļu labdarības biedrībā. 1910. gadā viņu vidū bija M. Gedraitis, J. Linarts (iestājies tikai 1909. gadā), P. Mašots, M. Šikšnis, P. Vagns, K. Vizbars, A. Šimolūns u. c.⁹⁸

⁹³ Rygos garsas. – 1910. – 23 saus.; 1913. – 6 vas.; Lietuvos žinios. – 1911. – 29 saus.; Dzimtenes Vēstnesis. – 1912. – 26. janv.; 1913. – 1., 5. febr.; 1914. – 21. janv.

⁹⁴ Latviešu presē patērētāju biedrības tika dēvētas par "pārtikas biedrībām".

⁹⁵ LVVA, 3. f., 5. apr., 2270. f., 1.–3. lp. (Lietuviešu patērētāju biedrības biedru saraksts).

⁹⁶ Rygos Kalendorius pirmi 1913 metai. – Ryga, [1912]. – 63 p.; Rygos garsas. – 1909. – 25 bal., 9, 23 geg., 24 sp.; 1911. – 23 birž.; 1914. – 26 bal.; Rygos naujie nos. – 1911. – 23, 30 bal.

⁹⁷ Rigasches Adresbuch 1913. – Riga, 1913. – 197 sp.; Rygos garsas. – 1911. – 17 rugs. (Svētās Zitas biedrības statūti); 1912. – 14 saus., 29 grūod.; 1913. – 11 rugs.

⁹⁸ LVVA, 3. f., 5. apr., 2308. l., 1.–6. lp.

1912. gada septembrī Rīgā tika izveidota "Latviešu-leišu krāj-aizdevu kase", kuras mērķis (bez tīri ekonomiskajiem uzdevumiem) bija arī abu tautu savstarpējā tuvināšana. Sākumā biedru skaits bija 44, līdz 1912. gada beigām tas pieauga līdz 171 (no tiem apmēram 70 bija lietuvieši), bet līdz 1913. gada martam biedru skaits pieauga līdz 258 cilvēkiem (līdz šim laikam kase bija veikusi operācijas ar 136 292 rubļiem, bet tās drošības kapitālā bija 14 444 rubļi). Diemžēl arī šīs organizācijas darbību iespaidoja lietuviešu sabiedrībā valdošais iekšējais konflikts. Kases valdes loceklis L. Jakavičs 1913. gada janvārī bija pret kāda cita lietuviešu darbinieka uzņemšanu, bet, kad tā tomēr notika, demonstratīvi izstājās no kases biedru sastāva. 1914. gada sākumā biedru skaits sasniedza jau 377 cilvēkus, taču puse no lietuviešiem bija izstājusies. Pilnsapulces laikā 2. martā to izdarīja arī viens no kases līdzdibinātājiem un valdes locekļiem – P. Dzenis, kā iemeslu minot to, ka netiek īstenoti sākotnējie darbības mērķi (latviešu un lietuviešu tautu tuvināšana). Kases valdē tiešām nedarbojās neviens lietuvietis, par ko neizpratni izteica latviešu prese.⁹⁹ Jau 1912. gadā doma par īpašas Lietuviešu krājaizdevu kases izveidošanu radās arī Lietuviešu palīdzības biedrībā, taču 1913. gada janvārī gubernatora kanceleja formālu iemeslu dēļ nedeva atļauju tās darbībai.¹⁰⁰ Tikai pēc biedrības statūtu pārstrādāšanas darbu organizācijas paspārnē tā sāka 1914. gada janvārī (priekšsēdētājs A. Šimoļūns, valdes locekļi Antans Švedris, A. Vroņevskis, J. Linarts). Nākamā gada sākumā kases bilance sasniedza 35 000 rubļu, bet biedru skaits no sākotnējiem 85 bija pieaudzis līdz 200 cilvēkiem.¹⁰¹ Rīgas lietuviešu krājaizdevu kasi (to dēvēja arī par "Lietuviešu banku") 1913. gada augustā izveidoja arī biedrības "Žaislas" biedri L. Jakaviča vadībā un tā darbojās līdz 1915. gadam. 1914. gada martā kasē bija 92 biedri, bet naudas summa bija sasniegusi 23 500 rubļu.¹⁰²

⁹⁹ Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 30. janv., 16. febr., 12. marts; 1914. – 4. marts; Latvija. – 1913. – 13. marts.

¹⁰⁰ Rīgas Avīze. – 1913. – 23. janv.

¹⁰¹ Rygos garsas. – 1913. – 26 saus.; 1914. – 11, 15 saus., 12 kovo, 9 bal.; Viltis. – 1913. – 5 liepa; Grigaitis-Grigaliūnas J. Atsiminimai...// Naujienos. – 1954. – 24, 25 geg.; Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 22. janv., 1. febr.

¹⁰² Lietuvanis. Kaip rusu laikais...//Šiaures Lietuva. – 1933. – Nr. 18; Vronievskis A. Latvijos lietuviai iki didžiojo karo. – 203 p.; Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 22. aug.; Rygos naujienos. – 1913. – 9 lāpkr.; 1914. – 1 kov.

Lietuviešu sabiedriskā darbība norisinājās vēl vairākās Kurzemes guberņas vietās. Daudzi lietuvieši darbojās arī mācītāja J. Vizbara 1910. gadā izveidotajā Liepājas atturības biedrībā, ko poļi dēvēja par "Trzezwosc", bet lietuvieši – par "Blayvibe" biedrību.¹⁰³ Kauņas guberņā darbojošās biedrības "Blayvibe" ("Atturība") nodaļa 1910. gada novembrī tika izveidota Subatē (mācītāja M. Kirļa vadībā).¹⁰⁴ Savukārt Grīvā, kur jau 1911. gada novembrī notika teātra uzvedums lietuviešu valodā, 1913. gada jūnijā inteliģentu grupa izveidoja Lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrību. Grīvā un Laucesē katru otro svētdienu notika dievkalpojumi lietuviešu valodā. 1911. gadā Skaistkalnes latviešu atturības biedrības "Nākotne" biedri izlēma savā bibliotēkā izveidot lietuviešu grāmatu nodaļu.¹⁰⁵ Neliels lietuviešu skolēnu pulciņš pirms Pirmā pasaules kara darbojās arī Daugavpilī.¹⁰⁶

Kaut arī visas Rīgas lietuviešu biedrības samērā regulāri rīkoja arī kopējus atpūtas vakarus¹⁰⁷, tomēr attiecības starp tām bija visai saspīlētas.¹⁰⁸ Īpaši tas sakāms par biedrības "Žaislas" attiecībām ar biedrību "Kankles", lietuviešu organizācijām 1912. gadā nesekmīgi mēģinot iegūt pilsētas finansiālu atbalstu lietuviešu teātrim ("Žaislas" lūdza 3000 rubļus gadā) un Lietuviešu tautas nama celtniecībai (pilsētas valde atteikumā gan solīja piešķirt tā celtniecībai zemes gabalu pret atlīdzību). Savukārt "Žaislas" saņēma no domes atbildi, kurā tā izteica gatavību atbalstu sniegt, ja visas pilsētā darbojošās daudzās (piecas – *aut.*) lietuviešu trupas apvienosies un izveidos vienotu, spēcīgu lietuviešu teātri. Vienlaikus laikraksts "Rygos garsas" aicināja pilsētas domes vēlēšanās balsstiesīgos lietuviešus apsvērt, vai nav vērts balsot par vāciešiem, jo no viņiem, atšķirībā no latviešiem, pēc vēlēšanām varēs iegūt līdzekļus tautas nama celtniecībai. Minētais sacēla sašutuma vētru latviešu presē, un to nosodīja arī otra lietuviešu laikraksta redaktors L. Jakavičs, piedēvējot

¹⁰³ Rygos garsas. – 1913. – 6 vas.; 1914. – 29 kovo.

¹⁰⁴ Lietuvos žinios. – 1911. – 30 saus.; Lietuviu enciklopedija. – 29 t. – Boston, 1963. – 99 p.

¹⁰⁵ Lietuvos žinios. – 1911. – 22 vas., 1 spalī, 5 lāpkr.; Viltis. – 1913. – 5 liepa; Rygos garsas. – 1913. – 15 geg.

¹⁰⁶ Lietuvos žinios. – 1911. – 24 gruod.

¹⁰⁷ LVVA, 2807. f., 4. l., 131., 148. lp.

¹⁰⁸ Sk.: Lietuvos žinios. – 1911. – 12 kovo, 2 birž. u. c.

avīzei "Rygos garsas" katoļu klerikālisma sludināšanu.¹⁰⁹ Kopumā sadarbība starp lietuviešu organizācijām un latviešu sabiedrību bija laba. Piemēram, Latviešu izglītības biedrība rikoja abu tautu dzejas un mūzikas vakarus (ar biedrības "Kankles" kora piedalīšanos),¹¹⁰ 1910. gadā "Rygos garsas" redaktors pēc Latviešu biedrības uzaicinājuma nolasīja Interimteātri lekciju par lietuviešu kultūras un saimniecības stāvokli, lietuviešu preses pārstāvji tika uzaicināti piedalīties 1910. gada Latviešu dziesmu svētkos¹¹¹ utt.

Tomēr viena no būtiskākajām biedrību darba sastāvdaļām bija kultūras joma.

Kreiso organizāciju legālā un nelegālā darbība un nelegālās nacionālās organizācijas

1907. gada maijā Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas Rīgas organizācija iestājās Latvijas Sociāldemokrātijā (LSD), un 1909.–1915. gadā LSD Rīgas komitejas ietvaros darbojās Lietuviešu kultūras centrs (1910. gadā – 120 biedru). Tā sastāvā tika organizēta propagandistu kolēģija Joza Dumšas vadībā, kas izplatīja lieliniecisma idejas starp lietuviešu tautības strādniekiem. Savukārt pie centra 1910. gada augustā tika organizēta legāla lietuviešu strādnieku (biedrībā no apmēram 160–170 biedriem bija tikai 3–4 inteliģenti) atturības biedrība "Giedra" ("Skaidrība") priekšsēdētāja Joza Petruļa (vēlāk žurnālista un skolotāja Joņa Vilkaiša, Povila Bogdanoviča) vadībā. "Giedra" izveidoja savu kori, bet 1911. gadā – 20 cilvēku lielu skatuves trupu (pirmais uzvedums "Apollo" teātra telpās notika oktobrī). Sākotnēji to ar padomiem un rekvizītiem aktīvi atbalstīja L. Jakavičs un viņa vadītā "Žaislas" biedrība (vēlāk gan viņš sev raksturīgā veidā nonāca konfliktā ar "Giedras" vadību un turpmāk izdevumā "Rygos naujienos" zākāja gan pilsoniskās biedrības, gan "Giedru"). Biedrībā darbojās arī tautas deju kopa, lasītava, kopš

¹⁰⁹ Latvija. – 1912. – 7., 10., 20. febr., 17., 21. maijs. 9. jūn.; *Maknys V.* Lietuviu teatro... – 199 p. Te atzīmēts, ka 1913. gada nogalē "Žaislas" pēc atkārtota lūguma tomēr ieguva domes piekrišanu 3000 rubļu pabalsta piešķiršanai biedrībai 1914. gadā, taču to nav izdevies izmantot kara sākuma dēļ.

¹¹⁰ *Dzimtenes Vēstnesis.* – 1912. – 27. janv.

¹¹¹ *Šidlauskis D.* Lietuviu kolonijos// Lietuva. – 1927. – 23 kov.

1912. gada tā pastāvīgi irēja telpas ar sarikojumu zāli Jēzusbaznīcas ielā 3. "Giedras" sarikojumi bija ļoti populāri arī latviešu strādnieku vidū.¹¹² 1911. gada 9. janvārī policija uz laiku aizturēja vairākus LSD biedrus – lietuviešus, kuri piedalījās strādnieku demonstrācijā Aleksandra un Elizabetes ielā (šajā dienā pilsētā bija izkaisīti revolucionāri uzsaukumi arī lietuviešu valodā),¹¹³ bet 14. augustā žandarmērija Lielāsmuižas mežā Rīgā apcietināja LSD sapulces 28 dalībniekus (tostarp 11 lietuviešus – dažādu rūpniecības uzņēmumu strādniekus), bet tūlīt pēc tam – vēl vairākus lietuviešus ar strādnieku Staņislavu Turlasu priekšgalā. Tika veiktas daudzas kratīšanas un aizturēšanas, uz laiku tika apcietināts "Giedras" priekšsēdētājs, skolotājs J. Vilkaitis, bet kratīšana notika arī pie sabiedriskā darbinieka L. Jakaviča (dzīvokli un spiestuvē tika paņemti dažādi materiāli, kuri vēlāk žandarmērijā tika atdoti īpašniekam). 1911. gada novembrī uz Vologdas guberņu uz diviem gadiem tika izsūtīti J. Dumša, S. Turlis, Simons Mols un J. Poška. 1912. gada 9. janvārī Rīgā un Rīgas apkārtnē policijai izdevās konfiscēt apmēram 50 tipogrāfiski iespiestu uzsaukumu lietuviešu valodā sakarā ar 1905. gada notikumu gadadienu (žandarmērijai bija aizdomas, ka tie iespiesti LSD tipogrāfijā Briselē), savukārt 9. aprīlī žandarmērija aizturēja vairākus lietuviešu sociāldemokrātus (Juljanam Daubaram un Petram Mitrikam pēc trīs cietumā pavadītiem mēnešiem Vidzemes gubernators jūlijā aizliedza turpmāk dzīvot Rīgā, Tērbatā un Rīgas apriņķī).¹¹⁴

1907.–1913. gadā Rīgā darbojās arī nacionāli noskaņoto lietuviešu skolēnu pulciņš "Kibirkšte" ("Dzirkstele"), kura aizbildņi bija Rīgas skolu pedagogi P. Mašots, M. Sikšnis un 1899. gadā Baltijas skolotāju semināru Kuldīgā beigušais Antans Buivids¹¹⁵. Tā dalībnieki

¹¹² Giedros Kalendorius 1913 metams. – Ryga, 1913. – 60 – 62 p.; Giedros Kalendorius 1914 metams. – Vilnius, 1913. – 124 – 125 p.; Lietuviu žinios. – 1911. – 24 lāpkr.; 1911. – 29 birž.; 1912. – 17 liepa; Rygos garsas. – 1910. – 1 rugs.; Rigasches Adressbuch 1913. – 318 sp.

¹¹³ Rygos naujienos. – 1911. – 15 saus.

¹¹⁴ LVVA, 4568. f., 8. apr., 251. l., 173. lp.; 1. apr., 2292. l., 1. – 111. lp.; 2354. l., 1. – 34. lp.; 6215. f., 1. apr., 103. l., 170. – 190. lp.; 121. l., 251. lp.; 162. l., 123. lp.; Rygos naujienos. – 1911. – 20, 27 rugpj., 17 rugs., 5 lāpkr.; Lietuvos žinios. – 1911. – 19 rugpj., 3, 8, 13 rugs., 24 lāpkr.; 1912. – 12 liepa.

¹¹⁵ A. Buivids 1899.–1903. gadā strādāja par skolotāju Dvietes pagasta skolā, vēlāk Rīgā. – LVVA, 240. f., 1. apr., 232. l.

(Kazis Slezēvičs, Vītauts un Jadvīga Landsbergi, Mikols Mataitis, Stepons Rusteika, Kristina Bžeškaite u. c.) pulcējās lietuviešu inteliģentu Mašotu un Landsbergu dzīvoklī, svētdienās mācījās lietuviešu valodu, lasīja referātus un pat organizēja stīgu ansambli, kas koncertēja biedrības "Kankles" sarīkojumos.¹¹⁶

Biedrību kultūras darbs

Īpaši aktivizējās lietuviešu skatuves mākslinieku darbība. Biedrības "Kankles" muzikālās dzīves vadītājs A. Kačanauskis, turpinot vadīt biedrības kori, organizēja kokļu ansambli un sekstetu, kas iedziedāja dziesmas platēs, ko darbā izmantoja lietuviešu kori visā Krievijā. 1905. gada janvāra beigās "Kankles" uzveda pirmo lietuviešu opereti Rīgā (vēlāk tika uzvestas arī paša A. Kačanauska sarakstītas operetes). Īpaša vērība tika pievērsta lugu uzvešanai par lietuviešu tautas pagātņi (piemēram, 1908. gada februārī "Kankles" trupa Latviešu biedrības zālē uzveda izrādi "Ķeistuts – lietuviešu lielkņazs"¹¹⁷ utt.). Aktīvi darbojās arī palīdzības biedrības koris (jāpiezīmē, ka šis kolektīvs uzstājās ne tikai lietuviešu sarīkojumos, piemēram, 1914. gada janvārī tas ar panākumiem dziedāja Rīgā organizētajā latviešu, krievu, igauņu un citu tautu koru koncertā¹¹⁸) un citu biedrību pašdarbības kolektīvi. Lai pārtrauktu konkurenci starp dažādajām lietuviešu teātra trupām, 1909. gadā tika izveidota Rīgas lietuviešu tēlotāju apvienība (tajā bija skolotājs un dramaturgs M. Šikšnis, L. Jakavičs, J. Linarts u. c.). Taču drīz pēc tam nesaskaņu dēļ, aizejot L. Jakavičam, apvienība izjuka, bet L. Jakavičs iesniedza reģistrācijai jaunas teātra biedrības – "Žaislas" ("Rotaļa") statūtus. 1910. gada rudenī tā tika reģistrēta, bet darbu uzsāka 1911. gada maijā (1912. gadā biedrībā bija ap 300 biedru). "Žaislas" 1911./1912. gada sezonas sākumā izirēja namu ar skatuvi un zāli, izveidojot Rīgas lietuviešu teātri. Šajā sezonā režisora L. Jakaviča vadībā un ar latviešu teātru atbalstu tas sarīkoja 30 izrādes, iestudējot 18 dažādas lugas, ko apmeklēja kopumā 6459 skatītāji. 1912./1913. gadā tika sarīkoti 24 uzvedumi, bet 1913./1914. gada sezonā – pat 70 uzvedumi, ko

¹¹⁶ Lietuviu eniklopedija. – 25 t. – 270 – 271 p.

¹¹⁷ Dzimtenes Vēstnesis. – 1908. – 23. febr.

¹¹⁸ Viltis. – 1914. – 28 saus.

apmeklēja apmēram 15 000 skatītāju. Tika izveidots arī biedrības koris komponista J. Lukaviča vadībā. 1913. gada martā varas iestādes par formāliem pārkāpumiem grāmatvedībā biedrību slēdza, taču L. Jakavičs panāca slēgšanas rikojuma atcelšanu). Arī pārējās pilsoneiskās lietuviešu biedrības Rīgā ("Kankles", "Žvaigžde" un "Viltis") turpināja iestudēt teātra izrādes. Biedrība "Kankles" pēc aprakstītās šķelšanās ievērojami profesionalizēja savu trupu. "Zvaigždes" sarīkojumi tika rīkoti pārsvarā pilsētas nomalēs - strādnieku rajonos, tādējādi dodot iespēju tos noskatīties trūcīgajiem lietuviešiem, kuri neapmeklēja pārējo lietuviešu biedrību rīkotos uzvedumus pilsētas centrā.¹¹⁹

Liepājā Lietuviešu palīdzības biedrība (1912. gadā - 159 biedri) vienlaikus ar vienkāršiem atpūtas un deju vakariem 1906. gadā sāka organizēt skatuves un mūzikas vakarus režisora un gleznotāja un Liepājas komercskolas skolotāja Kajetona Šklerja vadībā (1913. gadā Liepājā tika sarīkota viņa gleznu izstāde). 1911. gadā biedrībā izveidojās aktieru amatieru pulciņš Kaža Levandauska vadībā. 1911. gadā, aizejot no palīdzības biedrības ar katoļu garīdzniecības iespaidu tajā neapmierināto inteliģentu grupai, tika izveidota Liepājas lietuviešu biedrība, kuras statūtos paredzētais mērķis bija nodrošināt biedriem lietderīgu un interesantu brīvā laika pavadīšanu. Uz to pārgāja minētais K. Levandauska pulciņš, taču arī palīdzības biedrība turpināja rīkot teātra uzvedumus.¹²⁰ Turklāt 1913.-1914. gadā šī biedrība nesekmīgi mēģināja nodibināt Liepājas lietuviešu krājaizdevu kasi. 1908. gadā arī Liepājā izveidojās neliela lietuviešu dziedāšanas biedrība "Kankles", bet 1909. gadā - Liepājas lietuviešu kalpoņu Svētās Zitas biedrība (1914. gadā - 314 biedru).¹²¹ Liepājā ar pārtraukumiem darbojās vairāki lietuviešu kori. Jau 1901.-1902. gadā te strādāja koris A. Kačanauska vadībā. Pēc viņa pārcelšanās uz Rīgu palīdzības biedrības koris un Liepājas lietuviešu strādnieku koris vadīja Stasis Kulis, vēlāk A. Dvarjonis, Stasis Podžūns.¹²²

¹¹⁹ *Maknys V. Lietuviu teatro...* - 189 - 200 p.; Latvija. - 1911. - 11. okt.; 1912. - 15. jūn.; 1913. - 19. marts; *Rygiētis. Lietuviai Rygoje// Vilniaus žinios.* - 1907. - 8 kov.

¹²⁰ *Lietuviu enciklopedija.* - 14 t. - 539 p.; *Maknys V. Lietuviu teatro...* - 209 - 210 p.; *Rygos garsas.* - 1910. - 24 vas.; 1911. - 7 geg.; 1913. - 18, 28 rugs.; *Viltis.* - 1914. - 9 vas.; *Lietuvos žinios.* - 1911. - 6 rugpj.; LVVA, 1595. f., 22. apr., 203. l., 3.-9. lp.

¹²¹ *Adolf Richters Baltische Verkehrs- und Adress bucher.* - 159 s.; *Viltis.* - 1913. - 31 kovo; 1914. - 13 vas., 10, 22 bal.

¹²² *Maknys V. Lietuviu teatro...* - 211 p.; *Rygos garsas.* - 1914. - 10 geg.

1905. gada sākumā aktivizējās Jelgavas lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrība, taču sakarā ar to, ka biedrības statūtos nebija paredzēta atpūtas vakaru rīkošana, vajadzēja tos pārreģistrēt. 1905. gada aprīlī biedrība sarīkoja savu pirmo teātra izrādi. Turpmāk Jelgavas lietuvieši ar Rīgas režisora L. Jakaviča atbalstu rīkoja uzvedumus samērā regulāri. Biedrība darbojās līdz 1915. gadam (1912. gadā tajā bija 145, 1914. gadā – 182 biedri).¹²³

Ar vietējās lietuviešu sabiedrības aktīvu atbalstu (organizatoriskos darbus veica biedrības “Kankles” biedri) 1910. gada aprīlī Rīgā, Ata Ķeniņa latviešu privātskolas telpās tika noorganizēta Ceturtā Lietuviešu mākslas izstāde, ko apmeklēja kopumā 2127 cilvēki (sākumā policija politisku motīvu dēļ pavēlēja noņemt izstādīto K. Stabrauska gleznu “Mocekle”, taču vēlāk atļāva to izstādīt).¹²⁴ Tā paša gada jūlijā Rīgas lietuviešu biedrības svinīgi atzīmēja Grīnvaldes kaujā gūtās uzvaras 500. gadadienu,¹²⁵ bet 1914. gada aprīlī – preses aizlieguma atcelšanas 10. gadskārtu. Vīspirms labdarības biedrība un biedrība “Kankles” (kurām savukārt aprīlī apritēja attiecīgi 20 un 10 gadi kopš dibināšanas) 19. aprīlī pārpildītajā Krievu teātrī sarīkoja grandiozu sarīkojumu ar kora piedalīšanos (cita starpā tas dziedāja lietuviešu tautas himnu “Lietuva tevyne mūsu”, kas izraisīja dziļu klātesošo saīļņojumu) un teātra izrādi. Pēc tam – 26. aprīlī L. Jakaviča vadītā “opozīcija” organizēja savu, apmeklētāju ziņā mazāku sarīkojumu arī ar kora piedalīšanos un izrādi.¹²⁶

¹²³ *Maknys V.* Lietuviu teatro... – 214–215 p.; *Rygos garsas.* – 1910. – 2 spalī; 1913. – 23 saus.; *Draugija.* – VI t. – Nr. 24. – 1908. – 15 gruod.

¹²⁴ *Madernieks J.* Leišu mākslas izstāde// *Dzimtenes Vēstnesis.* – 1910. – 15. apr.; 1914. – 15. janv., 12., 29. apr., 1., 5. maijs; *Lietuvos žinios.* – 1911. – 24 vas.; *Rygos garsas.* – 1910. – 16, 26 bal.; *Čepenas P.* Naujuju laiku Lietuvos istorija. – 1 t. – Čikago, 1977. – 514 p. VIII Lietuviešu mākslas izstādes rīkotāji 1914. gada aprīlī pēc tās izstādīšanas Viļņā un Kauņā gatavojās demonstrēt izstādi arī Rīgā, tomēr tas nenotika. – *Dzimtenes Vēstnesis.* – 1914. – 18. apr.

¹²⁵ *Merkys V.* Nežinomi 1906 – 1917 m. Rygos lietuviu spaudiniai// *Musu praeitis.* – 2 t. – Vilnius, 1992. – 52 p.

¹²⁶ *Rygos garsas.* – 1914. – 23 bal.; *Dzimtenes Vēstnesis.* – 1914. – 16., 26., 28., 30. apr. Sarīkojumus sakarā ar preses aizlieguma atcelšanu lietuviešu biedrības rīkoja arī agrāk. Piemēram, 1911. gada aprīlī daļa no sarīkojuma ienākumiem tika ziedota Tautas nama celtniecībai Viļņā. Savukārt biedrība “Giedra”, kuras piedalīšanās sarīkojumā pārejās biedrības nepieļāva tās sociālistiskā rakstura dēļ, arī sarīkoja savu, preses aizlieguma atcelšanai veltītu sarīkojumu, tāpat ziedojot daļu no ienākumiem Tautas namam. – *Lietuvos žinios.* – 1911. – 3 geg.

Starp Rīgas lietuviešiem populārs bija arī modē nākušais atlētiskais cīņas sports. Labus panākumus tajā guva lietuvieši Norkus un A. Dimavičs.¹²⁷

Lietuviešu prese Rīgā

Jau 1904. gada aprīlī, tūlīt pēc preses aizlieguma atcelšanas, lietuviešu sabiedriskais darbinieks K. Vizbars nesekmīgi centās saņemt varas iestāžu atļauju nedēļas laikraksta "Žinios" ("Ziņas") izdošanai Rīgā. Tāpat 1905. gada martā K. Vizbaram netika dota atļauja izdot dienas avīzi "Rygos žinios" ("Rīgas Ziņas"), jo, kaut arī gubernatoram principiālu iebildumu pret to nebija, nebija arī cenzora, kas saprastu lietuviešu valodu.¹²⁸ Rīgas lietuvieši 1904.–1907. gadā ļoti aktīvi abonēja pirmo lietuviešu dienas avīzi "Vilniaus žinios" ("Viļņas Ziņas"), piedaloties arī tā veidošanā ar korespondencēm un rakstiem.¹²⁹ Lietuviešu sociāldemokrāti K. Venclauska vadībā Rīgā 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā aizsāka lietuviešu preses izdošanu Latvijā, izlaižot trīs nelielā politiskā laikraksta "Pirmyn" ("Uz priekšu") numurus (tā formāts sasniedza tikai ceturto daļu no parastā avīzes lapas lieluma).¹³⁰ Vēlāk LSD lietuviešu grupa izdeva un pēc pavairošanas izplatīja rokrakstā pagatavotu šāda paša nosaukuma izdevumu (1911. gada jūlijā iznāca tā piektais numurs, kura 16 eksemplārus konfiscēja policija kādā dzīvokli Maskavas priekšpilsētā).¹³¹ 1906. gada nogalē lietuviešu izglītības biedrības aprindu lietuvieši centās saņemt atļauju laikraksta "Rygos varpas" ("Rīgas Zvans") izdošanai, taču lietuviski protoša cenzora trūkuma dēļ – atkal nesekmīgi.¹³² No 1906. gada

¹²⁷ *Putelis F* Lietuviai stipruoliai// Rygos naujienos. – 1911. – 17. gruod.

¹²⁸ LVVA, 3. f., 1. apr., 17437. l., 1.–5. lp.

¹²⁹ Vilniaus žinios. – 1905. – 29. kov.; 1906. – 14. rugs. Šis laikraksts ievietoja Rīgas grāmatu veikala īpašnieka A. Macijauskā rakstus par lietuviešu kultūras jaunākajiem (sk., piemēram: 1906. – 29. gruod.)

¹³⁰ *Grigaitis-Grigaliūnas J.* Atsiminīnīmai...// Naujienos. – 1954. – 17. geg.

¹³¹ LVVA, 4568. f., 8. apr., 250. – 251. lp. "Pirmyn" 5. numurā tika asi kritizēta biedrība "Žvaigzde" kā reakcionāra organizācija.

¹³² Vilniaus žinios. – 1906. – 28. gruod.

decembra līdz 1908. gada sākumam L. Jakavičs¹³³ Rīgā izdeva un rediģēja (Katoļu ielā 20) politiski-satīrisku mēnešrakstu "Juokdaris" ("Jokdaris"), ko 1914.-1915. gadā nomainīja līdzīga rakstura izdevums "Botagas" ("Pātaga")¹³⁴. Kaut arī jau 1906. gadā Rīgas lietuviešu sabiedrībā radās nodoms izdot regulāru lietuviešu nedēļas laikrakstu, dažāda rakstura grūtību dēļ tikai 1909. gada februārī J. Linarts saņēma gubernatora atļauju izdošanai un 19. martā (Rīgas domes vēlēšanu dienā) tika izdots kristīgi ievirzīts, liela formāta nedēļas avīze "Rygos garsas" ("Rīgas Atbalss") pirmais numurs (no 1910. gada sākuma tā iznāca pat divas reizes nedēļā). Pirmās izdevējs un redaktors līdz 1910. gada maijam bija J. Linarts, vēlāk A. Šimoļūns un Dominiks Šidlausks, no 1910. gada novembra - Jozs Bajors. 1914. gada decembrī laikraksta izdošanu neoficiāli uzņēmās Kauņas Svētā Kazimira biedrība, bet par redaktoru tika iecelts mācītājs Jozs Bikins. Šajā laikā laikraksta tirāža sasniedza 13 000 eksemplāru.¹³⁵ Savukārt 1915. gada maijā, J. Bikinam paliekot redaktora amatā, laikraksta izdošanu pārņēma jaunizveidotais tirdzniecības nams grāmatu un laikrakstu izdošanai "Rygos garsas", kura īpašnieki bija J. Bikins Rīgā un Viļņā dzīvojošie mācītāji Aleksandrs Dombrausks, Povils Dogels, Antans Maļausks, Antons Oļehno un jurists Prans Davidaitis.¹³⁶ 1914.-1915. gadā avīzē par redakcijas sekretāru strādāja arī ievērojamais lietuviešu politiskais un sabiedriskais darbinieks - mācītājs Jozs Tums.¹³⁷ Avīze tika izdota līdz 1917. gada 19. augustam (1. septembrim pēc jaunā stila - Rīgas krišanai vācu rokās). Savukārt 1909. gada 29. novembrī¹³⁸ sāka iznākt liberālais nedēļas laikraksts "Rygos naujenos"

¹³³ L. Jakavičs 1909. gadā saņēma atļauju žurnāla "Ironija" izdošanai latviešu valodā. Tomēr, izmantojot šo atļauju, tikai 1911. gada pavasarī viņš kā izdevējs un redaktors izlaida populāri zinātniska, literāra un politiska žurnāla "Ausma" divus numurus, tādejādi iedams arī latviešu preses vēsturē. - Latviešu periodika. - 1. sēj. 1768.-1919. - Rīga, 1977. - 40. lpp.

¹³⁴ Atļauja "Botagas" izdošanai L. Jakavičam tika dota 1914. gada februārī. - Dzimtenes Vēstnesis. - 1914. - 22. febr.

¹³⁵ Tumas J. Lietuviu kultūros centrai// Lietuva. - 1927. - 11 vas.

¹³⁶ LVVA, 3. f., 1. apr., 17674. l, 1.-111. lp.

¹³⁷ Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas. Vilnius, 1989. - 210 p.

¹³⁸ Atļauja "Rygos naujenos" izdošanai bija saņemta jau 1908. gada beigās. - Rygos garsas. - 1909. - 19 kovo.

("Rīgas Jaunumi").¹³⁹ Izdevējs bija L. Jakavičs, redaktori Juozas Pleinis, Juozas Petrulis, no 1911. gada – Kasts Stikļus – līdz 1915. gada septembrim, un bija skaidri saskatāmas abu laikrakstu pastāvīgās savstarpējās nesaskaņas un konkurence (1911. gadā Rīgas apgabaltiesa pat izskatīja L. Jakaviča apsūdzību J. Linartam par goda aizskaršanu, kurā pēdējais tika attaisnots¹⁴⁰). Laikrakstam "Rygos naujienos" bija arī literārais pielikums. 1911.–1912. gadā "Rygos garsas" izdevējs un redaktors J. Bajors tika divkārt administratīvi sodīts sakarā ar "nepatiesu ziņu" ievietošanu par Krievijas valdības attieksmi pret nekrieviem valstī un Krievijas karaspēka darbību Persijā.¹⁴¹ Turklāt lielākais latviešu laikraksts "Dzimtenes Vēstnesis" pārmeta "Rygos garsas" antisemitisma ideju izplatīšanu.¹⁴²

1910. gada augustā Adolfs Vegello lūdza atļauju izdot Rīgā nedēļas laikrakstu "Balsas", tomēr novembrī lūgumu atsauca, nolēmis izmantot Viļņas gubernatora jau doto atļauju un izdot avīzi Viļņā.¹⁴³ Savukārt 1910. gada oktobrī atļauju izdot Rīgā divu nedēļu žurnālu "Lietuvos jaunikaits" ("Lietuvas Jaunietis") lūdza Martins Poderis, taču sakarā ar žandarmērijas iestāžu piegādāto informāciju par viņa darbību LSD Lietuviešu sekcijā to nesaņēma.¹⁴⁴ Turpretī laikraksta "Rygos garsas" redakcijas administrators Benedikts Atkočuns, kas 1910. gada novembrī lūdza atļauju izdot nedēļas avīzi "Rygos varpas" ("Rīgas Zvans"), to saņēma jau pēc mēneša, taču nezināmu iemeslu dēļ neizmantoja.¹⁴⁵ Tomēr arī minētais sociāldemokrāts M. Poderis 1913. gada martā saņēma atļauju nedēļas avīzes "Vilnis" ("Vilnis") izdošanai. Šis politiski kreisās ievirzes laikraksts iznāca no 1913. gada 9. novembra līdz 1914. gada 19. jūlijam (kad, sākoties karam, tika slēgts). Avīze tika izplatīta arī Lietuvā. Redaktori¹⁴⁶ bija Prans Jankausks, Jozs Bogdavičs, Katrīna Nakute, Jurgis Greinis,

¹³⁹ Latvijas zinātniskajās bibliotēkās (Nacionālajā, Akadēmiskajā) diemžēl nav neviena "Rygos garsas" un "Rygos naujienos" numura.

¹⁴⁰ Viltis. – 1911. – 6 bal.

¹⁴¹ Latvija. – 1912. – 5. janv.; Dzimtenes Vēstnesis. – 1912. – 9. janv.; Lietuvas istorija/Red. A. Šapoka. – Kaunas, 1936. – 667 p.; Rygos balsas. – 1921. – 30 liepa.

¹⁴² Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 30. sept.

¹⁴³ LVVA, 3. f., 1. apr., 17772. l., 1., 4. lp.

¹⁴⁴ Turpat, 17778. l., 1., 3. lp.

¹⁴⁵ Turpat, 17777. l., 1., 10. lp.; Rygos naujienos. – 1911. – 5 saus.

¹⁴⁶ Neoficiāls "Viļņa" redaktors bija arī Vlads Požela.

Dominiks Stankus un Jons Ramoškevičs. Visi minētie bez izņēmuma palika amatā augstākais dažus mēnešus, bet pēc tam par pretvalstiska satura rakstu ievietošanu sodīti ar naudas sodiem vai 2-3 mēnešu ieslodzījuma termiņiem (to nemaksāšanas gadījumā) izvēlējās ieslodzījumu cietumā.¹⁴⁷

1914. gada pavasarī tika saņemta varas iestāžu atļauja vēl divu lietuviešu avižu, jau minēto izdevumu – nedēļas laikraksta “Rygos varpas” (“Rīgas Zvans”) un divu nedēļu žurnāla “Lietuvos jaunikaits” (“Lietuvas Jaunietis”) izdošanai, taču kara sākuma dēļ tie iznākt nesāka.¹⁴⁸ No 1905. gada L. Jakavičs izdeva kalendāru “Lietuviu namini draugas” (“Lietuviešu mājas draugs”), bet no 1907. gada – “Juoku kalendorius” (“Joku kalendārs”). Inženieris un grāmatu veikala īpašnieks A. Macijausks izlaida “Rygos kalendorius” 1907. gadam. Tāda paša nosaukuma kalendāru 1913. gadam izdeva laikraksta “Rygos garsas” redakcija. Savu kalendāru (“Giedros kalendorius”) 1913. un 1914. gadam izdeva biedrība “Giedra” (pirmo – Rīgā, otro – Viļņā). 1913. gadā Rīgā bija abu minēto laikrakstu izdevēju tipogrāfijas (viena piederēja L. Jakavičam, otra – Klementam Narkevičam un Petram Janulevičam), kurās iespieda izdevumus lietuviešu valodā, un vairāki grāmatu veikali, kuros varēja iegādāties lietuviešu grāmatas (sākotnēji A. Macijauskam piederošajā veikalā Lielās Pils ielas 7. namā atradās arī laikraksta “Rygos garsas” redakcija un administrācija, kas vēlāk tika pārcelta uz Elizabetes ielu 22, otrs – Katoļu ielā 20, kur bija L. Jakaviča privātais lietuviešu grāmatu veikals, kas darbojās kopš 1904. gada). 1913. gadā Katoļu ielā 30 tika atklāts arī Joņa Žiga lietuviešu grāmatu veikals.¹⁴⁹ Rīgā tika iespiests samērā daudz lietuviešu grāmatu (piemēram, 1910. gadā – sešas).¹⁵⁰

¹⁴⁷ LVVA, 3. f., 1. apr., 17951. l., 1. - 109. lp.; *Vilčinskas J.* Lietuvas socialdemokratija kovoje del krašto nepriklausomybes. – London, 1985. – 96 p.; *Dzimtenes Vēstnesis.* – 1914. – 3., 20. marts, 26. apr., 28. maijs.; *Viltis.* – 1914. – 18 kovo. Kopumā iznāca 23 “Vilnis” numuri.

¹⁴⁸ *Rygos garsas.* – 1914. – 23 bal.

¹⁴⁹ *Lietuvanis.* Atsiminimai... – 191 – 196, 247, 256 – 260, 311 p.; *Grigaitis-Grigaliūnas J.* Atsiminimai...// *Naujienos.* – 1954. – 25 geg.; *S. Leišu vajadzības//* *Latvija.* – 1913. – 14. febr.; *Dzimtenes Vēstnesis.* – 1909. – 14. janv., 10., 19. marts; 1913. – 11. marts; *Rigasches Adressbuch* 1913. – 269 sp.; *Rygos garsas.* – 1913. – 24 bal.

¹⁵⁰ *Rygos garsas.* – 1911. – 11 birž.

1910. gada sākumā lietuviešu grāmatu un preses izdevēji Rīgā centās panākt lietuviešu izdevumu cenzēšanas pārceļšanu no Pēterburgas uz Rīgu, taču nesekmīgi.¹⁵¹

Dalība pilsētu pašvaldību vēlēšanās

Pakāpeniski Rīgā un Liepājā pieauga turīgo un inteligento lietuviešu skaits, kaut arī šīs tautas pārstāvju absolūto vairākumu joprojām sastādīja trūcīgie amatnieki un strādnieki. Tieši tādēļ lietuviešu prese neatstāja bez ievēribas A. Švedra par 12 000 rubliem nopirkto namu Torņakalnā, ārsta Joņa Ruda prakses uzsākšanu Rīgā un pat lietuvieša – Rīgas garnizona 116. kājnieku pulka štābkapteiņa, biedrību “Kankles” un “Žvaigžde” biedra, vēlākā Lietuvas armijas ģenerālleitnanta Prana Tomašauska apbalvošanu ar Krievijas ordeni. Ar īpašu gandarijumu laikraksts “Rygos garsas” un arī Viļņas avīze “Viltis” 1909.–1911. gadā atzīmēja lietuviešiem B. Zagžeckim un Počebutam piederošās bezalkoholisko dzērienu fabrikas “Vodopad” attīstību Rīgā (uzņēmums finansiāli atbalstīja biedrības “Žvaigžde” rīkotās loterijas).¹⁵² Katrā ziņā bijušais Rīgas lietuviešu sabiedriskais darbinieks A. Vronevskis vēlāk atcerējās, ka visvairāk Latvijā bijis mācītāju – lietuviešu, vairāki desmiti – skolotāju, daži advokāti, viens ārsts un vairāki simti lauku un pilsētu pašvaldību ierēdņu.¹⁵³ Līdz ar saimnieciskā stāvokļa nostiprināšanos pieauga arī balsot tiesīgo lietuviešu skaits pilsētu domju vēlēšanās. Lietuvieši mēģināja organizēti kandidēt 1905., 1909. un 1913. gada Rīgas pilsētas domes vēlēšanās, izvirzot savus pārstāvjus vāciešu un latviešu sarakstos (1905. gadā gan bija tikai viens kandidāts latviešu sarakstā). 1909. gadā notika pavisam četras lietuviešu vēlēšanu sapulces, kas beidzās ar šķelšanos.¹⁵⁴ Sevišķi asi noritēja 1913. gada Domes priekšvēlēšanu

¹⁵¹ Dzimtenes Vēstnesis. – 1910. – 15. janv.

¹⁵² Rygos garsas. – 1909. – 4. liepa, 10, 31. spalvis; 1911. – 26. vas., 16. liepa; 1912. – 14. saus.; Viltis. – 1911. – 4. geg. (ziņojums par uzņēmuma nodošanu atklāšanu Ventspīli un Ikšķīlē); Rygos naujienos. – 1911. – 26. lāpkr. (te starp īpašniekiem minēts arī lietuvietis Čerps; Grigaitis-Grigaliūnas J. Atsiminimai...// Naujienos. – 1954. – 12. geg.

¹⁵³ Vronevskis A. Latvijos lietuviai iki didžiojo karo// Pasaulio lietuviai. – Kauņas, 1935. – 200 p.

¹⁵⁴ Vilniaus žinios. – 1905. – 29. kov.; 1906. – 19. kov.; Rygos garsas. – 1909. – 19. kovo.

kampaņa, lietuviešu sabiedrībai daloties divās daļās, no kurām viena atbalstīja kandidēšanu vāciešu, otra – latviešu sarakstā. 20. janvārī organizētā lietuviešu vēlēšanu sapulce (uz to ieradās 36 vēletāji, bet kopumā lietuviešu tautības vēletāju skaits tika reķināts uz 130–150 cilvēkiem) ievēlēja Lietuviešu vēlēšanu komiteju, kurā ietilpa vācu orientācijas piekritēji – inženieris J. Vanags¹⁵⁵, advokāts, Vidzemes kroņa palātas priekšnieks K. Vizbars (priekšsēdētājs), kā arī latviešu piekritēji – namīpašnieki A. Švedris, A. Vroņevskis un tirgotājs A. Šimoļuns (kā norādīja latviešu prese, K. Vizbars tika ievēlēts par priekšsēdētāju neraugoties uz to, ka sapulces dalībnieku lielākā daļa neatbalstīja sadarbību ar vāciešiem). 15. martā notikušajās vēlēšanās K. Vizbars kandidēja vāciešu sarakstā, bet A. Švedris un A. Šimoļuns – latviešu apvienotajā sarakstā. Kaut arī abi pēdējie ieguva samērā ievērojamu balsu skaitu, Domē kā vienīgais lietuvietis iekļuva vienīgi K. Vizbars, tādējādi izraisot latviešu sabiedrības un preses sašutumu (oficiālajos domes dokumentos viņš figurēja kā poliss¹⁵⁶). Jāpiezīmē, ka provāciski noskaņota bija galvenokārt turīgo (balsstiesīgo) lietuviešu daļa (1913. gadā to atbalstīja laikraksts “Rygos garsas”), zemāko sabiedrisko slāņu pārstāvji gandrīz vienbalsīgi puda savu atbalstu latviešiem.¹⁵⁷ Līdzīgs stāvoklis bija Liepājā, kur 1910. un 1914. gadā domes priekšvēlēšanu kampaņā piedalījās arī lietuviešu un poļu vēletāju komiteja. 1910. gada vēlēšanās, kurās visas trīs vēletāju komitejas (latviešu, vācu un lietuviešu un poļu) vienojās par viena kopīga saraksta izveidošanu, domē iekļuva viens lietuvietis (V. Toločka). Savukārt 1914. gada maijā, tradicionālajā latviešu un vāciešu konfliktsituācijā komitejas vēletāji sašķēlās – Apvienotajā latviešu vēletāju sarakstā kandidēja pieci lietuvieši (arī līdzšinējais domnieks V. Toločka) un viens poliss, bet vācu, latviešu “opozīcijas”, daļas krievu un “leišu atkritēju” sarakstā – četri lietuvieši un viens poliss. Vēlēšanās pārliecinošu uzvaru guva otrais saraksts, domē no tā

¹⁵⁵ Inženieris J. Vanags 1913. gada vasarā atstāja Rīgu un devās strādāt uz Sibīrijas dzelzceļa. – Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 7. sept.

¹⁵⁶ LVVA, 2724. f., 2. apr., 1324. l., 416.–432. lp.

¹⁵⁷ Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 12., 28. febr., 11., 18. marts; Latvija. – 1913. – 11. marts; Rīgas Avīze. – 1913. – 22. janv., 27. febr., 12. marts; Rygos garsas. – 1913. – 23. saus., 16, 26. vas.; Viltis. – 1913. – 6. vas.

iekļūstot trijiem lietuviešiem (par domniekiem kļuva Aleksandrs Okolokulaks, A. Bitovts un Tillo).¹⁵⁸

Rīgas lietuviešu palīdzības biedrībā acīmredzot finansiālu apsvērumu dēļ darbojās abu savstarpēji naidīgo lietuviešu sabiedrisko grupējumu pārstāvji, un šīs organizācijas vadošo orgānu vēlēšanās tie konkurēja. Tomēr, kā atzina laikraksts "Dzimtenes Vēstnesis", tajās L. Jakaviča grupējums gan 1911., gan 1912. gadā cieta smagu sakāvi un neviens tā pārstāvis neiekļuva ne biedrības valdē, ne revīzijas komisijā.¹⁵⁹ Tas liecina par Rīgas lietuviešu kopienas dziļo piesaisti katolicismam.

Pirmais pasaules karš

Ievērojamas pārmaiņas Latvijas lietuviešu dzīvē ienesa Pirmā pasaules kara sākums 1914. gadā, vīriešu mobilizācija armijā un 1915. gadā sāktā Rīgas pilsētas uzņēmumu un iestāžu evakuācija uz Iekškrieviju, kad to atstāja arī ievērojams skaits lietuviešu. Viņu vietā no Lietuvas gan ieplūda samērā daudz kara laika bēgļu. Jelgavā, kur 1914. gadā dzīvoja apmēram 800 lietuviešu, 1915. gadā bēgļu plūsmas rezultātā viņu skaits pieauga līdz 3000 cilvēkiem, un sakarā ar to Lietuviešu centrālā bēgļu aprūpes komiteja Viļņā (pēc tās ieņemšanas komiteja pārcēlās uz Petrogradu¹⁶⁰) uzturēja Jelgavā patversmi, tika izveidota Jelgavas lietuviešu karā cietušo komiteja vietējā advokāta (vēlākā Lietuvas armijas tieslietu dienesta ģenerālleitnanta) Petra Šņukšta vadībā.¹⁶¹ 1915. gada otrajā pusē Vidzemē un Latgalē pagaidām apmetās tūkstošiem lietuviešu bēgļu no Kauņas guberņas. Tie bija gandrīz visās pilsētās un miestos – Valmierā, Valkā, Ērgemē, Krustpīlī (1916. gada janvārī – ap 4000 cilvēku), Balvos, Kārsavā, Alūksnē, Cēsis un citur. Rūpes par viņiem uzņēmās Lietuviešu centrālās bēgļu aprūpes komitejas nodaļa Valkā. Daugavpīlī, kur no 16 000 bēgļu apmēram 2600 bija lietuvieši, 1915. gadā

¹⁵⁸ Liepājas Atbalss. – 1910. – 3. apr., 3. maijs; Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 9., 29. apr., 9., 20. maijs; Rygos garsas. – 1914. – 17 geg.

¹⁵⁹ Dzimtenes Vēstnesis. – 1912. – 12. apr.; Viltis. – 1911. – 6 bal.

¹⁶⁰ Lietuviu balsas. – 1915. – 12 lāpkr.; Rygos garsas. – 1916. – 20 saus.

¹⁶¹ Lietuviu enciklopedija. – 18 t. – 543 p.; Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas. – 221 p.

tika izveidota Lietuvišu organizācija palīdzībai bēgļiem, kas kārtoja viņu aprūpes, izvietojanas un bērnu izglītības jautājumus. Daugavpilī un citās vietās katoļu baznīcās notika dievkalpojumi lietuviešu valodā.¹⁶²

Visievērojamākā bēgļu plūsma devās cauri Rīgai (kopumā apmēram 10 000 lietuviešu). Sākoties karam, no visu lietuviešu organizāciju pārstāvjiem tika izveidota Rīgas lietuviešu komiteja, kas risināja kopienai svarīgākos jautājumus,¹⁶³ bet 1914. gada augustā – Rīgas lietuviešu karā cietušo ģimeņu palīdzības komiteja sabiedriskā darbinieka, mācītāja J. Tuma un sabiedriskā darbinieka, no 1889. gada Rīgā dzīvojošā reālskolas skolotāja, bērnu rakstnieka P. Mašota vadībā. 1915. gada aprīlī tā tika pārdēvēta par Rīgas lietuviešu karā cietušo palīdzības komiteju. Tā organizēja ziedojumu (naudas, drēbju un apavu) vākšanu, ēdiena un cita nepieciešamā sadali.¹⁶⁴ Bēgļi tika izvietoti laikraksta "Rygos garsas" redakcijas telpās, lietuviešu skolās, Svētās Zitas biedrības biedreņu dzīvokļos, A. Šimoļuna mājā, Rīgas katoļu labdarības biedrības patversmē un citur.¹⁶⁵ Samazinoties vietējo lietuviešu skaitam, vienu no abām Rīgas lietuviešu patversmēm aprūpē pārņēma pilsēta, taču jau 1916. gada martā un aprīlī Rīgas lietuviešu palīdzības komiteja atvēra vēl divas patversmes (tādējādi lietuviešu bērnu patversmes atradās Narvas, Pērnavas un Saratovas ielā).¹⁶⁶ 1916. gada decembrī Rīgā tika izveidota Lietuvišu centrālās bēgļu aprūpes komitejas nodaļa mācītāja Joņa Latvja vadībā, kas pārņēma līdzšinējās Rīgas komitejas pienākumus (arī rūpes par patversmēm).¹⁶⁷ Kopumā komiteja izveidoja un uzturēja dažādās pilsētas daļās deviņas ēdnīcvirtuves un 23 patversmes lietuviešu bēgļiem (viens no tām 1917. gadā daļēji tika pārveidots par lazareti).¹⁶⁸ Jāpiezīmē, ka vienlaikus lietuviešu mācītāji Jozs Tums

¹⁶² Lietuviu balsas. – 1915. – 26 lāpkr., 6 gruod.,; 1916. – 28 saus., 28 vas., 8 bal., 9 birž.; Rygos garsas. – 1916. – 9 bal., 3 liepa u. c.

¹⁶³ LVVA, 2807. f., 1. apr., 3. l., 8., 10. lp.

¹⁶⁴ Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas. – 221 p.

¹⁶⁵ Lietuviu balsas. – 1915. – 4 spalīs.

¹⁶⁶ Rygos garsas. – 1916. – 30 kovo, 23 bal.; Lietuviu enciklopedija. – 17 t. – Boston, 1959. – 484 p.; 25 t. – 273 p.

¹⁶⁷ Rygos garsas. – 1916. – 1 gruod.

¹⁶⁸ LVVA, 6596. f., 1. apr., 60. l.; Tumas J. Lietuviu kultūros centrai// Lietuva. – 1927. – 10 vas.

un Prans Strakšs iestājās poliskajā Rīgas katoļu labdarības biedrībā un tika ievēlēti tās valdē.¹⁶⁹

Jau 1914. gadā Rīgā darbību bija beigusi lietuviešu teātra biedrība "Žaislas", 1915. gadā – "Kankles", "Viltis" (līdz ar RPI evakuāciju), LSD Lietuviešu kultūras centrs, biedrība "Giedra", kā arī vairākas citas organizācijas. Atlikušās – "Žvaigžde", palīdzības biedrība (1915. gadā tās naudas līdzekļi tika nogādāti bankā Orlā, bet 1917. gada sākumā organizācijā bija 597 biedri) un mācītāja J. Bikiņa vadītā Svētās Zitas biedrība (1916. gada sākumā Rīgā bija palikušas 150 tās biedrenes) aktīvi iesaistījās bēgļu aprūpes darbā. 1914. gada rudenī darbu sāka sestā "Žvaigždes" sākumskola (Torņakalnā), 1915./1916. gadā atkal strādāja tikai piecas šīs organizācijas skolas, taču bērnu skaits mācību gada beigās tajās sasniedza jau 814 (skolotāju – 12) un turpināja augt. 1917. gadā "Žvaigžde" Rīgā atkal uzturēja sešas skolas, kurās bija 1113 skolēni. Savu skolu līdz 1917. gadam, kad tā taupības nolūkos tika apvienota ar "Žvaigždes" skolām, uzturēja arī palīdzības biedrība. Rīgā darbu turpināja palīdzības biedrības Krājaizdevu kase (1916. gadā – 231 biedrs), Lietuviešu Pārtikas biedrība, kā arī Latviešu–leišu krājaizdevu kase. Lietuviešu organizācijas rīkoja labi apmeklētus sarīkojumus ar teātra uzvedumiem un muzikāliem priekšnesumiem.¹⁷⁰

Citādā stāvoklī atradās Liepājas lietuvieši. Pilsēta jau 1915. gadā nonāca vācu okupācijas varā, tomēr Liepājas lietuviešu palīdzības biedrība turpināja darbību. 1916. gadā organizētos teātra uzvedumus un vakarus dažkārt apmeklēja pat 1000 skatītāju. Kara laikā izveidojās Liepājas lietuviešu jaunatnes biedrība, kas arī rīkoja skatuves priekšnesumus.¹⁷¹

Kara gados daudzi Latvijas lietuvieši brīvprātīgi iestājās kara dienestā latviešu strēlnieku bataljonos (vēlākajos pulkos) Rīgas frontē. Piemēram, 1916. gada vasarā septiņos aktīvajos (frontes) bataljonos strēlnieku un apakšvirsnieku vidū lietuviešu bija 174 (1,6%), taču šajos skaitļos nav ierēķināti 8. Valmieras un Latviešu strēlnieku rezerves bataljonā esošie lietuvieši.¹⁷² Viņi bija arī starp latviešu

¹⁶⁹ LVVA, 1807. f., 1. apr., 508. l., 9. lp.

¹⁷⁰ Turpat. – 20 saus., 30 kovo, 8, 20 vas., 23 bal., 4 geg., 27 spalī, 6 lāpkr.; 1917. – 11 vas., 22 kovo.

¹⁷¹ Maknys V. Lietuviu teatro ... – 210 p.

¹⁷² Bērziņš V. Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija. – Rīga, 1995. – 245. lpp.

strēlnieku daļu virsniekiem (piemēram, 8. Valmieras strēlnieku pulka poručīks, rīdzinieks Valentīns Šimoļuns¹⁷³ u. c.). Lietuvietis, kolēģijas asesors (kapteiņa pakāpei atbilstošā civildienesta pakāpe, kādās Krievijas armijā dienēja arī kara ārsti) Dominiks Bukonts 1915. gada decembrī tika iecelts par 6. Tukuma latviešu strēlnieku bataljona vecāko ārstu (vispār šajā bataljonā tā izveidošanas brīdī 1915. gada beigās bija 47 lietuvieši jeb 2,5% no karavīru kopskaita).¹⁷⁴ Savukārt Rokišķu apriņķī dzimušais Petrs Kubilūns, kurš bija beidzis reālskolu Rīgā un tieši pirms pasules kara – Viļņas kara skolu, bija bataljona komandieris 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulkā. Par parādīto varonību Ziemassvētku kaujās pie Ložmetējkalna viņam vēlāk, jau kā Lietuvas armijas virsniekam, tika piešķirts III šķiras Lāčplēša Kara ordenis.¹⁷⁵

Krievijas revolūcija

1917. gada februāra revolūcijas izraisītās radikālās pārmaiņas nevarēja neskart Rīgas lietuviešus. Jau marta sākumā tika izveidota Rīgas lietuviešu padome, kurā iegāja pārstāvji no “Žvaigždes”, palīdzības biedrības, tās krājaizdevu kases, Svētās Zitas biedrības, Lietuviešu centrālās bēgļu aprūpes Rīgas nodaļas un daži Rīgā esošie “Kankles” biedri. 7. martā padome visu Rīgas lietuviešu vārdā nosūtīja apsveikuma telegrammu jaunajai Pagaidu valdībai. Martā notika vairāki lietuviešu mītiņi, kuros tika spriests par aktuālajiem politiskajiem jautājumiem, bet aprīlī darbību sāka Rīgas katoļu padome, kurā tika deleģēti arī trīs lietuviešu pārstāvji.¹⁷⁶ 13. aprīlī P. Žaldoks (tika ievēlēts par priekšsēdētāju), A. Vroņevsks, A. Švedris, mācītājs J. Latvīšs u. c. izveidoja Lietuviešu tautas progresas partijas Rīgas nodaļu, bet 30. aprīlī tika izveidota Lietuviešu katoļu tautas savienības Rīgas nodaļa.¹⁷⁷ Vienlaikus ar progresas partijas nodaļu tika izveidota arī kreisā Rīgas lietuviešu savienība, ko vadīja

¹⁷³ LVVA, 5601. f., 1. apr., 6265. l., 4. lp.

¹⁷⁴ Latviešu strēlnieki. – 11. burtn. – Rīga, 1937. – 1067., 1072. lpp.

¹⁷⁵ Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca. – Rīga, 1995. – 258.–259., 275. lpp.

¹⁷⁶ Rygos garsas. – 1917. – 11, 15, 16 kovo, 15 bal.

¹⁷⁷ Turpat, 21 bal., 3 geg.

sociāldemokrāti strādnieki Jurgis Povilavičs, Jons Samuļonis u. c. Maijā Rīgā tika izveidota lietuviešu aktieru un dziedātāju biedrība "Rūta", kurai bija antiklerikāls raksturs un kura irēja zāli regulāri rīkotajām teātra izrādēm un deju vakariem, kā arī organizēja jauko kori K. Jovaiša vadībā (biedrība beidza darbību septembrī, pēc vācu karaspēka ienākšanas).¹⁷⁸ Turklāt vasarā izveidojās Rīgas lietuviešu dzelzceļnieku, Rīgas lietuviešu pasta un telegrāfa darbinieku biedrība, Lietuviešu Dzīvā Rožukroņa biedrība Svētā Franciska baznīcā. Savu organizāciju organizēja arī Rīgas lietuviešu skolotāji.¹⁷⁹ 1917. gadā par Sāpju Dievmātes draudzes prāvestu kļuva lietuvietis Jons Vollovičs.¹⁸⁰

Vienlaikus ļoti intensīvi norisinājās sociālistiskās orientācijas lietuviešu organizāciju izveide. Jau agrā pavasarī darbību atjaunoja biedrība "Giedra", un izveidojās Rīgas lietuviešu savienība, kura drīz kļuva par vienu no lielākajām lietuviešu organizācijām (maijā tajā bija 678 biedri). Tās valdē darbojās K. Stikļus, A. Isaks u. c., bet par priekšsēdētāju tika ievēlēts Povils Bogdanavičs. Aktīvi darbojās Latvijas Sociāldemokrātijas Lietuviešu grupa. Jūnijā visu Rīgas lietuviešu sociālistiski orientēto organizāciju mītnē Dzirnāvu ielā 74 darbību uzsāka arī Rīgas lietuviešu sieviešu savienība.¹⁸¹ Organizējās arī 12. armijas lietuviešu karavīri. 23. aprīlī Rīgā 300 karavīru sapulcē ievēlēja Lietuviešu karavīru pagaidu komiteju, bet 11.–12. maijā notika 12. armijas 1946 lietuviešu karavīru 109 pārstāvju sapulcē, kurā tika ievēlēta armijas lietuviešu karavīru Izpildkomiteja ("Iskoļīts") ar vēlāko Lietuvas militāro pārstāvi Latvijā Vladu Natkeviču kā priekšsēdētāju.¹⁸² Jūnijā tika izveidots lielinieciskais III Internacionāles Lietuviešu klubs, kura darbā piedalījās arī 12. armijas karavīri – lietuvieši.¹⁸³ Visas minētās organizācijas Rīgā rīkoja atpūtas vakarus, koncertus un teātra izrādes.¹⁸⁴ No 30. aprīļa līdz jūnijam sociāldemokrāti izdeva nedēļas avīzi "Liuosyba" ("Brīvība"), bet "Iskoļīts" no

¹⁷⁸ LVVA, 5761. f., 1. apr., 4. l.; Rygos garsas. – 1917. – 20 geg.; *Paļeckis J.* Divās pasaulēs. Atmiņas. – Rīga, 1983. – 27.–32. lpp.

¹⁷⁹ Rygos garsas. – 1917. – 17 geg., 15, 22 liepa, 9 rugpj.

¹⁸⁰ *Cakuls J.* Latvijas Romas katoļu priesteri. – 156. lpp.

¹⁸¹ Liuosyba. – 1917. – 30 bal., 11 birž.

¹⁸² Rygos garsas. – 1917. – 26 bal., 11, 20 geg.; Liuosyba. – 1917. – 11 birž.

¹⁸³ Tarybu Lietuvos enciklopedija. – 546 p.

¹⁸⁴ Laisvas žodis. – 1917. – 30 liepa; Rygos garsas. – 1917. – 7, 12 liepa;

30. jūnija līdz augustam – nedēļas laikrakstu “Laisvas žodis” (“Brīvais Vārds”).

Rīgas lietuviešu organizāciju ideoloģiskās pretrunas šajā laikā izpaudās sevišķi uzskatāmi. Maijā notika visu partiju un biedrību pārstāvju tikšanās (kreisos pārstāvēja biedrība “Giedra”, Rīgas lietuviešu savienība, sociālisti ļaudininki un sociāldemokrāti), kurā tika mēģināts vienoties par delegātu nosūtīšanu uz Lietuviešu Seimu Petrogradā. Tomēr pēc tam, kad pēc strīdiem kreisie atteicās vienoties ar “klerikāli” noskaņotajiem tautiešiem, tika ievēlēti seši pārstāvji (J. Latvis, P. Žaldoks, A. Švedris u. c.) vienīgi no labējām un nacionālajām organizācijām, pilnvarojot viņus Petrogradā aizstāvēt visu lietuviešu zemju vienotības ideju.¹⁸⁵ Savukārt kreisās organizācijas izveidoja “Lietuviešu kreisā bloka organizācijas komiteju”, kuras sapulcē ar 500 cilvēku piedalīšanos tika ievēlēti divi pārstāvji uz Seimu. Turklāt maija beigās un jūnija sākumā notikušajā Seimā piedalījās arī 12. armijas lietuviešu karavīru Izpildkomitejas pārstāvis V. Natkevičs.¹⁸⁶

1917. gada 13. augustā notikušajās Rīgas pilsētas domes vēlēšanās lietuvieši kandidēja kopīgā “Leišu-poļu-īgauņu nacionāldemokrātiskā bloka sarakstā” (no 33 kandidātiem 20 bija lietuvieši), Latvijas Sociāldemokrātijas lielnieku kandidātu sarakstā (seši lietuvieši), kā arī Sociālistiskā bloka sarakstā (mazinieks Balis Mickevičs, sociālists ļaudininks A. Isaks). Domē tika ievēlēti trīs lietuvieši (A. Švedris, J. Latvis, P. Žaldoks) no nacionāldemokrātiskā bloka un Jurgis Povilavičs no LSD saraksta.¹⁸⁷ Tomēr septembra sākumā pilsētu ieņēma Vācijas armija, un jaunā dome darbu pa īstam nesāka, bet Lietuviešu karā cietušo komiteja (pēc J. Tuma un P. Mašota izbraukšanas uz Krieviju to vadīja J. Linarts) tūlīt pēc tam atstāja Rīgu un pārcēlās uz Žagari.¹⁸⁸ Komitejas funkcijas pārņēma J. Antonoviča vadītā Rīgas lietuviešu palīdzības biedrība, kas visu 1918. gadu sniedza atbalstu lietuviešu bēgļiem, kuri no Krievijas cauri Rīgai atgriezās Lietuvā. Viens no lielākajiem biedrības šajā laikā organizētajiem sarīkojumiem šajā laikā bija 1918. gada 18. maijā Latviešu

¹⁸⁵ Rygos garsas. – 1917. – 17, 27 geg.

¹⁸⁶ Liuosyba. – 1917. – 28 geg.

¹⁸⁷ Ezergailis A. Esejas par 1917. gadu. – Rīga, 1991. – 50. lpp.; Rygos garsas. – 1917. – 1, 5, 19 ruggpj.; Laisvas žodis. – 1917. – 30 liepa.

¹⁸⁸ Lietuviu enciklopedija. – 25 t. – 273 p.

biedrības nama zālē sarīkotā teātra izrāde.¹⁸⁹ Rīgā pastāvīgi dzīvojošo lietuviešu skaits šajā laikā kara notikumumu iespaidā bija ievērojami sarucis. Saskaņā ar 1917. gada maijā veiktās iedzīvotāju skaitīšanas datiem šajā laikā Rīgā dzīvoja 11 436 lietuvieši (no tiem 6390 sievietes). Tomēr viņi veidoja pilsētā piekto lielāko tautas grupu, skaita ziņā apsteidzot pat poļus.¹⁹⁰ Vācu okupācijas apstākļos 1918. gadā Rīgā esošajiem lietuviešiem pavērās brīvs ceļš uz dzimteni, kuru daudzi izmantoja (tikai 1918. gada maija sākumā no Rīgas uz Lietuvu devās apmēram 3000 lietuviešu). Vācu okupācijas varas iestādes sastādīja Rīgā jaunu civilpārvaldi, kurā darbojās vienīgi daži latvieši un viens lietuvietis, pārējie – vācieši.¹⁹¹

* * *

Kopumā jāatzīst, ka XIX gadsimta pēdējā trešdaļā, gadsimtu mijā un vēlāk Latvijā (sevišķi Rīgā, Jelgavā un Liepājā) bija vērojama īpaši aktīva lietuviešu sabiedriskā darbība. Apstākļos, kad XIX gadsimta otrajā pusē Kauņas guberņā varas iestādes centās visiem iespējamajiem līdzekļiem ierobežot lietuviešu nacionālo darbību, Rīga, Jelgava un Liepāja līdzās Pēterburgai kļuva par dzīvākajiem lietuviešu legālās un nelegālās darbības centriem Krievijas impērijā. Tas kļuva iespējams tāpēc, ka te uz pastāvīgu dzīvi apmetās ievērojama daļa lietuviešu sabiedrisko slāņu (pirmām kārtām inteliģences) lietuviešu skaits. Nav noliedzams arī tas, ka Latvijā dažādu politisko norišu un grupējumu lietuvieši aktīvi sadarbojās ar latviešiem (arī iekļaujoties latviešu organizācijās), gūstot no tiem vispusīgu morālu un materiālu atbalstu. No visām Latvijā dzīvojošajām mazākumtautībām latviešu prese lielāko uzmanību pievērsa tieši lietuviešu sabiedriski – politiskajai darbībai, izturoties pret to ar simpātijām. Lietuvieši Latvijā, ne uz brīdi nezaudējot saikni ar dzimteni, deva ievērojamu ieguldījumu visas lietuviešu tautas nacionālajā atdzimšanā. Latvijā bija darbojušies, auguši un izglītību ieguvuši ārkārtīgi daudzi vēlākās neatkarīgās Lietuvas valsts politiķi, sabiedriskie un kultūras darbinieki.¹⁹²

¹⁸⁹ LVVA, 6956. f., 1. apr., 60. l.

¹⁹⁰ Turpat, 2791. f., 1. apr., 166. l.

¹⁹¹ Čepenas P. Naujuju laiku Lietuvas istorija. – II t. – Chikago, 1976. – 132 p.

¹⁹² Rīgā bija dzimis arī vēlākais Lietuvas Šauļu (Aizsargu) savienības dibinātājs un vadītājs Vlads Putnis-Putvinskis (1873. gadā).

Lietuviešu aktīvā darbība Latvijā gadsimtu mijā un vēlāk – laikā līdz Pirmajam pasaules karam un tā laikā, bija likusi pamatu šīs mazākumtautības sabiedriskajai darbībai neatkarīgā Latvijas valstī. Pēc kara atgriežoties Lietuvā lielākajai daļai lietuviešu inteliģences pārstāvju no Latvijas, šī darbība nebeidzās, bet pakāpeniski pilnveidojās, 20 gadu laikā Latvijas lietuviešiem skaidri apliecinot, ka viņi ir Latvijas valstij lojāla mazākumtautība ar bagātām vēsturiskām tradīcijām, kuri ar savu darbību veicina arī labas attiecības starp divām kaimiņvalstīm – Latviju un Lietuvu.

Lietuvieši Latvijā 1918.–1940. gadā

„Tāpat kā Latvijas historiogrāfijā jenušiem šķiet vārds „lietuvieši“, tā pat izmantojot Latvijā un Lietuvā esošo vārdu „lietuvieši“ ir vairāki veļ pirms Otrā pasaules kara izdevu raksti par lietuviešu „lietuviešu dzīvi“ dzīvēi izmanot Latvijā un Lietuvā, taču šie raksti ir raksturoti pēc Otrā pasaules kara. Tā rezultātā ir izveidoti divi izdevumi: zinātniskās A. Čalgalaites raksts un raksti no „Lietuviešu dzīvē“ kuras var uzskatīt par pirmo ieguldījumu Latvijas un Lietuvas vēstures izpētē.”¹⁰¹

Skaitis un izvietojums

Pirms pasaules kara izraisītais uzdevums evolūcijas un sociālās izmaiņu rezultātā lietuviešu skaits Latvijā ievērojami samazinājās. Tā kā bija tas saraksts, lietuviešu apdzīvotās dzīvotne varu skaidrotas tikai 1917.–1918. gadā, kā arī pārticīgā Baltijas valstīs.

¹⁰¹ „Lietuviešu dzīvē“ Latvijas ES pērtinātājs „Lietuviešu dzīvē“ – 1994, Nr. 10, 37 lpp.

¹⁰² Čalgalaitis A. Lietuviešu dzīvē: 1918.–1940. gads. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1993. – 207–210 p.

¹⁰³ Čalgalaitis A. Lietuviešu dzīvē: organizācija 1918.–1940. gads. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1993. – 111 p.

¹⁰⁴ Čalgalaitis A. Lietuviešu dzīvē: 1918.–1940. gads. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1993. – 111 p.

Lietuvieši Latvijā 1918.–1940. gadā

Līdz šim Latvijas historiogrāfijā jautājums skarts vienīgi ļoti virspusēji un neizmantojot Latvijā un Lietuvā esošos avotus.¹⁹³ Lietuvas avoti un vairāki vēl pirms Otrā pasaules kara izdoti raksti par Latvijas lietuviešu dzīvi¹⁹⁴ daļēji izmantoti Lietuvā un lietuviešu emigrācijā Rietumos pēc Otrā pasaules kara. Tā rezultātā lietuviešu valodā izdots zinātnisks A. Gaigalaites raksts un vairāki enciklopēdiski šķirkļi, kurus var uzskatīt par zināmu ieguldījumu Latvijas lietuviešu vēstures izpētē.¹⁹⁵

Skaitis un izvietojums

Pirmā pasaules kara izraisītās uzņēmumu evakuācijas un bēgļu plūsmas rezultātā lietuviešu skaits Latvijā ievērojami samazinājās. Vēl vairāk tas saruka, lietuviešiem atgriežoties dzimtenē vācu okupācijas laikā 1917.–1918. gadā, kā arī pirmajos Baltijas valstu

¹⁹³ Mazākumtautību vēsture Latvijā. Eksperimentāls metodisks līdzeklis. – Rīga, 1998. – 48.–53. lpp.

¹⁹⁴ Sk., piemēram: *Sužiedelis S.* Latvijos Lietuviai po didžiojo karo// *Pasaulio lietuviai*/Red. P. Ruseckas. – Kaunas, 1935. – 207–232 p.

¹⁹⁵ *Gaigalaite A.* Latvijos lietuvių organizacijos ir jų šelpimas 1919–1940 metais// *Lietuvos Istorijos Metraštis*. 1995 metai. – Vilnius, 1996. – 98–113 p.; *Ryga// Lietuviu enciklopedija*. – 25 t. – Boston, 1965. – 267–276 p.

neatkarības gados. Tas notika, galvenokārt Rīgas un Liepājas lietuviešiem pārceļoties uz dzīvi Lietuvā (zināma nozīme minētajā procesā bija arī Latvijas un Lietuvas attiecību sarežģījumiem 1920. gadā, kuru rezultātā varas iestādes dažādi to veicināja).¹⁹⁶ Latvijas Satversmes sapulce 1920. gada 2. jūlijā pieņēma lēmumu par noteiktu ārzemnieku kategoriju izraidīšanu no valsts. Latvijas Ārlietu ministrijas pārskatā gan bija teikts, ka izraidīti tika nevis lietuviešu tautības zemnieki, bet citu tautību Lietuvas pilsoņi galvenokārt no pilsētām. Tomēr arī pilsētās (pirmām kārtām Rīgā un Liepājā) minētais rīkojums skāra daudzus lietuviešu strādniekus. Atbildot uz to, Lietuvas valdība 30. augustā deva rīkojumu atstāt savu valsti Latvijas pilsoņiem (galvenokārt turīgiem zemniekiem), neatļaujot pat sava īpašuma līdzņemšanu. Latvijas valdība reaģēja, 10. septembrī paziņojot par visu Lietuvas pilsoņu (visu to Lietuvas iedzīvotāju, kas bija iebraukuši Latvijā pēc 1915. gada 31. augusta) izraidīšanu no Rīgas un Liepājas 24 stundu laikā (līdz plkst. 00.00 naktī 12. septembrī). Tos, kuri nepakļautos šim rīkojumam, tika piedraudēts pēc tam izraidīt piespiedu kārtā. Tikai pēc tam, kad Lietuvas valdība apturēja izraidīšanu un piekrita noslēgt ar Latviju īpašu konvenciju par pilsoņu tiesību aizsardzību, minētais Latvijas valdības lēmums 13. septembrī tika apturēts, un savstarpējā izraidīšana beidzās.¹⁹⁷ Tomēr Latvijā dzīvojošie lietuvieši bija pārdzīvojuši samērā nepatīkamus brīžus.

Lielā mērā minēto starpvalstu nesaskaņu pamatā bija Latvijas un Lietuvas domstarpības noteiktu pierobežas teritoriju dēļ. Vēl 1920. gada rudenī Subati, Eglaini, Lašus un apkārtni ieņēma Lietuvas armija. Pilnībā šo teritoriju Latvijas armija un varas iestādes pārņēma tikai 1920. gada oktobrī, kad poļu ģenerāļa L. Žeļigovska karaspēks ieņēma Viļņu un lietuvieši paši atstāja Ilūkstes apriņķi, taču līdz tam te bija notikušas pat bruņotas sadursmes starp latviešu un lietuviešu vienībām.

Pirmā tautas skaitīšana Latvijas Republikā notika 1920. gada jūnijā, un tajā tika reģistrēti 25 538 lietuvieši – no viņiem 5325 Rīgā, 677 Vidzemē, 8636 Kurzemē (to skaitā – 3777 Liepājā), 9765

¹⁹⁶ LVVA, 2574. f., 4. apr., 71. l., 337. lp.; 3601. f., 1. apr., 291. l., 35. lp.; Kurzemes Vārds. – 1920. – 27. marts, 7. apr., 19. maijs, 11. aug., 28. nov.

¹⁹⁷ Valdības Vēstnesis. – 1920. – 10., 13. sept.

Zemgalē, 1135 Latgalē. Tomēr jāņem vērā, ka šajā laikā skaitīšana nenotika daļā no Ilūkstes apriņķa, ko līdz 1920. gada jūlijam ieņēma Polijas armija (Grīvas pilsētā un sešos apriņķa austrumu daļas pagastos, kur 1921. gada februārī tika konstatēti kopumā tieši 800 lietuvieši), kā arī Subatē un vairākos apkārtējos pagastos, ko pilnībā vai daļēji ieņēma Lietuvas karaspēks. Turklāt Latvijā tikai 1921. gadā saskaņā ar jauktās robežu komisijas lēmumu tika iekļauta agrāk Kauņas guberņā ietilpusī Aknīstes pagasta daļa, bet Lietuvā – bijušās Kurzemes guberņas sastāvā ietilpstošā Palanga un apkārtnē, kur lietuvieši sastādīja vairākumu (pašā Palangā 1920. gada jūnijā tika reģistrēti 808 lietuvieši, 452 ebreji, 100 latvieši, 39 vācieši, 39 poļi, trīs baltkrievi un trīs nezināmas tautības personas). Lielā mērā sakarā ar to 1925. gadā lietuviešu skaits Kurzemē, salīdzinot ar 1920. gadu, samazinājās līdz 3962 cilvēkiem.¹⁹⁸

Saskaņā ar vēlāk izdarīto tautas skaitīšanu rezultātiem 1925. gadā Latvijā bija 23 193, 1930. gadā – 25 885 un 1935. gadā – 22 843 lietuvieši. Ievērojot 1935. gada tautas skaitīšanas apstākļus (autoritārā režīma apstākļos daudzi nelatvieši konjunktūras apsvērumu dēļ uzdevās par latviešiem, bet atsevišķos Ilūkstes apriņķa pagastos vietējās varas iestādes jau savāktajās tautskaites anketās izdarīja labojumus, lai palielinātu latviešu skaitu un īpatsvaru) jāpieņem, ka 1925. un 1930. gada tautas skaitīšanas rezultāti visobjektīvāk pauž reālo situāciju.

1925. gadā 10 504 (45,3% no kopskaita) lietuviešu bija nodarbināti lauksaimniecībā, 4147 (17,9%) – rūpniecībā, 1880 – tirdzniecībā (8,1%), zemākajā apkalpojošajā sfērā (par sulaiņiem, ormaņiem, sargiem u. c.) strādāja 1387 (6,0%), par ierēdņiem strādāja 233 (1,0%), bet brīvajās profesijās (par ārstiem, advokātiem u. c.) strādāja 417 (1,8%) un citos amatos (amatnieki utt.) – 3434 (14,8%) cilvēki. Rīgā šajā laikā dzīvoja 7748 lietuvieši (2,3% no visiem pilsētas iedzīvotājiem), Liepājā – 2637 (4,3%), Jelgavā – 635, Daugavpili – 309 lietuvieši. Samērā daudz lietuviešu zemnieku dzīvoja Kurzemes un Zemgales pierobežas pagastos ar Lietuvu.

¹⁹⁸ Sikāk sk.: Jēkabsons Ē. Sešu pagastu un Grīvas pilsētas problēma Latvijas un Polijas attiecībās 20.–30. gados// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1995. – Nr. 1. – 84. lpp.; Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Lietuvu 1919.–1921. gadā// Latvijas Vēsture. – 1997. – Nr. 2. – 31.–32. lpp.; Lietuva. – 1920. – 29 rugs.

Ilūkstes apriņķī bija 6799 lietuvieši (piemēram, Aknīstes pagastā – 403, Bebreņes – 141, Demenes – 167, Kurcuma – 220, Lašu – 307, Prodes – 326, Lauceses – 882). Arī Latgalē joprojām pastāvēja senās lietuviešu apdzīvotās vietas Daugavpils apriņķa (kopumā tajā dzīvoja 724 lietuvieši) Skaistas pagastā (bijušajā Indricas muižā, Bindaru, Šternbergas ciemā) un dažās vietās Krāslavas pagastā. Joprojām lietuvieši (apmēram 60–70 cilvēku) dzīvoja arī Jaunlatgales apriņķa Gauru pagastā (viņi te no Kauņas guberņas Utenas apriņķa, kur viņiem pēc 1863. gada sacelšanās nebija tiesību iepirkt īpašumā zemi, bija iecelojuši ap 1870. gadu un nopirkuši te nelielās Černoļu un Glemžinas muižas), kas pēc Otrā pasaules kara iekļauts Krievijā (arī līdz 1920. gadam Gauru pagasts ietilpa Pleskavas guberņā). 1921.–1922. gadā viņu ciems tika sadalīts viensētās.¹⁹⁹

1930. gadā 25 (1925. gadā – tikai 13) Latvijas pagastos lietuvieši sastādīja vairāk par 10% no iedzīvotāju kopskaita. Raudas pagastā bija 26%, Neretas pagastā – 22%, Rītes pagastā – 22%, Elkšņu pagastā – 21%, Ukru pagastā – 19%, Aknīstes pagastā – 17%, Prodes pagastā – 16%, Sņiķeres, Mēmeles pagastā – 15%, Vadakstes, Mežmuižas, Gārsenes un Lauceses pagastā – 14% lietuviešu utt. Latvijas pilsētās kopumā dzīvoja 10 548 lietuvieši (Rīgā – 6817, Liepājā – 1834, Jelgavā – 629, Subatē – 106, Bauskā – 118, Grīvā – 299 cilvēki). Salīdzinājumā ar iepriekšējo tautas skaitīšanu nedaudz bija mainījusies lietuviešu struktūra, nemainoties galvenajiem tās rādītājiem. Lauksaimniecībā strādāja 12 153 (46,9%), rūpniecībā – 2934 (11,3%), tirdzniecībā – 569 (2,2%), transportā – 843 (3,2%), brīvajās profesijās – 147 (0,5%), administrācijā un tiesās – 146 (0,5%), zemākajā apkalpojošajā sfērā – 1040 (4,0%). Kopumā strādāja 18 573 lietuvieši (71,7%), pārējie atradās strādājošo ģimenes locekļu aprūpē (nepilngadīgie vai vecie cilvēki).²⁰⁰

1920. gada tautas skaitīšanā lietuviešu vidū Latvijas pilsoņu īpatsvars bija zemākais starp nacionālajām monoritātēm – tikai 35,4% (Latvijas pilsoņi bija 9045, Lietuvas – 14 083, Krievijas – 201, Baltkrievijas – 46, Polijas – 151, Igaunijas – 44, citu valstu – septiņi

¹⁹⁹ A.T. Latvijos lietuviai// Lietuva. – 1927. – 21 saus.; Latvijos Lietuviu kalendorius 1937 metams. – Ryga, 1936. – 37 p.

²⁰⁰ Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā/ M. Skujenieka redakcijā. – Rīga, 1930. – 96.–97. lpp.; *Sužiedelis* S. Latvijos Lietuviai po didžiojo karo. – 210–213 p.

un nezināmas pilsonības – 1959 lietuvieši). Turpmākajos gados Latvijas pilsoņu īpatsvars starp lietuviešiem pakāpeniski ievērojami pieauga, vienlaikus palikdams zemākais starp minoritātēm. 1925. gadā viņu īpatsvars sastādīja 69,1%, taču 1930. gadā atkal noslidēja līdz 51,8%. 1930. gadā no 25 885 lietuviešiem Latvijas pilsoņi bija 13 410, citu valstu pilsoņi – 11 721, nansenisti (t.s. Nansena pasu īpašnieki – bezpavalstnieki) – 638 un 116 pilsonība nebija zināma. Taču šajā laikā latviešu valodas pratēju skaits starp lietuviešiem bija pēc vāciešiem augstākais starp minoritātēm – 72,9%.²⁰¹ 1926. gada februārī Latvijas armijā starp obligātā karadienesta karavīriem lietuviešu bija 241 cilvēks, un viņi kopumā veidoja 1,21% no visiem 19 857 šīs kategorijas karavīriem.²⁰²

Neatkarības karš

Neatkarības kara gados 1918.–1920. gadā Latvijas armijā cīnījās daudzi vietējie lietuvieši, no kuriem vairāki vēlāk tika apbalvoti ar Lāčplēša Kara ordeni. Par parādīto varonību kaujās ar Bermonta karaspēku to saņēma Prodes pagastā dzimušais 3. Jelgavas kājnieku pulka kaprālis Pāvils Masūlis (pēc atvaļināšanas bija lauksaimnieks Prodes pagastā, 1944.–1957. gadā atradās padomju ieslodzījumā), Jelgavā dzimušais 1. bruņotā divizionā kareivis Kazimirs Pavilaitis (vēlāk strādāja par elektromehāniķi Rīgā), par varonību kaujās ar Sarkano Armiju Kurzemē 1919. gada pavasarī – Paņevežā dzimušais 1. Neatkarības rotas leitnants Vitolds Pupeiko (pēc atvaļināšanas 1921. gadā par virsleitnantu paaugstinātais V. Pupeiko pārcēlās uz Lietuvu un dienēja par virsnieku Lietuvas armijā), par varonību kaujās ar Sarkano Armiju Latgalē – Lietuvā, Latvijas pierobežā dzimušais 1. Liepājas kājnieku pulka seržants Pāvils Paļūns (viņš vienatnē Bērzpils pagastā sagūstīja astoņus sarkanarmiešus, pēc atvaļināšanas no armijas lauksaimnieks Saikavas pagastā), Grobiņā dzimušais 8. Daugavpils kājnieku pulka dižkareivis Antons Grīzis (pēc atvaļināšanas no armijas 1921. gadā viņš pārcēlās uz dzīvi Lietuvā). Turklāt Neatkarības karā Latvijas armijas rindās cīnījās arī citi lietuvieši,

²⁰¹ Latvijas statistiskā gada grāmata. 1920. – Rīga, 1921. – 21., 49. lpp.; Latvijas statistiskā gada grāmata. 1933. – Rīga, 1934. – 9. lpp.

²⁰² Bērziņš V., Bambals A. Latvijas armija. – Rīga, 1991. – 58. lpp.

viņu vidū – daudzi virsnieki.²⁰³ Piemēram, 7. Siguldas kājnieku pulkā dienēja virsleitnants Aleksandrs Jodikaitis utt. Daudzi kaujās tika ievainoti. Piemēram, kaujās ar bermontiešiem 1919. gada novembrī tika ievainots 8. Daugavpils kājnieku pulka kareivis lietuvietis Bronislavs Sauguns.²⁰⁴ 1919. gada 22. septembrī Lietuvas diplomātiskā pārstāvniecība lūdza Latvijas militārās iestādes turpmāk neiesaukt dienestā Lietuvas pilsoņus un atvaļināt jau iesauktos. Rudenī daudzi Latvijas armijas virsnieki un karavīri tika atvaļināti kā Lietuvas pilsoņi (arī Kara hospitāļa Iekšējo slimību nodaļas vadītājs Herberts Mackaitis, Artilērijas rezerves virsleitnants Nevronis u. c.). Atsevišķus Lietuvus pilsoņus atvaļināja arī vēlāk, piemēram, no 1919. gada aprīļa Latvijas armijā dienāšo, ilgu gadus Liepājā nodzīvojušo 5. Cēsu kājnieku pulka feldšeri Alfonu Bitovtu (1920. gada augustā) u. c. Vairāki lietuviešu tautības karavīri pat nesagaidīja atvaļināšanas pavēli un patvaļīgi atstāja savas karaspēka vienības, piemēram, pirms tam kaujās ievainotais 8. Daugavpils kājnieku pulka kareivis Povils Šeinausks, kas 1919. gada decembrī bija iesniedzis lūgumu pārcelt viņu uz Lietuvas armiju (dezertēja 1920. gada janvārī) un 13. Tukuma kājnieku pulka kareivis Antons Rozaļš (1920. gada aprīlī).²⁰⁵

Vienlaikus Padomju Latvijā 1919. gada pavasarī aktīvi darbojās Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Lietuviešu sekcija. 1919. gada 1. maija demonstrācijā Rīgā sekcijas biedri gan negāja atsevišķā grupā, bet saņēma rīkojumu iet kopā ar LKP 1. rajonu (savukārt sekcijā neietilpstošie lietuvieši – LKP biedri – ar saviem rajoniem). Šajā laikā (lidz Rīgas ieņemšanai 1919. gada 22. maijā) LKP Centrālkomiteja vairākus mēnešus Rīgā izdeva laikrakstu “Darbininku kova” (“Strādnieku Cīņa”), kuras radikālais saturs pilnībā atbilda šīs partijas politiskajām nostādnēm. Redakcijā strādāja tikai trīs cilvēki redaktore Elenas Jablonskītes vadībā. Interesanti, ka avīze tika iespiesta tajā pašā lietuvieša K. Narkeviča spiestuvē Elizabetes ielā 22, kurā pirms Pirmā pasaules kara tika iespiesti Rīgas lietuviešu preses

²⁰³ Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca. – Rīga, 1995.

²⁰⁴ 8. Daugavpils kājn. pulka vēsture/ Sast. J. Liepiņš. – Cēsis, 1930. – 138. lpp.

²⁰⁵ Armijas virspavēlnieka pavēles. 1919// LVVA Zinātniskā bibliotēka; LVVA, 5601. f., 1. apr., 780. l., 4. lp.; 1468. f., 1. apr., 138. l., 14. lp.; 3601. f., 1. apr., 251. l., 3.–4., 19. lp.

izdevumi un grāmatas. Kreisi noskaņotie Rīgas lietuviešu jaunieši 1919. gada padomju varas mēnešos organizēja savas teātra izrādes namā, kur izvietojās Komunistu partijas laikraksta "Čiņa" redakcija (turpat atradās arī laikraksts "Darbininku kova").²⁰⁶ Vienlaikus padomju varas īstenotais sarkanais terors Latvijā skāra arī lietuviešus. Piemēram, Jēkabpili tika noslepkavots Aknīstes katoļu mācītājs – lietuvietis.²⁰⁷

Neatkarīgajā Latvijas Republikā jau no 1919. gada rudens Rīgā strādāja Lietuvas diplomātiskie, konsulārie un militārie pārstāvji. Pārstāvniecības darbā uzreiz tika iesaistīti arī vietējie lietuvieši ar sabiedrisko darbinieku Kazimiru Vizbaru priekšgalā. Bermonta karaspēka uzbrukuma laikā tieši viņš veica Lietuvas diplomātiskā pārstāvja (sūtņa) pienākumus un vadīja visu misijas darbu (vēlāk K. Vizbars vairākus gadus strādāja par Lietuvas konsulu Rīgā). 1919. gada 21. oktobrī no Pārdaugavas raidīta bermontiešu artilērijas lādiņa sprādziena dēļ pārstāvniecības telpās izbira logu stikli, bet K. Vizbars (vēlāk, 1925. – 1927. gadā darbojās Rīgā par Lietuvas konsulu) un vēl trīs darbinieki (viņu vidū – arī Lietuvas armijā iesauktais rīdzinieks, kareivis un rakstvedis Justs Paļeckis) guva vieglu kontūziju. Aktīvi Lietuvas pārstāvniecības darbā un Lietuvas pilsoņu interešu aizstāvībā no 1919. gada rudens iesaistījās Rīgā plaši pazīstamais advokāts Jāzeps Šablovsks. Diplomātiskā pārstāvniecība gan atzīmēja, ka viņš neprot lietuviski, taču uzsvēra, ka advokāts pēc izcelsmes ir lietuvietis un rīkojas patriotisku jūtu vadīts (vēlāk gan viņa nacionālo piederību noteikt ir sarežģīti, jo, piemēram, 1931. gadā viņš kandidēja Saeimas vēlēšanās no Poļu savienības saraksta²⁰⁸). J. Paļeckis kauju laikā ar bermontiešiem, apgērbies Lietuvas armijas kareivja uniformā, apmeklēja latviešu karavīru ierakumus Daugavmalā, un viņa stāstītais par Lietuvas armijas gatavošanos uzbrukumam bermontiešiem no aizmugures iedvesmojis latviešus tālākai cīņai.²⁰⁹

²⁰⁶ Darbininku kova. – 1919.– 22 kov., 30 bal.; Paļeckis J. Divās pasaulēs. – 44.–45. lpp.

²⁰⁷ Lācis J. Dzīve Augškurzemes pierobežā// Treji Vārti. – 1989. – Nr. 127. – 57. lpp.

²⁰⁸ Dzwon. – 1931. – 16 sierp.

²⁰⁹ Lietuvas centrīnīs valstybinīs archīvas (turpmāk: LCVA), f. 383, ap. 7, b. 35, l. 10-11, 56, 143; Paļeckis J. Divās pasaulēs. – 51. lpp.

Politiskā darbība

Parlaments un pašvaldības

1919.–1920. gadā Latvijas Tautas Padomē valsts lietuviešus pārstāvēja Liepājas pilsētas valdes loceklis Antons Bauža (dzimis 1874. gadā) un skolotājs Antons Montvids (dzimis 1899. gadā). Abi nepameta Tautas Padomi arī tai un Latvijas Pagaidu valdībai politiski ļoti sarežģītajā laikā pēc vāciešu 1919. gadā 16. aprīlī Liepājā realizētā valsts apvērsuma. Viņi bija to 66 Tautas Padomes locekļu vidū, kuri 10. maija sēdē asi nosodīja šo apvērsumu un atzina par nelikumīgu Andrieva Niedras sastādīto provācisko valdību.²¹⁰

Satversmes sapulcē lietuvieši nebija pārstāvēti. Sākot ar 1922. gadu, Latvijas lietuvieši piedalījās Saeimas vēlēšanās (pirmajās vēlēšanās – ar savu atsevišķu sarakstu, turpmāk – kopīgi ar latviešu katoļu vai baltkrievu grupējumiem). Neraugoties uz organizētu lietuviešu vēlēšanu pārvietošanu no Rīgas, Liepājas un citām vietām uz Zemgales vēlēšanu apgabalu, vienas deputāta vietas iegūšanai nepieciešamo balsu skaitu nekad iegūt neizdevās. Piemēram, 1928. gadā lietuviešu saraksts vēlēšanās Jelgavā ieguva 1176, Laucēsē un Kalkūnos – 223, Aknīstē – 88, Grīvā – 80 balsis (kopā – 2283), kas sastādīja tikai trešo daļu no viena deputāta vietas iegūšanai nepieciešamajām balsīm. Līdzīgi bija arī 1931. gada vēlēšanās, kad lietuviešu saraksts ieguva kopumā 3105 balsis.²¹¹ Ievērojami labāk lietuviešiem veicās pilsētu un atsevišķu pagastu pašvaldību vēlēšanās. Jau 1918. gada novembrī sastādītajā Rīgas pilsētas pagaidu domē darbojās trīs lietuviešu pārstāvji (viens sociāldemokrāts un divi pilsonisko aprindu pārstāvji).²¹² Tomēr demokrātiskās vēlēšanās iegūt vienu vietu galvaspilsētas domē viņiem izdevās tikai 1925. gadā (par domes locekli no lietuviešu saraksta ievēlēja Katoļu garīgā semināra profesoru, savā laikā Pēterburgas Garīgo akadēmiju beigušo Simonu Žulpo ar 1053 vēlēšanu balsīm), vēlāk balsojušo skaits bija nepietiekams. Piemēram, 1928. gada vēlēšanās domnieka ievēlēšanai Rīgā bija

²¹⁰ Latvijas Tautas Padomes stenogrammu satura rādītājs/Sast. H. Kārklīnš. – Rīga, 1925. – 10. lpp.; *Paegle S. Kā Latvijas valsts tapa.* – Rīga, 1923. – 295. lpp.

²¹¹ LCVA, 383 f., 7 ap., 1110 b., 34. l.; 798 b., 23 l.; b. 8816, l. 28; Lietuva.– 1922.– 2, 5 rugpj., 14 spalīs.

²¹² Rīgas pilsētas gada grāmata 1931. gadam. – Rīga, 1931. – 18. lpp.

nepieciešamas 1300 balsis, balsstiesīgo lietuviešu bija vismaz 1500, taču lietuviešu saraksts ieguva tikai 738 balsis. Tas nozīmēja, ka daudzi lietuvieši nebalsoja par savu tautiešu sastādīto sarakstu. Ar mainīgām sekmēm norisa lietuviešu piedalīšanās arī Liepājas, Jelgavas, Daugavpils, Subates, citu pilsētu pašvaldību vēlēšanās (lietuviešu pārstāvji darbojās Liepājas, Grīvas, Jelgavas un Subates pilsētas domē). Viņi tika ievēlēti arī vairāku pierobežas pagastu padomēs. Piemēram, Ilūkstes apriņķa Lauceses pagasta padomē 1931. gadā bija astoņi lietuvieši, seši krievi, četri poļi, divi latvieši un viens baltkrievs.²¹³

Kreisās organizācijas

1927. gadā sāka organizēties arī politiski kreisi noskaņotie lietuvieši (pārsvārā strādnieki). Šī gada jūnijā tika izveidota LSDSP Rīgas komitejas Lietuviešu sekcija, taču jau decembrī, partijas vadības noraidošās nostājas dēļ, tā tika likvidēta. 1929. gadā tika izveidota un līdz 1934. gadam pastāvēja 17 biedru lielā LSDSP Lietuviešu sekcija arī Liepājā (tās izveidošanas iniciatori un aktīvākie dalībnieki bija pēc A. Smetonas apvērsuma no Lietuvas iebraukušie politiskie bēgļi, piemēram, Kazis Pronckus, kam sakarā ar aktīvo, pret Lietuvā valdošo A. Smetonas režīmu vērsto politisko darbību 1929. gadā iekšlietu ministrija nepagarināja uzturēšanās atļauju Latvijā un viņš bija spiests atstāt valsti), bet 1931. gadā kreisi noskaņotie jaunieši Rīgā nodibināja organizācijas "Darba jaunatne" Lietuviešu nodaļu. Ļoti aktīvi lietuviešu jaunieši darbojās sociāldemokrātiskajā organizācijā "Strādnieku sports un sargs" (arī tajā 1927.–1928. gadā iestājās vairāki no Lietuvas ieceļojušie politiskie emigranti – šis valsts pilsoņi²¹⁴). Savukārt 1932. gada augustā tika izveidots 30 biedru lielais LSDSP Rīgas organizācijas Lietuviešu rajons 1908. gadā dzimušā Rīgas pilsētas Būvvaldes strādnieka Antana Bitena un 1907. gadā dzimušā Maskavas priekšpilsētas tirgotāja dēla, žurnālista (latviešu laikraksta "Dienas Lapa" tehniskā redaktora), studenta Vladislava Pilota vadībā, kas arī strādāja līdz 1934. gada maijam. Tomēr kopējais lietuviešu skaits LSDSP bija ievērojami lielāks, un

²¹³ LCVA, 383 f., 7 ap., 559 b., 44 l.; 798 b., 79 l.; Latvijos lietuvis. – 1931.–2, 9 saus.; Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis. – 1931. – 3. marts.

²¹⁴ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 851. l., 18., 109. lp.

tikai neliela daļa no viņiem darbojās Lietuviešu rajonā: tikai LSDSP Rīgas un Liepājas nodaļās 1927.–1934. gadā bija darbojušies kopumā 137 lietuvieši.²¹⁵ Citās Latvijas politiskajās partijās lietuviešu aktivitāte bija ievērojami mazāka, kaut arī vairāki no šīs minoritātes pārstāvjiem šādā veidā piedalījās valsts politiskajā dzīvē (piemēram, žurnālists, lietuviešu laikraksta “Lietuvos žinios” korespondents Rīgā Jāzepe Mataitis “Demokrātiskā centra” partijā²¹⁶).

Latvijas lietuvieši un politiskās norises Lietuvā

Ļoti aktīvi lietuvieši sekoja līdzīgai politiskajām norisēm Lietuvā. Jau no 20. gadu sākuma Rīgā, Liepājā un citur regulāri tika atzīmēta Lietuvas valsts proklamēšanas gadadiena 16. februārī (30. gados – arī Lietuvas Valsts prezidenta A. Smetonas dzīves jubilejas) un līdz 1936. gadam arī Viļņas zaudēšanas gadadiena 9. oktobrī. 1936. gadā Latvijas varas iestādes diplomātisku apsvērumu dēļ oktobrī ierasto atzīmēšanu Latvijas Lietuviešu apvienībai mēģināja aizliegt. Tas izraisīja Lietuvas Ārlietu ministrijas un sūtniecības iejaukšanos, tomēr vietējie lietuvieši turpmāk bija spiesti Viļņas zaudēšanas gadadienu atzīmēt ievērojami klusāk (rezultātus nedeva arī organizācijas “Lavju–lietuviešu vienība” valdes mēģinājums panākt agrāko apstākļu atjaunošanu). Arī 1937. gada oktobra sākumā uz Lietuviešu apvienības lūgumu atļaut uzvest 9. oktobrī politiska rakstura lugu “Paverdzinātā Kalvārija” Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību nodaļa atbildēja, ka “neatrod par iespējamu” šo lūgumu ievērot.²¹⁷ Līdzīgā veidā Latvijas lietuviešu apvienība arī 1937. gadā saņēma atteikumu lūgumam atļaut atzīmēt Viļņas zaudēšanu ar politiska rakstura izrādi.²¹⁸ Minēto noteica Latvijas valdības ievērotā neitralitāte Lietuvas un Polijas strīdā par Viļņu.

Sakarā ar savu aktīvu pausto atbalstu Lietuvas valsts politikai lietuvieši Latvijā nereti nokļuva konfliktsituācijās ar poļiem. Piemēram,

²¹⁵ LVVA, 3017. f., 2. apr., 490., 492., 493., 680.–765. l., b.p.; 1376. f., 2. apr., 14039. l., 45., 48. lp.; Lietuviu mintys. – 1933. – 29 saus.

²¹⁶ LVVA, 3710. f., 1. apr., 897. l., b.p.

²¹⁷ LCVA, 383 b., 7 ap., 798 b., 12 l.; 1515 b., 19 l.; 1947 b., 10 l.; 1815 b., 8 l.; 1848 b., 14 l.; Lietuva. – 1923.–15, 20, 24 vas.; Lietuvos aidas. – 1928. – 17, 27 vas.; 1934.–21 vas.

²¹⁸ LVVA, 2381. f., 1. apr., 8. l., b. p.

1928. gada jūlijā notikušajā Latvijas Skautu centrālās organizācijas rīkotajā starptautiskajā nometnē šajā organizācijā ietilpstošie lietuviešu skauti Staņislava Burlēviča vadībā, atbildot uz Polijas un Latvijas poļu skautu savā novietojumā izliktajām dekorācijām (Polijas ģerboni, Polijas karti ar Viļņu un Dancigu-Gdaņsku tās sastāvā), savā novietojumā uzcēla "Viļņas pili" ar pusmastā nolaistu Lietuvas karogu virs tās. Tas izraisīja asus poļu protestus pat diplomātiskā līmenī, un Latvijas varas iestādes pēc ilgākas vilcināšanās bija spiestas atņemt S. Burlēvičam skautmeistara nosaukumu.²¹⁹ Latvijas lietuvieši 1939. gada beigās aktīvi iesaistījās ziedojumu vākšanā atgūtās Viļņas iedzīvotāju atbalstišanai. Interesants ir fakts, ko uzsvēra sūtniecība Rīgā ziņojumā ārlietu ministram 1939. gada 15. novembrī: šajā dienā pie sūtņa ieradās Rīgas provizors Z. Franckevičs – lietuvietis, kas gan neprata lietuviešu valodu, taču, patriotisma vadīts, inkognito ziedoja Viļņas iedzīvotājiem 500 latu.²²⁰ Vienlaikus šajā laikā organizācijas Latvijas lietuviešu vārdā sūtīja apsveikumus Lietuvas prezidentam un citiem valstsvīriem sakarā ar šīs valsts senās galvaspilsētas atgūšanu. Latvijas lietuviešu vēlēšanos palīdzēt savai vēsturiskajai dzimtenei labi apliecina jaunatnes biedrības "Laisve" biedru aktivitātes – 1938. gadā viņi apsvēra iespēju dāvināt jaunveidojamajam Kauņas zooloģiskajam dārzam divus lauvēnus, bet tomēr no šī nodoma atteicās, izlemjot ziedot naudu jaunveidojamajam Lietuvas Kultūras fondam. Vienlaikus vairāki biedri vēlējās ziedot līdzekļus Lietuvas Ieroču fondam.²²¹

Valsts apvērsuma Lietuvā atskaņas

Atšķirīgu reakciju lietuviešu aprindās izraisīja Lietuvā 1926. gada decembrī notikušais valsts apvērsums, tā pretinieku sacelšanās mēģinājums Tauragē un sekojošā apmēram 80 (no tiem apmēram 35 apmetās Rīgā) režīma politisko pretinieku emigrācija uz Latviju (viņi ieceļoja Latvijā legāli, taču uz Latviju 1927. gada maijā mēģināja bēgt, nelegāli pārejot robežu, arī Lietuvas Seima sociāldemokrātu frakcijas deputāts Jozs Kedis, kas tika aizturēts Jelgavas stacijā

²¹⁹ Zunde P. Kazys Bizauskas. – II kn. – Čikago, 1994. – 275–276 p.

²²⁰ LCVA, 383 f., 7 ap., 2152 b., 8 l.

²²¹ LVVA, 2381. f., 1. apr., 9. l., b. n. ; 2269. f., 1. apr., 1. l., b. p.

un izraidīts atpakaļ uz Lietuvu²²²). 1927. gada 5.–6. novembrī emigranti Rīgā organizēja pret A. Smetonas režīmu vērstu "Lietuvas neatkarības un demokrātiskās iekārtas cīnītāju kongresu", kura darbā piedalījās ne tikai ārzemju viesi no Igaunijas, Somijas, Vācijas un Polijas, bet arī LSDSP pārstāvji ar Bruno Kalniņu priekšgalā un vairāki vietējās lietuviešu sabiedrības pārstāvji (Rīgas 2. lietuviešu pamatskolas direktors A. Buivids, Lietuvas sūtniecībā strādājošais vietējais lietuvietis un biedrības "Rūta" biedrs P. Mataitis, LSDSP Lietuviešu sekcijas pārstāvis Martinausks u. c.), bet viens no LSDSP Lietuviešu sekcijas un Strādnieku sporta savienības Lietuviešu sekcijas vadītājiem – Vladislavs Pilots tika ievēlēts no četriem sociāldemokrātiem un viena ļaudininka sastāvošajā kongresa prezidijā. Savukārt politiski kreisi orientētās lietuviešu biedrības "Rūta" pārstāvis Latvijā – Rīgas 1. lietuviešu pamatskolā par skolotāju kopš 1926. gada strādājošais Lietuvas pilsonis Bonaventurs Pauļinkēvičs (vienlaikus viņš darbojās par biedru arī LU lietuviešu studentu biedrībā "Viltis") savā runā asi nosodīja kongresa organizatorus par politisko "mērenību", kas izraisīja sapulcējušos sašutumu, un B. Pauļinkēvičs kopā ar vairākiem atbalstītājiem bija spiests atstāt kongresu (faktiski viņu no zāles izgrūda sašutušie kongresa dalībnieki un kongresa norisi apsargājošie organizācijas "Strādnieku sports un sargs" biedri – latvieši). Pēc tam gan otrs klātesošais biedrības "Rūta" pārstāvis – P. Mataitis biedrības vārdā sveica kongresu un izteica nožēlu par B. Pauļinkēviča nesavaldību. No Latvijas lietuviešiem apsveikuma runas kongresam teica arī Kazimirs Maļinausks (LSDSP Lietuviešu sekcijas vārdā) un V. Pilots ("Strādnieku sports un sargs" vārdā).²²³

Sevišķi aktīvi emigrantu darbību atbalstīja lietuviešu sociāldemokrāti V. Pilots un A. Bitena vadībā, kas pat vervēja starp Latvijas lietuviešiem brīvprātīgos un nosūtīja viņus uz Viļņu – uz tur organizētajām Smetonas režīma pretinieku bruņotajām vienībām. 1927. gada beigās šādā ceļā uz Poliju devās vairāki desmiti lietuviešu, latviešu un poļu jauniešu no Latvijas. Cauri Viļņai viņi tika nosūtīti uz Lidu, kur novietoti Polijas armijas kazarmās, ietērpti Lietuvas armijas formas tērpos, poļu iestādēs apgādāti ar viltotiem dokumentiem

²²² LVVA, 5604. f., 1. apr., 8160. l., 6. lp.

²²³ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 112. l., 19., 25. lp.; Jaunākās Ziņas. – 1927. – 7. nov.

(ar pieņemtiem vārdiem) un trīs mēnešus apmācīti šaušanā un citās militārās zinībās. Pēc tam viņi pārcēlās uz Grodņu, kur strādāja gadījuma darbos, saņemot nelielu naudas pabalstu no Polijas Sarkanā Krusta, bet 1929. gada pavasarī lielākā daļa no šiem jauniešiem atgriezās Latvijā.²²⁴

Paši V. Pilots un A. Bitens arī nelegāli pārgāja Lietuvas robežu un drīz pēc tam – 1928. gada sākumā – Biržu apkārtnē tika apcietināti. Lietuvas Kara tiesa 1928. gada septembrī Kauņā V. Pilotam par pretvalstisku darbību piesprieda septiņus gadus un sešus mēnešus (par piederību pretvalstiskajai “plečkaitiešu organizācijai, musināšanu uz bruņotu sacelšanos, savervēto personu nogādāšanu Polijā), A. Biteņam – 15 gadu cietumsodu, taču 1931. gada martā abi pēc gandrīz trīs gadu šoda termiņa izciešanas uz amnestijas pamata no Šauļu cietuma tika nogādāti līdz robežai un izraidīti atpakaļ uz Latviju kā Latvijas pilsoņi. Savukārt Latvijas sociāldemokrātu organizācijas “Strādnieku sports un sargs” Slokas nodaļas biedri – Lietuvas politiskie emigranti Alekss Merķelis, Vincents Agaitis, Petrs Gavens un Ruzga bija starp tiem neveiksmīgajiem 1927. gada rudens Taurāģes sacelšanās dalībniekiem, kam Lietuvas Kara lauka tiesa kā teroristiem 1929. gada maijā Šauļos piesprieda nāvessodu nošaujot, kas arī tika izpildīts. Rīgā darbojās “Lietuvas Antifašistiskā komiteja” piecu personu sastāvā, kas uzsāka A. Smetonas režīmam naidīgas informācijas izplatīšanu. Visi šie notikumi izraisīja Lietuvas valdības neapmierinātību, notika vairākas nopietnas Lietuvas sūtņa sarunas ar Latvijas ārlietu ministru Feliksu Cielēnu (sociāldemokrātu), kas, saskaņā ar sūtņa vērtējumu izskatījās apjucis un haotisks, taisnojās, ka LSDSP bijusi vienīgā latviešu partija, kas vienmēr stingri uzstājusies par Lietuvas neatkarību.²²⁵ Arī 1928. gada 16. februārī, kad Rīgā lietuvieši atzīmēja Lietuvas neatkarības pasludināšanas dienu, pirms svinīgā dievkalpojuma Sāpju Dievmātes baznīcā un svinīgā akta – svētku koncerta konservatorijā apmeklētājiem tika izdalīti

²²⁴ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 851. l., 26.–27. lp. Joņa Gamula nopratināšanas protokols.

²²⁵ Sociāldemokrāts. – 1927. – 6. nov.; LCVA, 383 f., 7 ap., 717 b., 28, 10-11, 103 l.; 699 b., 13 l.; Zunde P. Kazys Bizauskas. – II knyga. – Čikago, 1994. – 240–246, 256 p.; LVVA, Iekšlietu ministrijas Politpārvaldes kartotēka, 199. – 201., 933. – 934. lp.; 3235. f., 1/22. apr., 851. l., 108. lp.

pret A. Smetonas režīmu vērsti preses izdevumi, taču policija ātri aizturēja izplatītājus. Savukārt svinīgajā aktā A. Buivida vadītajā Rīgas 1. lietuviešu pamatskolā Maskavas priekšpilsētā skolotājs, jau pieminētais B. Pauļinkēvičs, savā uzrunā aicināja gāzt Lietuvā pastāvošo režīmu, uz ko klātesošais skolas pārzinis A. Buivids nekādi nereaģēja (tas izraisīja Lietuvas preses sašutumu). Savukārt tad, kad konservatorijā tika pieņemts apsveikuma telegrammas teksts A. Smetonam, protestēja un zāli atstāja vairāki svinīgā akta apmeklētāji.²²⁶

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma

Pēc Latvijā notikušā valsts apvērsuma Latvijas lietuviešu organizācijas, līdzīgi pārējām, 1934. gada maija beigās apsveica K. Ulmani un jauno valdību. Apsveikuma teksts ne ar ko sevišķu neizcēlās. Piemēram, Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības 30. maijā K. Ulmanim nosūtītajā apsveikumā bija teikts: "Mūsu biedrība kopā ar pārējām Latvijas lietuvju nacionālajām organizācijām atbalstīs Latvijas valdību, cik vien tas būs mūsu spēkos!" Līdzīgus apsveikumus nosūtīja arī Lietuviešu apvienība, sporta biedrība "Vytis" un citas organizācijas. Politpārvalde pēc apvērsuma apcietināja vairākus LSDSP Lietuviešu sekcijas vadošus darbiniekus, piemēram, V. Pilotu (viņš atradās apcietinājumā no 9. līdz 22. jūnijam kā turēts aizdomās "par kaitēšanu valsts interesēm"). Par viņu un otru bijušo LSDSP lietuviešu rajona vadītāju A. Bitenu Iekšlietu ministrijas Politiskajā pārvaldē 1935. gadā un arī vēlāk ienāca informācija par piederību nelegālai komunistiskai organizācijai Rīgā.²²⁷

Lietuviešu prese

1921. gada jūlijā Rīgā ar Lietuvas sūtniecības finansiālu atbalstu (Lietuvas valdība piešķīra līdzekļus laikraksta izdošanai arī turpmāk²²⁸) sāka iznākt demokrātiskais nedēļraksts "Rygos balsas" ("Rīgas Balss"). Tā izdevējs bija spiestuves īpašnieks Klemenss Narkevičs (līdz 1924. gadam viņš bija arī redaktors), atbildīgais redaktors kopš 1924. gada - mācītājs Aleksandrs Jodavaļķis, kopš 1929. gada -

²²⁶ Lietuvos aidas. - 1928. - 17, 27 vas.

²²⁷ LVVA, 2807. f., 1. apr., 162. l., 88. lp.; Lietuvos aidas. - 1934. - 1, 6 birž.

²²⁸ LCVA f. 383, ap. 7, b. 266, l. 293; b. 376, l. 153.

Augustins Vroņevsks. Redakcijas sastāvā bija arī tirgotājs A. Vroņevsks, kora diriģents, dziedātājs, literāts A. Vaičūns, mācītājs A. Jodovalkis un Lietuvas Telegrāfa aģentūras vadītājs Rīgā J. Paļeckis.²²⁹ Kopumā tika izdoti 466 laikraksta numuri.

1931. gadā laikrakstu "Rygos balsas" nomainīja avīze "Lietuviu balsas" ("Lietuviešu Balss"), kas iznāca līdz pat 1940. gadam (tika izdoti vairāk nekā 200 laikraksta numuri). Tie bija Latvijas lietuviešu centrālie laikraksti, kuri sniedza informāciju par norisēm Latvijā un Lietuvā (kaut arī Lietuvas sūtniecība 30. gadu otrajā pusē atzina, ka 1000 eksemplāru metienā iznākošais laikraksts "Lietuviu balsas" nostādīts vāji, un meklēja ceļus, kā stāvokli mainīt²³⁰). Turklāt 1925.–1926. gadā Lietuviešu jaunatnes biedrība "Rūta" divas reizes mēnesī izdeva ilustrēto izdevumu "Naujas žodis" ("Jaunais vārds), ko rediģēja Justs Paļeckis un kura izdošana 1926. gadā tika pārcelta uz Kauņu, Rīgā tika izdoti politiski kreisie "Laisvas žodis" ("Brīvais Vārds", 1928–1930), "Darbininku balsas" ("Strādnieku Balss", 1930–1931), LSDSP Lietuviešu rajona 1750 eksemplāru metienā izdotais un V. Pilota rediģētais "Darbo frontas" ("Darba Fronte", 1933–1934, iznāca seši numuri), kā arī Latvijas lietuviešu apvienības nedēļraksts "Latvijos lietuvīs" ("Latvijas Lietuvietis", 1930–1931, iznāca tikai astoņi numuri), biedrības "Laisve" mēnešraksts "Lietuviu mintys" ("Lietuviešu doma", 1933), katoliskais mēnešraksts "Lietuvīs" ("Lietuvietis", 1933–1935) un liberālais "Laisves kovotojas" ("Brīvības Cīnītājs", 1932). Latvijā 1927.–1928. gadā tika izdota arī Lietuvā valdošā politiskā režīma pretinieku – emigrantu izdotā neliela formāta kreisā avīze "Liaudies balsas" ("Tautas Balss"), kas gan gandrīz pilnībā tika izplatīta Lietuvā un kuras oficiālais izdevējs bija latvietis Roberts Straume.²³¹ Regulāri tika izdoti Latvijas lietuviešu kalendāri, bet 1937. gada decembrī darbu Rīgā uzsāka Latvijas lietuviešu apvienības izdevniecība, kas turpmāk izdeva minētos kalendārus un citus izdevumus.²³² 1920.–1932. gadā Rīgā aktīvi darbu turpināja lietuvieša Klemensa Narkēviča spiestuve

²²⁹ Paļeckis J. Divās pasaulēs. – 1983. – 58. lpp.

²³⁰ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2031, l. 11; b. 1888, l. 563.

²³¹ Sīkāk sk.: Sproģis A. Izdevumi lietuviešu valodā// Latvijas Republikas prese 1918–1940/ R. Treija redakcijā. – Rīga, 1996. – 472. – 486. lpp.; LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 112. l., 2. lp.

²³² LVVA, 2381. f., 1. apr., 8. l., b.p.

Elizabetes ielā un tajā tika iespiesti, tāpat kā pirms Pirmā pasaules kara, lietuviešu laikraksti (arī "Rygos balsas" un citi), gan arī daudzi preses izdevumi latviešu valodā. Tomēr 1932. gadā ekonomiskās krīzes apstākļos spiestuve bankrotēja.²³³

Izglītība

Būtiska lietuviešu minoritātes dzīves sastāvdaļa bija izglītība dzimtajā valodā. Sevišķa nozīme tam bija arī tāpēc, ka salīdzinājumā ar citām minoritātēm lietuviešu izglītības līmenis nebija augsts. 1920. gadā tikai 55,7% lietuviešu vīriešu un 53,8% lietuviešu sieviešu prata lasīt, 1930. gadā Latvijā (izņemot Latgali un Ilūkstes apriņķi) vecuma grupā no 10 līdz 15 gadiem lietuviešu vidū analfabētu bija 10,6% (zemākais rādītājs, tuvākajiem sekotājiem – baltkrievi tas sastādīja 10,1%, vidējais kopumā – 2,6%), 15–20 gadu vecumā – 6,7% (baltkrievi – 10,5%, krievi – 6,5%, kopumā – 1,5%), 20–30 gadu vecumā – 10,9% (kopumā – 2,4%), 30–40 gadu vecumā – 23,0% (zemākais rādītājs, kopumā – 3,3%), 40–50 gadu vecumā – 37,3% (zemākais rādītājs, kopumā – 4,9%), 50–60 gadu vecumā – 44,0% (zemākais rādītājs, kopumā – 6,8%), 60–70 gadu vecumā – 55,1% (kopumā – 11,5%). Latgalē un Ilūkstes apriņķī kopējais izglītības līmenis bija krasi atšķirīgs, jo te analfabētu īpatsvars bija augsts ne tikai starp lietuviešiem, bet arī starp latviešiem, krievi, baltkrievi un poļiem. Šajā laikā lietuvieši starp valsts iedzīvotājiem sastādīja 1,36%, bet viņu īpatsvars starp mācību iestāžu audzēkņiem bija tikai 0,95%, un arī tas bija viens no zemākajiem rādītājiem nacionālo minoritāšu vidū. Savukārt vecuma grupā no 7 līdz 21 gadam izglītības iestādes apmeklēja tikai 31,79%, un tas bija nepārprotami sliktākais rādītājs (baltkrievi tas bija 39,93%, igauņiem – 41,44%, krievi – 43,70%, latviešiem – 50,13%, poļiem – 57,95%, ebrejiem – 73,01% un vāciešiem – 73,32%).²³⁴

²³³ Latviešu periodika. – 3. sēj. – 1920–1940. – 2. daļa. – Rīga, 1989. – 109.–110. lpp.

²³⁴ Ozoliņš K. Skolu attīstības gaita Latvijā// Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1932. – Nr. 11/12. – 265. lpp.; Kronlins J. Latvijas skolas 1930./31. m. gadā// Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1931. – Nr. 9. – 196. lpp.; Latvijas statistiskā gada grāmata. 1920. – 36. lpp.

Pamatskolas

Jau 1918. gada rudenī Rīgā (Pārdaugavā, Lielajā Nometņu ielā 62) darbību uzsāka privāta lietuviešu pamatskola, ko nākamajā gadā pārņēma pilsēta kā Rīgas 2. lietuviešu pamatskolu. Padomju varas laikā 1919. gada sākumā Rīgā strādāja divas lietuviešu pamatskolas (1. lietuviešu pamatskola – Maskavas priekšpilsētā, Ludzas ielā 2) ar deviņām klasēm un 370 skolēniem deviņās klasēs, bet 1922. gadā – jau četras lietuviešu pamatskolas (3. lietuviešu pamatskola bija nodibināta 1920. gadā Bruņinieku ielā 26, bet 4. – 1921. gadā Sarkandaugavā, Tilta ielā 3A). No šīm Rīgas skolām lielākā bija 1. pamatskola, kurā 1923. gadā bija 364 skolēni desmit klasēs un 13 skolotāji, 1928. gadā – 309, 1932. gadā – 220 skolēni (salīdzinājumam: 1923. gadā 2. pamatskolā bija 101 skolēns sešās klasēs un septiņi skolotāji, 3. pamatskolā – 108 skolēni piecās klasēs un pieci skolotāji, 4. pamatskolā – 78 skolēni četrās klasēs un četri skolotāji, bet 1932. gadā 2. pamatskolā bija 93, 3. pamatskolā – 38, bet 4. pamatskolā – 32 skolēni). Turklāt daudzi lietuvieši apmeklēja skolas ar citu mācību valodu, piemēram, 1923. gadā Rīgā latviešu pamatskolās mācījās 86, vācu – 12, krievu – 37 un poļu – 74 lietuviešu bērni.²³⁵ Latvijas Republikā 1919./1920. mācību gadā bija trīs (to skaitā skola Liepājā, kas arī bija izveidota 1918. gada rudenī), 1920./1921. – piecas (ar 965 skolēniem un 34 skolotājiem), 1924./1925. – 10, 1929./1930. – astoņas, 1933./1934. – 13 un 1934./1935. mācību gadā – 11 lietuviešu pamatskolas Rīgā, Liepājā, Jelgavā (dibināta 1920. gadā), Grīvā (komplekts 1929. gadā, skola 1930. gadā), Indricā (1925. gadā), Subatē (1929. gadā, pie skolas pastāvēja arī internāta telpas), vēl vairākās vietās Zemgalē. 1931. gada janvārī starp Latviju un Lietuvu tika noslēgta Konvencija skolu lietās, kas regulēja latviešu skolu darbību Lietuvā un lietuviešu skolu – Latvijā. Tomēr, neraugoties uz Lietuvas sūtniecības pretestību, 1934. gada rudenī varas iestādes nepietiekama skolēnu skaita dēļ slēdza 4. lietuviešu pamatskolu Rīgā un skolu Mičuņiškos, Raudas pagastā (1934. gada novembrī Lietuvas sūtniecība iesniedza Latvijas varas

²³⁵ Vičs A. Rīgas pilsētas skolu vēsturiskā gaita// Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados. – Rīga, 1925. – 40. , 49. lpp.; *Sužiedēlis S.* Latvijos Lietuviai... 215 p.; LCVA, 383 f., 7 ap., 1859 b., 19 p.; 1622 b., 34 l.; LVVA, 1632. f., 2. apr., 1305. l., 10. lp.

iestādām verbālnotu, prasot spert soļus, lai panāktu attiecīgā Rīgas pašvaldības lēmuma atcelšanu par 4. pamatskolas slēgšanu).²³⁶ Savukārt 1936. gada rudenī tika slēgta Rīgas 3. lietuviešu pamatskola un Lietuvas sūtņa centieni to novērst (cita starpā personiski vērsties pie izglītības ministra) palika bez rezultātiem.²³⁷ Bez minētajām skolām saskaņā ar Latvijas un Lietuvas valdību noslēgto skolu konvenciju Latvijā darbojās vairāki lietuviešu komplekti pie latviešu skolām (piemēram, Grīvā un Neretā) un vēl citviet (piemēram, Aucē, Ukros, Kalkūnos, Medumos), kā priekšmets tika mācīta lietuviešu valoda.

Gimnāzijas

20. gadu sākumā lietuvieši mācījās galvenokārt poļu, latviešu un krievu gimnāzijās.²³⁸ 1923. gadā Rīgā izveidojās Lietuviešu gimnāzijas organizācijas komiteja (skolotājs A. Buivids, mācītāji A. Jodovalkis, J. Volovičs, advokāts K. Vizbars, A. Vroņevskis, A. Švedris). Tā paša gada oktobrī Rīgā ar izglītības ministra Raiņa atļauju tika izveidota privāta humanitāra tipa Lietuviešu gimnāzija, ko uzturēja gimnāzijas garantu komiteja (1938. gadā tā tika pārdēvēta par garantu biedrību). 1924. gada 13. janvārī notika gimnāzijas atklāšanas svētki, kuros personiski piedalījās Izglītības ministrijas Skolu departamenta direktors L. Ausējs, bet apsveikuma telegrammu skolai atsūtīja izglītības ministrs H. Celmiņš.²³⁹ Mācības gimnāzijā 1924. gada janvārī uzsāka 24 lietuviešu skolēni (sākumā pa vakariem 1. lietuviešu pamatskolas telpās Maskavas priekšpilsētā, pēc tam – pilsētas pašvaldības piešķirtajās telpās). Kaut arī gimnāzija skaitījās privāta un tās oficiālais nosaukums bija "Lietuvju komitejas gimnāzija", jo oficiāli skolu uzturēja A. Vroņevska, A. Katkēviča, A. Buivida un dažu citu sabiedrisko darbinieku vadītā Lietuviešu gimnāzijas garantu komiteja (no 1938. gada – garantu biedrība), faktiski to pārzināja galvenās lietuviešu biedrības, no 1931. gada – Latvijas lietuviešu apvienība, no paša sākuma tai finansiālu atbalstu piešķīra

²³⁶ *Kronlins J.* Latvijas skolas// Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1935. – Nr. 5/6. – 455. lpp.; LVVA, 1632. f., 2. apr., 466. l., 26.–35. lp.

²³⁷ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1895, l. 204.

²³⁸ Iš Rygos lietuviu spaudos// Lietuva. – 1922. – 17 birž.

²³⁹ *Lietuvija.* – 1924. – 16. janv.

Latvijas valdība (1924.–1925. gadā – 7000 latu, sākot ar 1926. gadu – 10 000 latu) un arī Rīgas pilsētas pašvaldība (30. gados – 3000 latu gadā). 1927. gadā ģimnāzijas pirmajā izlaidumā piedalījās Saeimas priekšsēdētāja biedrs bīskaps J. Rancāns, izglītības ministrs Rainis, LU prorektors J. Plāķis (viņš un Lietuviešu ģimnāzijas skolotājs Adolfs Raulinaitis pasniedza LU studentiem lietuviešu valodu) un citas sabiedrībā pazīstamas personas. 1928. gadā ģimnāzijā bija četras klases un 68 skolēni (gandrīz visi bija dzimuši Rīgā), kopš 1937. gada – piecas klases. Līdz 1932. gadam šo ģimnāziju bija beiguši 79 skolēni (piemēram, 1930. gadā – 11, 1931. gadā – 12, 1932. gadā – 19 personas), no kuriem 1932. gadā seši studēja Latvijas Universitātē, bet 19 strādāja Latvijas lietuviešu skolās par skolotājiem, daudzi bija izceļojuši uz Lietuvu. Kopumā līdz 1940. gadam Rīgā, Tērbatas ielā 15/17 esošo skolu beidza 160 skolēnu. Vienlaikus gandrīz tikpat daudz lietuviešu bija mācījušies latviešu un citu tautību ģimnāzijās (piemēram, Lietuviešu ģimnāzijas pirmajā darbības gadā Rīgas latviešu ģimnāzijās mācījās 25, vācu – trīs, krievu – 47, poļu – viens lietuvietis, bet 1930./1931. mācību gadā Lietuviešu ģimnāzijā mācījās 90, latviešu ģimnāzijās – 38, vācu – viens, krievu – viens un poļu – trīs lietuvieši, pēc 1934. gada lietuviešu skaits latviešu ģimnāzijās vēl vairāk pieauga). Samērā augsta bija ģimnāzijas skolotāju kvalifikācija. 1934./1935. mācību gadā skolā strādāja 15 skolotāji (no tiem 10 vīrieši), no kuriem augstākā izglītība bija septiņiem, tās nebija – četriem, kandidātes uz skolotāja amatu bija divas, bet vietas izpildītāji – arī divi skolotāji. Tādējādi ģimnāzijā pilntiesīgo skolotāju bija 86, 6%, un tas bija augstākais rādītājs starp visām valsts vidusskolām (latviešu un vācu ģimnāzijās šis īpatsvars bija 84,9%, krievu – 80,8%, ebreju – 62,5%, poļu – 78,0%, baltkrievu – 62,0%, jauktu tautību ģimnāzijās – 53,8%, bet valstī kopumā – 80,8%). Interesanti, ka vēl 1930./1931. mācību gadā Lietuviešu ģimnāzijā no 15 skolotājiem (no tiem 11 vīrieši) pilntiesīgi bija tikai 53,3% (kopā ar poļu ģimnāzijām tas bija zemākais rādītājs starp atsevišķu tautību ģimnāzijām), turklāt augstākā izglītība bija tikai pieciem. Tādējādi jāsecina, ka dažu gadu laikā skolotāju sastāvs bija būtiski uzlabots.²⁴⁰ Ģimnāzijā Rīgā 20. gadu beigās kādu laiku darbojās

²⁴⁰ *Kronlīns J.* Latvijas skolas. – 479. lpp.; *Kronlīns J.* Latvijas skolas 1930./31. m. gadā. – 184. lpp.

skolēnu pulciņš "Ateitis" ("Nākotne").²⁴¹ Ģimnāzijas direktors līdz 1934. gadam bija mācītājs, Svētā Franciska baznīcas vikārs A. Jodovalkis, pēc 1934. gada – mācītājs, Svētā Franciska baznīcas vikārs un skolu kapelāns Ignats Deksnis, bet kopš 1937. gada – mācītājs, Svētā Franciska baznīcas rezidents prelāts D. Jasinskis. Skolas komitejā līdzās direktoram darbojās mācītājs, Lietuviešu apvienības priekšsēdētājs D. Jasinskis (arī līdz iecelšanai direktora amatā), mācītājs J. Volovičs, advokāts K. Vizbars, sabiedriskais darbinieks A. Vroņevskis un latvietis – inženieris, organizācijas Latvju-lietuviešu vienība priekšsēdētājs J. Rīteris.²⁴²

Vispārīgais stāvoklis

1934./1935. mācību gadā Latvijā bija 13 lietuviešu pamatskolas – četras pilsētas skolas Rīgā (1. un 2. pamatskola bija sešklasīga), pilsētas skola Zivju ielā Liepājā (sešklasīga, 1934. gadā tajā bija 127 skolēni), pilsētas skola un Lietuviešu apvienības skola Jelgavā (abas Kanāla ielā, vienā bija 67, otrā – tikai septiņi skolēni), pagasta skolas Neretā, Aknīstē, Mičuniškos, pilsētas skola Subatē, pagasta skola Lašos un Indricā, komplekts Grīvas pilsētas latviešu pamatskolā. 1938./1939. mācību gadā bija 10 lietuviešu pamatskolas kopumā ar 481 skolēnu (trīs pamatskolas Rīgā – Ludzas ielā 2 ar 137, Lielajā Nometņu ielā 62 ar 40, Aizsargu ielā 24A ar 34 skolēniem, Liepājā – Zivju ielā 9 ar 32 skolēniem, pilsētas skola un Lietuviešu apvienības pamatskola Jelgavā – Kanāla ielā 3 ar 13, Neretā ar 79, Subatē ar 23, Lašu pagasta Eglainē ar 24, Aknīstē ar 25 un Indricā ar 23 skolēniem) un ģimnāzija Rīgā ar 97 skolēniem. Turklāt vēl 131 skolēns mācījās lietuviešu valodu septiņās latviešu pamatskolās (Jaunaucē, Ukros, divās skolās Vecaucē, Grīvā, Kalkūnē, Medumos) un Rīgas pilsētas jauktu tautību pamatskolā Sīmaņa ielā 14/16 (1936. gadā tā tika izveidota uz baltkrievu pamatskolas bāzes). Skolotāju skaits svārstījās ap 50 cilvēku. Minētais lietuviešu skolu skaits saglabājās līdz 1940. gada jūnijam.²⁴³ Jāpiezīmē, ka jau

²⁴¹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1895, l. 34.; Lietuva. – 1927. – 21 geg.; Lietuvos aidas. – 1928. – 27 vas.; Lietuviu enciklopedija. – 25 t. – 275 p.

²⁴² Sužiedelis S. Latvijos Lietuviai po didžiojo karo. – 216 p.

²⁴³ LCVA, f. 383, ap. 7, 1895 b., l.34; b. 1622, l. 59; Latvijos Lietuviu Kalendorius 1939 metams. – Rīga, 1939. – 41 p.

1934./1935. mācību gadā tikai 614 no 1638 (iepriekšējā mācību gadā šis skaitlis bija 1889) skolas vispār apmeklējošajiem lietuviešu bērniem mācījās lietuviešu pamatskolās. Kopumā tajās bija 665 (iepriekšējā mācību gadā – 773) skolēni – arī pieci latvieši, divi baltkrievi, četri poļi un 40 nezināmas tautības bērni. Savukārt 883 mācījās latviešu, seši – krievu, septiņi – vācu un 123 – jauktu tautību skolās.²⁴⁴ Jau no 20. gadu sākuma Rīgā tika organizēti lietuviešu skolotāju kursi 2. lietuviešu pamatskolas pārziņa A. Buivida vadībā šīs skolas telpās (pirmie šādi kursi notika 1922. gada janvārī – maijā), ko arī finansiāli atbalstīja Lietuvas valdība. Tajos mācīja vairāki ievērojami valodnieki un citi speciālisti no Lietuvas (A. Vireļūns u. c.).²⁴⁵ Jau no 20. gadiem Latvijas lietuviešu skolās pēc skolu padomju uzaicinājuma strādāt uz noteiktu laiku ieradās arī skolotāji no Lietuvas.²⁴⁶

Sākotnēji Latvijas augstskolās lietuviešu tautības studentu bija ļoti maz – piemēram, 1920. gadā Latvijas Augstskolā (vēlākajā Latvijas Universitātē) mācījās tikai divi lietuvieši (abi Ķīmijas fakultātē), vēlāk viņu skaits ievērojami pieauga. 1931. gadā Latvijas Universitātē studēja 39 cilvēki, lietuvieši bija arī Latvijas Konservatorijā (jau 1922. gadā tajā mācījās četri lietuvieši²⁴⁷, bet 1931. gadā – divi) un citās augstskolās. Turklāt 1930./1931. mācību gadā angļu valodas institūtā mācījās seši, Augstākajā tirdzniecības izglītības veicināšanas biedrības komercinstitūtā Rīgā – 11, Augstākās izglītības veicināšanas biedrības komerczinātņu institūtā Rīgā – četri un vācu Herdera institūtā – viens lietuvietis. Katoļu garīgajā seminārā šajā laikā mācījās trīs, bet Baptistu garīgajā seminārā – divi lietuvieši. Divi lietuvieši mācījās arī Mākslas amatniecības skolā Liepājā, seši – komercskolās, divi – skolotāju institūtos, seši – tehnikumos, viens – jūrskolā.²⁴⁸ Angļu valodas institūtu beigusi lietuviete E. Petrule 1925.–1940. gadā strādāja par skolotāju M. Bekeres meiteņu ģimnāzijā Rīgā. Savukārt par skolotāju P. Dzeņa ģimnāzijā kādu laiku

²⁴⁴ *Kronlīns J.* Latvijas skolas. – 466.–467. lpp.

²⁴⁵ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 266, l. 283; Lietuva. – 1922. – 25 geg.; *Paļeckis J.* Divās pasaulēs. – 59. lpp.

²⁴⁶ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 851. l., 149. lp.

²⁴⁷ Lietuva. – 1922. – 29 rugs.

²⁴⁸ *Kronlīns J.* Latvijas skolas 1930./31. m. gadā. – 191., 195. lpp.

strādāja arī jau pieminētais, 1925. gadā Rīgas pilsētas domē no lietuviešu saraksta ievēlētais katoļu mācītājs S. Žulpo.²⁴⁹

20.–30. gados Rīgas pilsētas valdes Skolu valdē strādāja tur ievēlētais lietuviešu 2. pamatskolas direktors Antans Buivids. Rīgas pašvaldība līdz 20. gadu beigām uzturēja lietuviešu bērnu patversmi, ko jau 1919. gadā bija pārņēmusi no Rīgas lietuviešu palīdzības biedrības. 1924. gadā lietuviešu patversme tika pārcelta no Narvas ielas uz plašākām pašvaldības piešķirtām telpām (četru stāvu mūra namu) Āgenskalnā – Mazajā Nometņu ielā 14. namā. Tajā 1925. gadā bija 53 bērni, ar kuriem strādāja divi skolotāji – audzinātāji. Lietuviešu patversmē, tāpat kā visās citās šāda veida iestādēs, strādāja pamatskolas četras klases (piekto un sesto klasi atbilstošā vecuma bērniem bija jāapmeklē ārpus patversmes esošajās skolās). Tāda pati lietuviešu bērnu patversme 20. gados strādāja arī Liepājas pilsētā.²⁵⁰

Latvijas lietuviešu skolas saņēma finansiālo palīdzību ne tikai no Latvijas pašvaldībām, bet arī no Lietuvas valdības. Piemēram, 1922. gadā Lietuvas valdība piešķīra lietuviešu skolām Latvijā 76 500 marku, un līdzīgas summas šim nolūkam tika izdalītas arī turpmākajos gados.²⁵¹

Nesekmīgi beidzās Lietuvas sūtniecības un vietējo lietuviešu mēģinājumi Latvijas varas iestādēs panākt Lietuviešu izglītības pārvaldes, bet pēc 1934. gada apvērsuma – lietuviešu izglītības lietu referenta posteņa izveidi Izglītības ministrijā. Piemēram, Lietuvas pilnvarotais diplomātiskais lietvedis P. Žiljonis 1934. gada 10. augustā sarunā ar izglītības ministru L. Adamoviču centās panākt ministra solījumu izveidot referenta posteni, taču L. Adamovičs tikai diplomātiski izteica nožēlu par latviešu skolu un organizāciju darba traucēšanu Lietuvā un ieteica jautājumu par referenta posteni “izvirzīt oficiāli”, nepaskaidrojot, ko ar to domā. Šajā pašā sarunā pilnvarotajam lietvedim neizdevās arī panākt, lai izglītības ministrs atceltu lēmumu par jau pieminēto Raudas pagasta Mičunišku lietuviešu pamatskolas

²⁴⁹ LVVA, 6637. f., 1. apr., 51. l., 75., 92. lp.

²⁵⁰ Gaigalaite A. Latvijos lietuvīu organizācijās ir jų šelpimas... – 108 p.; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 881, l. 3.; Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados. – 188., 192. lpp.

²⁵¹ LCVA, f. 383, ap. 7. b. 376, l. 150.

slēgšanu skolēnu nepietiekamā skaita dēļ. Tomēr Lietuvas sūtniecībai izdevās pagaidām panākt 3. Rīgas lietuviešu pamatskolas saglabāšanu.²⁵²

Sabiedriskā darbība

Organizācijas

Sevišķi aktīva bija Latvijas lietuviešu sabiedriskā darbība. Pirmā pasaules kara un padomju varas laikā 1919. gadā darbību, kaut arī biedru mazā skaita un apstākļu dēļ ierobežotu, tā arī nepārtrauca Rīgas lietuviešu palīdzības (vēlāk – Rīgas lietuviešu palīdzības un kultūras izplatīšanas) biedrība, kas priekšsēdētāja Antana Šimoļūna vadībā bija strādājusi arī vācu okupācijas apstākļos 1918. gadā (1932. gadā biedrībā bija 369, 1935. gadā – apmēram 300 biedru). 1918. gadā biedrība pārņēma no baznīcas un vairākus gadus uzturēja lietuviešu bērnu patversmi (vēlāk to pārņēma pilsētas pašvaldība).²⁵³

Rīgā pēc atbrīvošanas 1919. gada vasarā darbību Sāpju Dievmātes, vēlāk Svētā Franciska draudzes prāvesta Joņa Volloviča vadībā bija atjaunojusi arī Svētās Zitas lietuviešu dāmu katoļu labdarības biedrība (1935. gadā – 50 biedreņu). Ievērojamu atbalstu sniedza Lietuvas diplomātiskā pārstāvniecība un militārā pārstāvniecība Rīgā. 1920. gada martā Lietuvas diplomātiskais pārstāvis D. Zauns sarīkoja vietējo lietuviešu inteliģentu apspriedi, kurā ap 40 klātesošie (A. Vroņevskis, A. Švedris, A. Buivids u. c.) nolēma, ka nepieciešams organizēt kori (bija iecerēts, ka to vadītu pirmskara kora vadītājs Jozs Drija-Visocks, acīmredzot vēl nebija zināms, ka viņš jau 1916. gadā bija miris bēgļu gaitās Krievijā) un bibliotēku, ko pagaidām gan realizēt neizdevās. 6. aprīlī Rīgā esošie Lietuvas armijas virsnieki Rātsnama zālē organizēja pēc pasaules kara pirmo lietuviešu sarīkojumu – ģimeņu deju vakaru, kas bija labi apmeklēts.²⁵⁴

Vēlākajos gados lietuviešu sabiedriskā darbība galvaspilsētā bija ļoti sazarota. Kā Latvijas Universitātes lietuviešu studentu biedrība 1926. gada septembrī atjaunoja darbību "Viltis" ("Cerība"). Kopā ar

²⁵² LCVA, b. 1622, l. 24; b. 376, l. 150.; b. 1895, l. 87.

²⁵³ Darbininku kova. – 1919. – 24 bal.; LVVA, 2807. f., 1. apr., 3. l., 56.–60. lp.; 2381. f., 1. apr., 2. l., 139. lp.

²⁵⁴ Laisve. – 1920. – 21 bal.; Lietuva. – 1920. – 31 kov.

filistriem biedrībā bija 50–60 biedru. Piemēram, 1935. gadā tajā bija 22 studenti no universitātē kopumā studējošajiem 38 lietuviešiem un 34 filistri, no kuriem vairāk par 20 cilvēkiem bija mācījušies Rīgas Politehniskajā institūtā (starp filistriem – dibinātājiem bija arī Lietuvas ministru prezidents Jozs Tūbelis un diplomāts Jons Aukštolis). Biedri nēsāja melnu galvassegu ar sarkanu apmali un dižkunigaiša Ģedimina ģerboni, kas vienlaikus simbolizēja arī Viļņas pilsētu, tādējādi skaidri parādot “Viltis” biedru nacionālo nostāju, un tās devīze bija “Vienībā – spēks”. Biedrība uzturēja aktīvus sakarus ar studentu organizācijām Lietuvā (arī ar Kauņas universitātes latviešu studentu korporāciju Sidrabenia), kā arī Latvijā. 1934. gada 24. novembrī “Viltis” Rīgā svinīgi atzīmēja savas organizācijas pastāvēšanas 25 gadu jubileju, kurā piedalījās 17 Lietuvā dzīvojošie filistri un Lietuvas sūtnis Latvijā, citu Latvijas lietuviešu organizāciju, Lietuvas studentu organizāciju pārstāvji, kā arī Latvijas iestāžu un organizāciju pārstāvji (arī Latvijas Universitātes rektors J. Auškāps).²⁵⁵

1923. gada pavasarī uz ērgelnieka J. Karosa vadītā, 1921. gadā organizētā lietuviešu kora bāzes Rīgā izveidojās Katoļu jaunatnes biedrība “Šviesa” (“Gaisma”, 200–300 biedru Rīgā, Liepājā, kopš 1923. gada Jelgavā un citur), ko ilgu laiku vadīja Lietuviešu ģimnāzijas skolotājs Jurgis Stabinis, 1924. gadā – Latvijas lietuviešu vecāku biedrība (300 biedru, 1933. gadā – pat 343 biedri), kurā tika izveidota arī sava bērnu kase, 1923. gadā – liberālā un zināmā mērā kreisā jaunatnes biedrība “Rūta” (90–100 biedru). Tai izveidojās nodaļas Liepājā (pastāvēja līdz 1933. gadam) un Aknīstē. Biedrībai bija savs koris, mūzikas pulciņš, literārā sekcija, sporta komandas. Tieši “Rūta” izveidoja Latvijā pēc pasaules kara pirmo lietuviešu teātra sekciju. Biedrības pirmais priekšsēdētājs līdz 1926. gadam bija Lietuvas pilsonis Justs Paļeckis (“Rūtā” Lietuvas pilsoņu bija samērā daudz).²⁵⁶ 1928. gadā tika reģistrēta Latvijas lietuviešu skolotāju biedrība (sākumā 47, bet 1935. gadā – 100 biedru), kurā ļoti aktīvi darbojās dāmu komiteja T. Buividas, A. Demidovas (ievērojamā Latvijas baltkrievu sabiedriskā darbinieka Nikolaja Demidova

²⁵⁵ LVVA, 1969. f., 1. apr., 106. l., 1.–34. lp.; Lietavju studentu biedrības Viltis divdesmitpieci gadi// Universitatis. – 1934. – Nr. 14. – 17. lpp.

²⁵⁶ LVVA, 5761. f., 1. apr., 1., 4., 5. l., b.p.; Paļeckis J. Divās pasaulēs. – 64. lpp.

dzīvesbiedre) un O. Vroņevskas vadībā (sākot ar 1929. gadu, komiteja katru vasaru organizēja Rīgas jūrmalā nometni trūcīgajiem lietuviešu skolēniem), 1929. gadā – sporta savienība “Vytis” (vairāki simti biedru 12 nodaļās visā Latvijā – Rīgā, kur 1932. gadā “Vytis” nodaļā bija 203 biedri, Liepājā ar 70 biedriem, Jelgavā, Indricā, Paņemūnē, Grīvā, Laucesē, Lašos, Subatē, Kurcumā, Aknistē, Gauros un Skaistā) ģimnāzijas vingrošanas skolotāja Staņislava Burlēviča vadībā un Rīgas lietuviešu ģimnāzijas absolventu biedrība, 1932. gadā – Rīgas 1. lietuviešu pamatskolas abiturientu (kopš 1939. gada – Lietuviešu jaunatnes) biedrība “Laisve” (“Brīvība”, 240 biedru). Līdz 1934. gadam daudzi lietuviešu strādnieki darbojās 1928. gadā dibinātajā Latvijas katoļu strādnieku biedrībā, kuras Rīgas nodaļas telpās bieži tika lasīti priekšlasījumi arī lietuviešu valodā. Tās uzturētajā vecu cilvēku patversmē Rīgā bija vairāki lietuviešu sirmgalvjī.²⁵⁷

Vienlaikus ar Rīgas lietuviešiem 1919. gada decembrī sāka organizēties arī Liepājas lietuvieši. Sakarā ar ASV lietuvieša A. Martusa ierašanos 4. decembrī notika lietuviešu kopsapulce, kurā klātesošie pieņēma šādu rezolūciju: “Mēs, Liepājas lietuvieši, būdami Lietuvas valsts pilsoņi, protestējam pret poļu un visu citu okupantu darbību Lietuvā un atbalstām prasību atdot Lietuvai Viļņu.” Rezolūcija tika atbalstīta arī Latvijas un Lietuvas militāras savienības izveidošana. Jāpiezīmē, ka A. Martuss pēc tam ieradās arī Rīgā, kur 15. decembrī notikušajā lietuviešu sapulcē panāca līdzīga satura rezolūcijas pieņemšanu.²⁵⁸

20.–30. gados šajā pilsētā darbojās vēl 1903. gadā dibinātā Liepājas lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrība (40–100 biedru), kuras nams Alejas ielā ar sarikojumu zāli 300 personām kļuva par pilsētas “Lietuviešu namu” un kura 20.–30. gados uzturēja vecu cilvēku patversmi (biedrības ietvaros darbojās arī patstāvīga bērū kase), kopš 1923. gada – Liepājas lietuviešu kultūras veicināšanas biedrība (sākotnēji – ap 100, 1930. gadā, pēc darbības politizēšanās sakarā ar vairāku kreisi noskaņotu Lietuvas emigrantu aktivitātēm tajā – 35 biedri), ko izveidoja bijušie pirmskara Liepājas lietuviešu biedrības biedri (statūti bija gandrīz identiski, un saskaņā ar tiem biedrības mērķis bija biedriem un viņu ģimenēm dot iespēju lietderīgi

²⁵⁷ Rygos kalendorius 1934 metams. – Ryga, 1933. – 81 p.

²⁵⁸ Lietuva. – 1920. – 11, 13 saus.; Laisve. – 1920. – 10 saus.

un patīkami pavadīt brīvo laiku), un Liepājas Svētās Zitas lietuviešu dāmu katoļu labdarības biedrība (1930. gadā – 80 biedru), 50–75 jauniešu lielais koris “Kankles” diriģenta Vlada Naka vadībā, kas vairākkārt sniedza koncertus Klaipēdā, Kauņā un Mažeikos, kā arī Rīgas radiofonā, jau pieminētās jaunatnes biedrības “Šviesa” (1930. gadā – 80 biedru) un biedrības “Rūta” (20 biedru) nodaļas, kā arī lietuviešu skauti un gaidas. 1926. gadā tika izveidota arī Liepājas lietuviešu katoļu biedrība “Globa” (“Gādība”), kuras statūti paredzēja rūpes par bāriņiem un trūcīgajiem bērniem, tomēr tā darbību faktiski neuzsāka (tās dibinātājs Teodors Bardovskis tūlīt pēc statūtu reģistrēšanas bija pārcēlies uz Lietuvu) un 1934. gada maijā tika formāli likvidēta. Kultūras veicināšanas biedrības no pirmskara lietuviešu sabiedriskā darbinieka – ekonomista Adolfa Bitovta mantiniekiem iznomāja mājas K. Barona un Paviljona ielā ar sarīkojumu zāli, bufeti un bibliotēku. 1935. gada augustā, autoritārās iekārtas apstākļos, iekšlietu ministrs slēdza šo biedrību, jo atzina to par “kaitīgu valsts un sabiedrības interesēm” (biedrības grāmatas 1936. gadā, pabeidzot likvidācijas darbu, nodeva Valsts bibliotēkai, īpašumu pārdeva izsolē, bet karogu atļāva nodot Lietuviešu savstarpējās palīdzības biedrībai). Ievērojamu palīdzību lietuviešu organizācijām un skolai sniedza pilsētā strādājošais Lietuvas konsulāts, kas sākumā kā konsulārā aģentūra, vēlāk – vicekonsulāts strādāja kopš 1921. gada.²⁵⁹

1926. gadā pēc vietējā Lietuvas konsula iniciatīvas un ar konsulāta (darbojās te no 1923. gada) atbalstu tika izveidota arī Daugavpils lietuviešu biedrība (1931. gadā tajā bija ap 100 biedru,²⁶⁰ pie Lietuvas konsulāta tika izveidots arī 30 vietējo jauniešu koris Dvarjoņa vadībā), savukārt Jelgavā kopš 1929. gada darbojās Zemgales lietuviešu biedrība (120 biedru), kuras izveidi bija uzsācis vietējās draudzes prāvests Kazimirs Jasens un skolotājs F. Adomaitis (biedrības galvenais mērķis bija apvienot pierobežā dzīvojošos lietuviešu zemniekus) un kas 1937. gadā apvienojās ar vietējām biedrību “Šviesa” un “Vytis” nodaļām, izveidojot Jelgavas lietuviešu biedrību. Šī organizācija uzturēja sabiedriskās ēdināšanas punktu, kurā ēdienu

²⁵⁹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 469-476; b. 877, l. 19; b. 1660, ap. 7, l. 17; b. 1515, l. 12; Lietuvos aidas. – 1934. – 7 geg.; LVVA, 1595. f., 22. apr., 202. l., b.p.; 203. l., 23.–78. lp.

²⁶⁰ LVVA, 2381. f., 1. apr., 2. l., 196. lp.

saņēma 25 Jelgavas trūcīgo lietuviešu ģimeņu bērni.²⁶¹ 1930. gadā Jelgavā Zemgales muzeja biedrībā ar skolotāja F. Adomaiša centieniem sāka darboties vietējās Lietuviešu komitejas uzturēta Lietuvju nodaļa, kas Zemgales mākslas un vēstures muzejā Akadēmijas ielā izveidoja savu nodaļu ar 700 eksponātiem (30. gadu beigās rūpes par šiem eksponātiem pārņēma Jelgavas lietuviešu biedrība).²⁶² Daudzi Jelgavas lietuvieši kopā ar vietējiem poļiem līdz pat 1940. gadam darbojās Jelgavas katoļu labdarības biedrībā (piemēram, biedrības sarīkojumos tika dziedātas dziesmas gan lietuviešu, gan poļu valodā).²⁶³ Savukārt Daugavpili 30. gadu pirmajā pusē dažās vietējās baltkrievu organizācijas un baltkrievu ģimnāzijas kultūras sarīkojumos tika atskaņotas arī dziesmas lietuviešu valodā.²⁶⁴

Kultūras darbs

1930. gada vasarā Rīgas apgabaltiesā tika reģistrēta biedrība "Latvijas Lietuviešu teātris", kura valdē darbojās K. Vizbars un citi ievērojami sabiedriski darbinieki. Teātrī bija vairāki desmiti biedru, un tas strādāja Rīgā, Piena ielas 6. namā. Tā repertuārā bija lietuviešu un latviešu drāmas un komēdijas. Pirmajā darbības sezonā (1930./1931. gadā) teātrim bija piecas pirmizrādes Rīgā (Amatnieku biedrības zālē) un viena Subatē, ko noskatījās kopumā 3500 skatītāju. Ieņēmumi sastādīja 1380, bet izdevumi – 2531 latu. Tikai līdz 1934. gadam Emilijas Paļakauskaite un Antona Purvina vadītais teātris iestudēja 16 lugas, ar kurām uzstājās 24 reizes. Teātra darbā par režisori piedalījās arī viena no biedrības izveides iniciatorēm E. Paļakauskaite, K. Katkēvičs, latviešu režisors J. Zariņš un Lietuvas Valsts drāmas teātra aktieris J. Kupsts. Teātra aktieru trupā profesionālas aktrises bija tikai Emilija Paļakauskaite un Aneta Gudzinskaite-Tolskaite, pārējie nebija profesionāli. Starp aktieriem vairāki cilvēki bija Lietuvas pilsoņi, kuri bija saņēmuši atļauju darbam Latvijā varas iestādēs (1931./1932. gada sezonā – no 18 cilvēku

²⁶¹ LVVA, 2381. f., 1. apr., 8. l., b.p.; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1046, l. 3; b. 8816, l. 30; b. 798, l. 63.; Latvijos Lietuviu kalendorius 1939 metams. Rīga, 1939. – 39 p.

²⁶² Turpat, 2807. f., 1. apr., 162. l., 84. lp.; *Sužiedelis S. Latvijos Lietuviai...* – 218–223 p.; *Encyclopaedia Lituanica.* – Vol. III. – Boston, 1973. – 306 p.

²⁶³ LVVA, 3235. f., 5. apr., 1166. l., 1.–6. lp.

²⁶⁴ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1375, l. 78.

trupas tādi bija seši cilvēki). Jāpiezīmē, ka 1935. gada janvārī Lietuviešu teātra vadība iesniedza sūdzību Izglītības ministrijā par lietuviešu biedrības "Laisve" aktieru pulciņu, kas uzstājās, izmantojot nosaukumu "Laisves lietuviešu teātris". Lietuviešu teātra vadība uzsvēra, ka tādējādi tiek maldināta sabiedrība, jo "Laisves" trupa lugas inscenē nekvalitatīvi, bet nosaukums ar nolūku izvēlēts līdzīgs Lietuviešu teātra nosaukumam.²⁶⁵

Turklāt Latvijā pēc vietējo organizāciju uzaicinājuma uzstājās arī teātri no Lietuvas. Piemēram, 1934. gada aprīlī Rīgā, atsaucoties Latvijas Lietuviešu skolotāju biedrības dāmu komitejas uzaicinājumam, uzstājās Lietuvas Valsts teātra Šauļu kolektīvs.²⁶⁶ Plaši attīstījās lietuviešu kora māksla. Rīgā darbojās biedrības "Šviesa" koris ar 60 dziedātājiem diriģenta un komponista J. Karosa vadībā, kas uzstājās dažāda līmeņa latviešu dziesmu svētkos Rīgā un Jēkabpilī, 1923.–1929. gadā sniedza vairākus koncertus Kauņā, kā arī Latvijas radiofonā, biedrības "Laisve" koris A. Šerena vadībā, Rīgas Lietuviešu ģimnāzijas koris Staņislava Vaiņūna vadībā (1928. gadā kora dalībniekiem ģimnāzijā tika pasniegta mūzikas un dziedāšanas teorija) un koris "Kankles" Liepājā V. Nakasa vadībā. 1938. gadā tika izveidots Latvijas Lietuviešu apvienības koris A. Šerena vadībā. Sava koris V. Daņeļa, vēlāk J. Krašauska vadībā kopš 1935. gada bija Zemgales (ar 1937. gadu – Jelgavas) lietuviešu biedrībai (tajā darbojās arī lietuviešu tautas deju pulciņš). Kultūras sarīkojumos solodziesmas augstā līmenī dziedāja A. Latonaite, klavierpavadījumu spēlēja S. Vaiņūns, tika aicināti un uzstājās arī solisti no Lietuvas – K. Petrausks, V. Jonuškaite, G. Matulaitite un citi.²⁶⁷

Latvijas lietuviešu apvienība

1930. gada jūlijā Daugavpilī Austrumlatvijas lietuviešu biedrību pārstāvji Lietuvas sūtniecības iespaidā vienojās par vienotas organizācijas – Latvijas lietuvju apvienības izveides nepieciešamību. Šim nolūkam tika izveidots Latvijas lietuviešu organizācijas centrs. Organizēšanas darbus lielā mērā vadīja Subates draudzes prāvests

²⁶⁵ LVVA, 1632. f., 2. apr., 898. l., 1. - 10. lp.; 2381. f., 1. apr., 11. l., b.p.; Lietuviu enciklopedija. – 14 t. – Boston, 1958. – 256 p.

²⁶⁶ Lietuvos aidas. – 1934. – 23 bal.

²⁶⁷ Lietuviu enciklopedija. – 25 t. – 275 p.; Lietuvos aidas. – 1928. – 2 kov.

S. Kurļandskis (viņš līdz 1931. gada sākumam bija organizācijas pagaidu valdes priekšsēdētājs), Rīgas sabiedriskie darbinieki A. Vroņevsks, J. Čaps, A. Švedris, Staņislavs Burlēvičs sen., P. Ramons u. c. Tā paša gada novembrī Rīgas apgabaltiesā tika reģistrēti organizācijas statūti un notika dibināšanas sapulce Rīgā, bet 1931. gada janvārī – pirmais kongress. Tajā piedalījās 56 pārstāvji no Rīgas un provinces, kuri ievēlēja pirmo apvienības centrālo valdi prelāta D. Jasinska vadībā, kurā ietilpa arī S. Burlēvičs sen. un jun., A. Vroņevsks, B. Vaļušaitis, J. Savicks, A. Švedris, J. Garška, J. Mataitis, P. Ramons un J. Selicks. 1932. gada februārī Rīgā notika apvienības otrais (tajā piedalījās 81 delegāts), bet 1933. gadā – trešais kongress (95 delegāti). Kongresa ievēlētā valde strādāja līdz 1936. gada jūlijam, kad valsts iekšlietu ministrs iecēla skaitā ceturto apvienības valdi – D. Jasinsku, A. Vroņevski, A. Buividu, P. Ramonu, J. Stabini, J. Bakanu, J. Deksnī, J. Mataiti, V. Mocku, A. Raulinaiti un V. Tumu. Nākamajā – 1937. gadā iekšlietu ministrs A. Raulinaiša un V. Tuma vietā valdē iecēla Alfredu Dausu un Ksaveru Kairi. Kopumā apvienībā pakāpeniski ietilpa 12 biedrības, saglabājot savu zināmu autonomiju. Vēl 1936. gada novembrī apvienībai pievienojās biedrība “Rūta” un Latvijas Lietuviešu teātris, 1937. gadā – Latvijas lietuviešu skolo-tāju biedrība.²⁶⁸

Ārpus apvienības palika Zemgales lietuviešu biedrība (1940. gada janvārī tajā bija 125 biedri²⁶⁹), kā arī vēl vairākas biedrības, piemēram, Rīgas lietuviešu palīdzības un kultūras veicināšanas biedrība, kurā 30. gadu otrajā pusē biedru skaits strauji saruka (1940. gada jūnijā tajā bija tikai 46 biedri) un Liepājas lietuviešu palīdzības biedrība, kuras arī turpināja darbību nacionālās kultūras jomā.²⁷⁰

Līdz 1939. gada beigām Lietuviešu apvienības priekšsēdētājs bija mācītājs D. Jasinskis, pēc tam šajā amatā 1940. gada janvārī organizācijas kongresā tika ievēlēts ilggadējais sabiedriskais darbinieks A. Vroņevsks.

Līdz pat 1940. gadam tieši apvienība, kurai bija 18 nodaļas (Aucē, Aknīstē, Bauskā, Bebreņē, Gauros, Grīvā, Kurcumā, Lašos, Laucesē,

²⁶⁸ Latvijos lietuvis. – 1930. – 19, 24 gruod.; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1895, l. 201; Latvijos Lietuviu Kalendorius 1938 metams. – Rīga, 1937. – 49–50 p.

²⁶⁹ LVVA, 2381. f., 1. apr., 10. l., 161. lp.

²⁷⁰ LVVA, 2807. f., 1. apr., 2. l., 36. lp.; 2381. f., 1. apr., 139. lp.

Liepājā, Medumos, Neretā, Paņemūnē, Raudā, Rīgā, Skaistā, Subatē, Ukros) kopumā ar apmēram 600–700 biedriem dažādās valsts vietās (piemēram, Rīgas nodaļā 1939. gadā bija 164 biedri) koordinēja un vadīja visu lietuviešu sabiedrisko darbību, kā arī sadarbojās šajā jomā ar Lietuvas sūtniecību un konsulātiem. Apvienības nodaļas uzturēja bibliotēkas un lasītavas, organizēja sarīkojumus, utt. Piemēram, Liepājas nodaļā turpināja darbību koris “Kankles” ar 60 koristiem, tika izveidota teātra trupa, vairākas sporta komandas (futbolā, sieviešu un vīriešu basketbolā un volejbolā, galda tenisā) utt. Nodaļa aktīvi sadarbojās ar Liepājas lietuviešu palīdzības biedrību (kopīgi ar to izvietojās Alejas ielas 7. nama telpās), Lietuvas konsulātu, kas regulāri piešķīra nodaļas bibliotēkai un lasītavai Lietuvas preses izdevumus un grāmatas, kā arī uzturēja aktīvus sakarus ar organizācijām un iestādēm Lietuvā – īpaša draudzība izveidojās ar Klaipēdas šauļiem un Vītauta Lielā ģimnāzijas audzēkņiem un skolotājiem, pie kuriem Liepājas nodaļas sportisti un koris vairākkārt viesojās.

1938. gada vasarā organizācijas centrālā valde iegādājās īpašumu Rīgas Jūrmalā, Mellužos (Kalēju ielā 25 par 6500 latiem) un līdz 1940. gadam apvienības Dāmu komiteja vairākiem desmitiem (1939. gadā – 96) trūcīgo skolēnu rīkoja nometni. Kopš 1939. gada novembra–decembra apvienība uzturēja arī divus privātus bērnu dārzus (vienu Rīgā, otru – Jelgavā). Bija paredzēts atklāt vēl vienu bērnu dārzu Rīgā (atļauja tam jau bija saņemta), taču līdzekļu trūkuma dēļ to izdarīt nepaguva. 1939. gadā organizācija spēja piešķirt vairākiem jauniešiem stipendiju studijām Latvijas Universitātē, Jelgavas skolotāju institūtā un bērnu dārzu audzinātājuursos.²⁷¹

Lietuviešu biedrību darbība, līdzīgi kā citām nacionālajām organizācijām, bija plaša – tā izpaudās aktivitātēs kultūras, izglītības, sporta u. c. jomās. Daudzu biedrību ietvaros darbojās bibliotēkas, lasītavas, kori, dramatiskās un literārās kopas, muzikālie pulciņi, tika rīkotas ekskursijas pa Latviju un uz Lietuvu, priekšlasījumi, dažāda veida (to skaitā valodas pieaugušajiem) kursi. Regulāri tika rīkoti sarīkojumi, balles, ģimeņu vakari, Latvijas armijā iesaukto jaunkareivju pavadišanas vakari, dažāda veida loterijas utt. 1935. gadā

²⁷¹ LVVA, 2381. f., 1. apr., 3. l., 113. lp.; 9. l., b.p.; 13. l., b. p.; 11. l., b.p.; 2269. f., 1. apr., 22. l., b.p.

biedrības "Laisve" ietvaros tika izveidota Lietuviešu nama celtniecības komiteja, kas vāca līdzekļus celtniecībai, taču šo namu uzcelt neizdevās. 1939. gada nogalē tika organizēta Rīgas lietuviešu gleznu izstāde. Arī tās organizatore bija biedrība "Laisve", kas 1939. gada rudenī daļēji tieši sakarā ar Lietuvā notiekošajām politiskajām norisēm pēc vairāku gadu pagrimuma ievērojami aktivizēja darbību (1939. gada oktobrī biedrībā bija 35, novembrī – 58, decembrī – 112, bet 1940. gada februārī – jau 115 biedri), un tajā darbojās gan sporta, gan kultūras sekcijas.²⁷²

Sports

Lietuviešu sportisti izcēlās ar sevišķu aktivitāti. Biedrību "Vytis" un "Laisve" sportisti (biedrībā "Laisve" sporta sekcija tika izveidota 1932. gadā) piedalījās valsts, pilsētu un novadu sacensībās sporta spēlēs – futbolā, basketbolā ("Vytis" sieviešu basketbola komanda 30. gadu sākumā izcīnīja otro vietu Liepājas pilsētā), volejbolā, arī galda tenisā, boksā ("Laisves" bokseri vairākkārt izcīnīja augstas vietas sacensībās un pat Rīgas meistara titulu 1933. gadā, bet vispār šī gada turnīrā Rīgā piedalījās trīs "Laisves" un 12 "Vytis" bokseri²⁷³), riteņbraukšanā u. c. sporta veidos. Regulāri tika rīkoti arī lietuviešu biedrību iekšēji turnīri novusā, galda tenisā, šahā un dambretē. 1935. gada maijā Rīgā tika organizētas I Latvijas lietuviešu sporta un vingrošanas spēles (tās bija iecerēts organizēt jau 1934. gada maija beigās,²⁷⁴ kas neizdevās sakarā ar politiskajiem notikumiem valstī), bet tā paša gada augustā 150 sportistu liela Latvijas lietuviešu komanda piedalījās Vispasaules lietuviešu olimpiādē Kauņā. Savukārt 1938. gada vasarā Latvijas lietuvieši – Lietuviešu apvienības komanda (28 Rīgas un 16 Liepājas sportisti) un biedrības "Laisve" komanda piedalījās I Lietuviešu nacionālajā olimpiādē Kauņā. Tomēr 1937. gada martā varas iestādes neatļāva apvienības nodaļām saukties "Vytis" vārdā, jo formāli šī biedrība bija iekļauta apvienības sastāvā.²⁷⁵

²⁷² LVVA, 2269. f., 1. apr., 2., 17. l., b.p.; 1. l., b.p.

²⁷³ Lietuviu mintys.– 1933.– 17 bal.; LVVA, 2381. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.

²⁷⁴ Lietuvos aidas. – 1934. – 23 kov.

²⁷⁵ LVVA, 2381. f., 1. apr., 4. l., b.p.; 12. l., b.p.; 8. l., b. p.; 2269. f., 1. apr., 8. l., b.p.; Pēdējā Briedi. – 1935. – 8. aug.

Skauti un gaidas

Latvijas Skautu centrālās organizācijas (LSCO) un Latvijas Gaidu centrālās organizācijas (LGCO) ietvaros darbojās vairākas lietuviešu vienības Rīgā un Liepājā. 1923. gada maijā tika izveidots pirmais – LSCO 64. lietuviešu pulciņš Rīgā, kas strādāja katoļu jaunatnes biedrības “Šviesa” paspārnē. Savukārt 1926. gadā Liepājā biedrības “Rūta” paspārnē izveidojās 85. lietuviešu skautu pulciņš. Tomēr 85. pulciņš nepastāvēja ilgi, jo 1928. gadā daļa tā dalībnieku izstājās un izveidoja jaunu – 112. pulciņu katoļu jaunatnes biedrības “Šviesa” paspārnē (tajā 1936. gadā bija 36, bet 1938. gadā – 33 skauti). 30. gados Rīgā tika izveidots arī 11. lietuviešu jūras skautu pulciņš, kurā 30. gadu beigās bija ap 30 skautu. Vasarās pulciņš rīkoja nometni Zvirgzdu salā, bet laivu piestātnes ierīkoja arī Kundziņsalā un Ķīšezerā. Pulciņam bija trīs laivas, divas smailītes un neliela ledusjahta.²⁷⁶

Kopš 20. gadu beigām darbojās 33. lietuviešu gaidu pulciņš Liepājā (1934. gadā tajā bija 19, 1938. gadā – 27 gaidas). 1934. gada janvārī katoļu jaunatnes biedrības “Šviesa” ietvaros Rīgā izveidojās 26. lietuviešu gaidu pulciņš (pirms tam lietuviešu gaidu grupa vairākus gadus bija darbojusies pie 64. skautu pulciņa), kas 1935. gada rudenī gan izstājās no biedrības “Šviesa” (1939. gadā pulciņā bija apmēram 40 gaidas), bet 1940. gada sākumā Jelgavā tika izveidots 37. lietuviešu gaidu pulciņš. Tāpat kā lietuviešu skautu vienības, arī lietuviešu gaidas uzturēja ļoti ciešus sakarus ar Lietuvas skautu organizāciju (arī piedaloties tās nometnēs utt.). Lietuviešu skauti un gaidas aktīvi piedalījās Latvijas lietuviešu organizāciju sarīkojumos, kā arī paši organizēja patriotiska rakstura sarīkojumus (pieminot Viļņas zaudēšanu, atzīmējot Lietuvas valsts svētkus utt.).²⁷⁷

Latvju-lietuvju vienība

Ievērojama nozīme Latvijas lietuviešu dzīvē, īpaši līdz 1934. gada valsts apvērsumam, bija 1921. gada sākumā nodibinātajai vairākus simtus biedru lielajai (1931. gadā – 340 biedri, no kuriem lietuvieši

²⁷⁶ Lietuva.– 1923. – 30 geg.; LVVA, 2381. f., 1. apr., 3. l., 217. lp.; 5761. f., 1. apr., 4. l., b.p.; Latvijos lietuvīu kalendorius 1939 metams. – Rīga, 1939. – 40 p.

²⁷⁷ LVVA, 4244. f., 1. apr., 255., 99., 260., 106. l.; Latvijas Kareivis. – 1923. – 4. maijs; 1924. – 2. aug.

bija 72 cilvēki) organizācijai "Latvju-lietuvju vienība". Tajā kopā ar ievērojamiem latviešu sabiedrības pārstāvjiem darbojās daudzi lietuviešu kopienas vadītāji (Augusts Vroņevsks, Kazimirs Vizbars, Lietuvas pilsonis un ilggadējais biedrības "Rūta" priekšsēdētājs Justs Paļeckis u. c.). Vienība organizēja ne tikai lietuviešu valodas kursus (tajos pasniedza LU profesors latvietis Juris Plāķis un lektore Staņislava Marčuļone), ekskursijas uz Lietuvu, dažādus kultūras sarīkojumus, bet arī aktīvi centās ietekmēt Latvijas valdības nostāju Lietuvas-Polijas konfliktā (piemēram, jautājumā par Viļņas piederību), vairākkārt sagādājot diplomātiska rakstura sarežģījumus Latvijas un Polijas attiecībās (neraugoties uz to, ka saskaņā ar organizācijas statūtiem tā bija pilnīgi apolitiska organizācija). Piemēram, dzīļu Polijas sūtniecības neapmierinātību izraisīja organizācijas 1923. gada maijā presē izplatītais paziņojums par nepieciešamību nekavējoties "atdot" Viļņu Lietuvai, kuras piederību Polijai "var salīdzināt ar Krakovas piederību Austrijai vai Varšavas – Krievijai". Vēl asāka reakcija bija pēc 1924. gada augustā Rīgā notikušā organizācijas kongresa, kas pieņēma ļoti asu rezolūciju Viļņas jautājumā. Kongresa atklāšanā un dažos sarīkojumos bija piedalījušies vairāki valdības ministri, tostarp arī ārlietu ministrs L. Sēja. 29. augustā Polijas sūtniecība iesniedza asu protesta notu Latvijas Ārlietu ministrijā, bet nākamajā dienā ārlietu ministrs sūnim personiski skaidroja, ka nav bijis informēts par gatavojamo rezolūciju, kategoriski norobežojoties no tās satura. Līdzīgi viņš izteicās arī presē.²⁷⁸ Līdzīgā veidā vienība atbalstīja Lietuvu Klaipēdas jautājuma risināšanā. Jau dažus mēnešus pēc lietuviešu akcijas Klaipēdā, kuras rezultātā pilsēta nonāca Lietuvas sastāvā – 1923. gada jūnijā tajā ieradās 48 personu (viņu vidū bija 12 Latvijas lietuvieši) liela organizācijas ekskursija, tādējādi paužot savu atbalstu Lietuvai.²⁷⁹

Biedrībā darbojās koris, kurā dziedāja arī daudzi lietuviešu organizāciju dalībnieki (apmēram 60 cilvēki) H. Prūša vadībā, un tā reperetuārā bija gan latviešu, gan lietuviešu dziesmas. Pret organizāciju ar dziļām simpātijām izturējās tādas personības kā dzejnieki Rainis un Aspazija, un arī citi. 30. gadu otrajā pusē organizācija tika pārvērsta par valdības kontrolējamu diplomātisko attiecību regulējošu līdzekli,

²⁷⁸ Archiwum Akt Nowych, Attachaty, A-II, 70/1, k. 326-327.

²⁷⁹ Lietuva. – 1923. – 24, 29 birž., 5 liep.

kuru tieši vadīja valdības ministri. Vienība 16. februārī katru gadu joprojām organizēja Lietuvas neatkarības dienas atzīmēšanu. 1940. gada februārī svinīgo sarīkojumu Rīgas Latviešu biedrības zālē apmeklēja arī Valsts prezidents K. Ulmanis un ārlietu ministrs V. Munters.²⁸⁰

Zināmā mērā līdzīgs raksturs bija 1926. gadā atjaunotai un līdz 30. gadu otrajai pusei Rīgā strādājošai 1912. gadā dibinātai Latviešu-lietuviešu krājaizdevu kasei (tika dēvēta arī par sabiedrību), kurā apmēram trešdaļa no 300 biedriem bija lietuvieši. Tās valdē un padomē darbojās lietuvieši Antans Švedris (priekšsēdētāja biedrs), Prans Štuks, Staņislavs Burlēvičs, Prans Mataitis un citi. Sākot ar 1932. gadu, sabiedrības peļņa ar katru gadu pieauga, 1936. gadā sasniedzot 3000 latu.²⁸¹

Atbalsts no Lietuvas

Ievērojamu atbalstu lietuviešu skolas un organizācijas Latvijā saņēma no Lietuvas. Šis valsts Ārlietu ministrijā darbojās Ārkārtējo izdevumu fonds, kas sniedza finansiālu atbalstu lietuviešiem ārvalstīs. Piemēram, Latvijas lietuviešu skolām, patversmei un biedrībām 1929. gadā caur Lietuvas sūtniecību Rīgā tika piešķirti 75 000 litu.²⁸² Sūtniecība Rīgā, konsulāti Rīgā, Daugavpilī, Liepājā un līdz 20. gadu vidum Bauskā atbalstīja vietējo lietuviešu sabiedrisko darbību arī ar lietuviešu preses izdevumiem, grāmatām, cita veida palīdzību. Goda konsuls Bauskā līdz konsulāta likvidācijai 1924. gadā bija lietuvietis un Lietuvas pilsonis, ilggadējais Bauskas katoļu draudzes prāvests Jāzevs Maksvītis.

Katoļu baznīca

Latvijā daudzi lietuvieši strādāja par katoļu baznīcas mācītājiem, un šim apstāklim bija liela nozīme arī lietuviešu sabiedriskajā dzīvē. Īpaši ņemot vērā apstākli, ka absolūtais vairākums (1935. gadā – 96%) lietuviešu Latvijā piederēja katoļticībai. Lietuviešu valodā no-

²⁸⁰ Lietuva. – 1921. – 22 vas.; 1922. – 20 bal.; 1923. – 19 saus., 25 kov., 12 geg.; LVVA, 2381. f., 1. apr., 11. l., 1. lp.; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 548, 553.

²⁸¹ Lietuva. – 1927. – 28 saus.; Lietuviu mintys. – 1933. – 31 kov.; Latvijos Lietuviu Kalendorius 1937 metams. – 49 p.

²⁸² Gaigalaite A. Latvijos Lietuviu organizacijos... – 103 p.

tika dievkalpojumi vairākās baznīcās Rīgā, Liepājā, Jelgavā, Majoros (Rīgas Jūrmalā), Aucē, Neretā, Viesītē, Subatē, Aknīstē, Eglainē, Grenčos, Medumos, Laucesē, Grīvā un Indrā. Kopumā 30. gadu sākumā valstī strādāja apmēram 40 lietuviešu tautības mācītāju (1933. gadā tas nozīmēja, ka lietuvieši sastāda 26% no 155 valstī strādājošajiem katoļu priesteriem). Vairāki no viņiem tieši vadīja lietuviešu sabiedrisko dzīvi. Piemēram, Latvijas lietuviešu apvienības vadītājs līdz savai nāvei 1939. gada decembrī bija Daniels Jasinskis, lietuviešu ģimnāzijas direktors līdz 1934. gadam – Aleksandrs Jodovaļķis, bet vēlāk – Ignāts Deksnis, Latgalē lietuviešu sabiedrisko dzīvi vadīja Staņislavs Kurļandskis (līdz izraidīšanai no Latvijas 30. gadu sākumā), Jelgavā – ilggadējais Jelgavas draudzes prāvests Kazimirs Jasens, kas vienlaikus bija arī ilggadējs Latvijas Lietuviešu apvienības Revīzijas komisijas priekšsēdētājs (viņš bija arī autors vairākām grāmatām par mākslas vēsturi) utt. Lietuvietis bija arī 1938. gadā par bīskapu konsekrētais Antonijs Urbšis.²⁸³ Savukārt prelāta un Latvijas katoļu baznīcas kūrijas kanclera (sekretāra) Eduarda Stukeļa nacionāla rakstura darbība Rīgā 1938. gadā ieinteresēja pat Iekšlietu ministrijas Politisko pārvaldi. Tika konstatēts, ka mācītājs sniedz informāciju arhibīskapam Kauņā par stāvokli Latvijā un Latvijas lietuviešiem, “ļoti labi Stukelis pierakstīts pie Lietuvas valdības un ir savs cilvēks Rīgas leišu sūtniecībā un konsulātā”. Saskaņā ar Politpārvaldes vērtējumu ar E. Stukeļa gādību lietuviešu garīdznieki bija “novietoti politiski svarīgajās pierobežas draudzēs, kur leišiem tas vajadzīgs” – Piedrujā (Bronislavs Stefanovičs), Indricā un Varnavičos (Jons Ļebeds), Krāslavā (Jāzeps Kiseļs un Antons Pabarčs), Silenē un Demenē (Matīss Voitekuns), Medumā (Jons Kazens), Daugavpili (Matīss Mikeļonis), Laucesē (Stefans Bertušs), Jēkabpili un Viesītē (Aleksandrs Jodovaļķis), Kurmenē (Jāzeps Jass), Bauskā (Jāzeps Maskvītis), Jelgavā un Jelgavas apriņķī (Kazimirs Jasens un Antons Peļešins) utt. Savukārt valdīja uzskats, ka minētie mācītāji veicinot latviešu pārlietuviskošanu.²⁸⁴ Rubenes draudzes mācītājs Antans Rimovičs pats nodarbojās arī ar māksliniecisku

²⁸³ Sk.: *Cakuls J.* Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – Rīga, 1996; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1671, l. 34; Latvijos Lietuviu Kalendorius 1937 metams. – Ryga, 1936. – 25–26, 47 p.

²⁸⁴ LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 298. l., 328.–341. lp.

darbību – viņš veidoja svēto tēlus ģipsī un greba kokā. Pēc mācītāja nāves 1933. gadā šie mākslas darbi saskaņā ar A. Rimoviča sastādīto testamentu tika novēlēti Latvijas un Lietuvas muzejiem.²⁸⁵

Diemžēl vienotības nebija arī pašu lietuviešu sabiedrisko darbinieku – mācītāju starpā. Sevišķi tas attiecās uz ilggadējo Lietuviešu apvienības priekšsēdētāju D. Jasinski un lietuviešu ģimnāzijas direktoru A. Jodovaļķi. 1934. gada sākumā Lietuvas centrālajos preses izdevumos parādījās informācija par nesaskaņām starp abiem minētajiem mācītājiem un A. Jodovaļķa “šķeltniecisko” darbību, šķietami savu ambīciju dēļ izveidojot katolisko mēnešrakstu “Lietuvis” un tišām organizējot sarīkojumus vienā laikā ar Lietuviešu apvienību.²⁸⁶ Tiesa, 1935. gada februārī “Lietuvis” un Lietuviešu apvienības laikraksts “Lietuviu balsas” apvienojās (saglabājot otras nosaukumu), jo abu avīžu redakcijas pamatoti izlēma, ka tādējādi ieguvēja būs lietuviešu sabiedrība.²⁸⁷

Lietuvieši Latvijas valsts un sabiedrības dzīvē

Daudzi lietuvieši bija Latvijas valsts dienestā vai piedalījās tās sabiedriskajā un kultūras dzīvē – piemēram, Rīgā dzimušais aktieris, teātra un mākslas filmu režisors Aleksandrs Rusteiķis (viņš bija arī pirmās latviešu skaņu filmas “Lāčplēsis”, filmu “Daugava”, “Kāzas Nīcā”, “Kāzas Alsungā”, “Aizsprosts” un citu filmu režisors), kas 20. gadu pirmajā pusē vadīja lietuviešu biedrības “Rūta” skatuves pulciņu,²⁸⁸ Žagares pagastā dzimušais un kopš 1899. gadā policijā Rīgā strādājošais policijas ierēdnis Jāzeps Dobeļinsks (sākumā viņš bija dzelzceļu policijas Rīgas nodaļas priekšnieka palīgs, pēc tam – Daugavpils prefektūras iecirkņa priekšnieks) un citi. Samērā daudzi lietuvieši dienēja par profesionāliem karavīriem Latvijas armijā. Augstāko – administratīvā pulkvežleitnanta dienesta pakāpi no viņiem sasniedza Rīgā dzimušais Pēteris Praškēvičs, kas dienēja Rīgā, Artilērijas laboratorijā. Rīgā dzimušais kapteinis Ļevs Trinko

²⁸⁵ *Lācis J.* Dzīve Augškurzemes pierobežā// Treji Vārti. – 1984. – Nr. 127. – 60. lpp.

²⁸⁶ *Lietuvos aidas.* – 1934. – 8 saus.

²⁸⁷ *LVVA*, 2381. f., 1. apr., 5. l., 41. lp.

²⁸⁸ *Paļeckis J.* Divās pasaulēs. – 66. lpp.; *Mārtuža E.* Atmiņu vērtība, izmisums un mirkļa atelpa// Lauku Avīze. – 2001. – 6. sept.

1920.–1924. gadā pirms iestāšanās Latvijas armijas 1. Jātņieku pulkā Daugavpilī bija dienējis Lietuvas armijā (viņš bija vienīgais Latvijas armijas virsnieks, kas beidzis Lietuvas armijas Kara skolu). Savukārt kapteinis Valentīns Šimoļuns dienēja dažādos Latgales divīzijas kājnieku pulkos. Rīgas Kara slimnīcā dienēja ārsts kapteinis Vikentījs Norgello, kura dokumentos 30. gados tautības piederības ierakstu "lietuvietis" gan nomainīja konjunktūras diktētais, izdevīgākais "latvietis" (V. Norgello bija arī latviešu studentu korporācijas Lettonia filiāsts). Savukārt 1909. gadā Rīgā dzimušais Rīgas Lietuvišu ģimnāzijas pirmā (1927. gada) izlaiduma absolvents Jānis Budris 1929. gadā beidza Latvijas armijas Kara skolu un dienēja par virsnieku sākumā 11. Dobeles kājnieku pulkā Daugavpilī, bet ar 1930. gadu – Aviācijas pulkā. 1932. gadā viņš tika paaugstināts virsleitnanta dienesta pakāpē. Arī šis virsnieks, būdams neapšaubāmi lietuvietis, acimredzot konjunktūras apsvērumu vadīts, sākumā 1936. gadā pārgāja no katoļticības luterticībā, bet 1937. gadā mainīja arī savu tautību uz "latvietis". Vienlaikus viņš turpināja darboties lietuvišu sabiedriskajās organizācijās, kas skaidri apliecina šīs maiņas formālo raksturu. Aviācijas pulka kara lidotājs J. Budris gāja bojā kara lidmašīnas katastrofā 1940. gada 24. janvārī.²⁸⁹ Zināms skaits lietuvišu darbojās arī Aizsargu organizācijā, kaut arī viņu bija procentuāli mazāk, nekā poļu un igauņu. Tā, piemēram, 1937. gada 1. janvārī šajā organizācijā kopumā bija 41 lietuvietis un 15 lietuvietes (visvairāk – 11 lietuvieši un trīs lietuvietes bija 12. Ilūkstes aizsargu pulkā, kā arī trīs lietuvieši un sešas lietuvietes – dzelzceļu aizsargu pulkā).²⁹⁰

Lielu rūpniecisku uzņēmumu īpašnieku lietuvišu vidū nebija. Viens no ievērojamākajiem lietuvišu tautības uzņēmējiem Lietuvā bija cepuru rūpnieks Antons Kotello Rīgā, Avotu ielā, kura uzņēmumā strādāja vidēji 25–45 strādnieki (A. Kotello dzimis Lietuvā 1891. gadā, kopš 1900. gada dzīvoja Rīgā, bet cepuru darbnīcu bija atvēris 1913. gadā).²⁹¹ Vienlaikus viens no ievērojamākajiem

²⁸⁹ Latvju Enciklopēdija. - 4. sēj./ E. Andersona redakcijā. – Rockville, 1990. – 184. lpp.; LVVA, 5604. f., 1. apr., 1453. l.; 5601. f., 1. apr., 4488., 6265., 6607., 5045., 1030. l.

²⁹⁰ LVVA, 1640. f., 1. apr., 657. l., 2. lp.

²⁹¹ Lietuviu mintys. – 1933. – 31. kov.

noziedzniekiem un laupītājiem valstī 20. gadu sākumā bija Lietuvas pilsonis, Žagares pagastā dzimušais Leons Adamaitis. Viņam kopā ar vēl vairākiem bandas locekļiem (to vidū bija arī lietuvieši Vlads Juhņevičs un Jons Ivanausks) par 1918.–1922. gadā Jelgavas apriņķī veiktajiem noziegumiem Kara tiesa piesprieda nāves sodu. 1922. gadā Lietuvā gūstītais laupītājs Gerdžuns bēga uz Latviju un Bārtas pagastā aizturēšanas brīdī nošāva divus aizsargus. Savukārt 1924. gadā Kara tiesa piesprieda nāves sodu laupītājam lietuvietim Diakosovam (Diegam), kas bija Latvijā salaupīto regulāri nogādājis Lietuvā.²⁹² 1926. gadā Latvijas valdībai ievērojamus starptautiskus sarežģījumus sagādāja Lietuvas pilsoņi brāļi Antons un Bronislavs Gabriloviči, kuri 5. februārī Maskavas–Berlīnes vilcienā pie Salaspils nogalināja Padomju Savienības diplomātisko kurjeru – latvieti Teodoru Neti, bet ievainoja otru – igauņi Johanu Mahmastalu (pēc tam paši uzbrucēji vilcienā nošāvās).²⁹³ Vairāki lietuvieši, kuri pirms Pirmā pasaules kara bija dzīvojuši Latvijā un prata latviešu valodu, 20.–30. gados ieradās Latvijā kā PSRS diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki. Ievērojamākais no viņiem bija PSRS konsulāta sekretārs Jons Maželis – pirmskara Rīgas burtlicis, kas līdz pārceļšanai darbā uz Ārlietu tautas komisariātu 1927. gadā koordinēja padomju izlūkošanas darbu Daugavpilī.²⁹⁴ 1924. gadā atklātajā PSRS spiegu organizācijā viens no galvenajiem dalībniekiem bija lietuvietis Alberts Greičuns, kas bija centies savervēt Latvijas armijas Jātņnieku pulka virsnieku.²⁹⁵

Laukstrādnieki no Lietuvas

20. gadu 2. pusē – 30. gadu sākumā Latvijā uz sezonas darbiem iebrauca vairāki tūkstoši Lietuvas laukstrādnieku un mežstrādnieki. Vēlāk šī kustība ierobežotos apjomos turpinājās daļēji arī nelegāli, jo vēlēšanās nopelnīt saimnieciski attīstītākajā kaimiņvalstī bija spēcīga. Latvijas konsulātu Šauļos 1935. gada pavasarī ik dienas apmeklēja vidēji 20–30 personas, kas vēlējās nokļūt lauksaimniecības

²⁹² LVVA, 3404. f., 1. apr., 2650. l.; Latvijas iekšējās drošības nostiprināšanas vēsture 1918–1925. – Rīga, 1925. – 150. lpp.

²⁹³ LVVA, 2570. f., 1. apr., 204. l., 1.–61. lp.

²⁹⁴ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 427. l., 20. lp.

²⁹⁵ Liepiņš A. 1. jātņnieku pulks. Dievs. Tēvija. Pulks. – B.v., 1980. – 147. lpp.

darbos Latvijā. 1938. gada jūlijā Latvijā kopumā legāli strādāja 10 311 laukstrādnieki no Lietuvas – visvairāk – Jelgavas (2881), Bauskas (2311) un Jēkabpils (1836) apriņķi. 1939. gada rudenī, Lietuvai pārņemot Viļņas apgabalu, arī vairāki tūkstoši bijušo Polijas laukstrādnieku no šīs teritorijas (galvenokārt poļu un baltkrievu) formāli kļuva par Lietuvas laukstrādniekiem. 1940. gada aprīli Lietuvas sūtniecība Rīgā kārtējo reizi uzsvēra, ka Latvijā atrodas apmēram 8000 Lietuvas laukstrādnieku, bet vietējais lietuviešu laikraksts “Lietuviu balsas” iznāk tikai 1000 eksemplāru lielā metienā. Latvijā pastāvošās visu dzīves sfēru latviskošanas dēļ daudzi neizglītotie laukstrādnieki, dzīvojot latviskā vidē, ātri zaudēja savu nacionālo identitāti. Sūtniecība ziņojumā Lietuvas Ārlietu ministrijai kā kuriozu atzīmēja faktu, ka tajā ierodas vai zvana Lietuvas laukstrādnieki un runā ar sūtniecības darbiniekiem latviešu valodā.²⁹⁶

* * *

Latvijas Republikas pastāvēšanas laika posms no 1918. līdz 1940. gadam jāatzīst par Latvijas lietuviešu darbības aktīvāko periodu. Pastāvēja plašs organizāciju un izglītības iestāžu tīkls, notika sabiedriskā un politiskā darbība, daudzi lietuvieši ļoti aktīvi piedalījās valsts sabiedriskajā dzīvē. Stāvoklis nedaudz mainījās pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma, taču autoritārās valdības ieviestie dažāda rakstura ierobežojumi nacionālo minoritāšu darbībai lietuviešu organizācijas un skolas neskāra tik būtiski, kā tas bija, piemēram, gadījumā ar baltkrievu skolām Latvijā, jo bija noslēgta Latvijas un Lietuvas vienošanās šajā jautājumā.

²⁹⁶ LVVA, 3234. f., 3. apr., 536. l., b.p.; 2574. f., 3. apr., 1668.l., 16. lp.; 1308. f., 6. apr., 488. l., b.p.; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1519, l. 14; b. 2232, l. 8.; b. 1888, Lietuva. – 1927. – 29 kov.

Lietuvieši padomju okupācijas laikā 1940.–1941. gadā

Organizācijas

Arī lietuviešu organizācijās likvidācijas process aizsākās jau 1940. gada jūnijā un jūlijā, beidzoties vasaras beigās un rudenī. Jūnija beigās darbību bija spiestas beigt LSCO un LGCO ietvaros darbojošās lietuviešu skautu un gaidu vienības.

Rīgas pilsētas 1. lietuviešu pamatskolas abiturientu biedrība "Laisve" ("Brīvība") jau 9. jūlijā bija spiesta paziņot Rīgas uzņēmumu valdei, ka pārtrauc elektriskās strāvas patēriņu savās telpās Tirgoņu ielā. Organizācijas valdes pēdējā sēde notika 11. jūlijā, un tajā tika spriests par turpmākās darbības principiem. Tika izvirzīti trīs priekšlikumi: biedrībai turpināt darbu un vienlaikus visiem biedriem individuāli stāties "Darba jaunatnes" organizācijā, izveidojot tajā Lietuviešu nodaļu, nekavējoties likvidēt savu biedrību un individuāli stāties "Darba jaunatnē" vai arī vienkārši turpināt darbību. Valdes locekļu domas dalījās, taču septiņi no 13 klātesošajiem nobalsoja par pirmo priekšlikumu – turpināt darboties un vienlaikus mēģināt stāties "Darba jaunatnē". Galvenais arguments bija patriotisks – vēlēšanās saglabāt vārdu "Laisve".²⁹⁷ Ierobežotu darbību vēl kādu laiku turpināja arī

²⁹⁷ LVVA, 2269. f., 1. apr., 1. l., b.p.; 12. l., b.p.

citas lietuviešu organizācijas. 1940. gada oktobrī uz peticīgākām telpām bija spiesta pāriet Rīgas lietuviešu palīdzības un kultūras veicināšanas biedrība.²⁹⁸ Visskaidrāk lietuviešu sabiedrības norises 1940. gada vasarā atspoguļojas lielākās, vairākas lietuviešu biedrības apvienojošās Latvijas lietuviešu apvienības valdes sēžu protokolos. 2. jūlijā valde nolēma pārreģistrēties un turpināt darbu jaunajos apstākļos, kā arī visu Latvijas lietuviešu vārdā nosūtīt apsveikumus jaunajām Latvijas un Lietuvas "Tautas valdībām". 16. jūlijā valdē tika ziņots, ka Sabiedrisko lietu ministrijā iesniegts lūgums pārreģistrēt lietuviešu avīzi "Lietuviu balsas" ("Lietuviešu Balss"). Turpmākajās dienās apvienības priekšsēdētājs Augustins Vroņevskis un valdes loceklis, ilggadējais Rīgas lietuviešu pedagogs Antans Buivids apmeklēja jaunās valdības izglītības ministru – profesoru P. Lejiņu. Sarunā ministrs deva solījumu, ka valstī strādājošās lietuviešu skolas un bērnudārzi varēs netraucēti turpināt darbu tāpat, kā iepriekšējā mācību gadā. Turklāt ministrs apsoliya izveidot (atjaunot) Jelgavā lietuviešu pamatskolu. Tajā pašā laikā Sabiedrisko lietu ministrijā tika dota atļauja laikraksta "Lietuviu balsas" pārreģistrācijai. Turpmākajās nedēļās, attīstoties valsts aneksācijas un sovjetizācijas procesiem, Lietuviešu apvienība turpināja cīņu par skolu saglabāšanu, tomēr oficiālajās iestādēs atbildes uz pieprasījumiem bija neskaidras. 13. augusta valdes sēdē A. Vroņevskis bija spiests ziņot, ka apturēta laikraksta "Lietuviu balsas" izdošana (pēdējais – avīzes 294. numurs bija iznācis 9. augustā), bet 20. augustā – ka ģimnāzija kā privāta mācību iestāde (faktiski to uzturēja apvienība, kaut arī skola līdz 1940. gadam saņēma arī pilsētas finansējumu) tiks slēgta. Apvienības valdes centieniem panākt šī lēmuma atcelšanu panākumu nebija. Septembra sākumā ģimnāzija tika pievienota bijušai P. Dzeņa latviešu ģimnāzijai, tomēr atļaujot tajā mācīt lietuviešu valodu kā mācību priekšmetu. 1940. gada oktobrī Latvijas lietuviešu apvienības vadība iecēla "Oktobra revolūcijas svētku" organizācijas komiteju, minētie svētki arī tika "pienācīgi" sagaidīti, taču 12. novembrī notika pēdējā apvienības valdes sēde. Apvienība, tāpat kā citas lietuviešu sabiedriskās organizācijas, tika slēgta. Vēl pirms tam apvienības dāmu komiteja pabeidza savas ikgadējās vasaras bērnu kolonijas likvidācijas darbu apvienības 1938. gadā nopirktajā namā Mellužos.²⁹⁹

²⁹⁸ LVVA, 2807. f., 1. apr., 162. l., 2. lp.

²⁹⁹ Turpat, 2381. f., 1. apr., 3. l., 216., 217., 223., 225., 229. lp.; 22. l., b.p.

Izglītība

Atšķirībā no samērā strauji pieaugušā krievu, baltkrievu, poļu un ebreju skaita izglītības iestādēs 1940./1941. mācību gadā lietuviešu skaits saglabājās tuvu iepriekšējo mācību gadu līmenim. Latvijā darbojās jau pieminētā latviešu–lietuviešu vidusskola Rīgā (pilsētas 9. vidusskola ar 125 lietuviešu bērniem), viena krievu–lietuviešu septiņgadīgā nepilnā vidusskola (bijusī sešu klašu pamatskola), kā arī trīs lietuviešu nepilnās vidusskolas. Kopumā bērnudārzus apmeklēja 32, bet dažādās vispārīzglītojošajās skolās mācījās 1559 lietuvieši (180 – pamatskolās, 1215 – nepilnajās vidusskolās, 129 vidusskolās, 15 – pieaugušo vidusskolās, 17 – pieaugušo nepilnajās vidusskolās, viens – īpatnējā pamatskolā un divi – īpatnējā nepilnā vidusskolā), kas sastādīja 0,59% no visa skolu apmeklētāju kopskaita (261 618 cilvēku). Papildskolās mācījās vēl 15, bet zemākā tipa speciālajās skolās – vēl 36 lietuvieši (mājsaimniecības skolās – trīs, lauksaimniecības skolās – divi, dārzkopības skolās – viens, mežsaimniecības skolās – viens, mākslas un rokdarbu skolās – viens, tirdzniecības skolās – septiņi, arodu skolās – 11, Tautas konservatorijā un mūzikas skolās – deviņi un baleta skolā – viens cilvēks) – 0,40% no to skolēnu kopskaita. Savukārt speciālajās vidusskolās mācījās 34 lietuvieši (tehnikos – astoņi, ekonomiskajos tehnikos – bijušajās komercskolās – 10, lauksaimniecības vidusskolās – divi, mājsaimniecības vidusskolās – viens, dzelzceļu tehniskā vidusskolā – viens, žēlsirdīgo mūsu skolās – trīs, K. Valdemāra jūrskolā – deviņi cilvēki), kas sastādīja kopā 0,35% no kopskaita. Augstskolu skaitā bija iekļauti arī skolotāju institūti (ar divgadīgu mācību kursu), un tādējādi lietuviešu skaits Latvijas augstskolās sasniedza 32 cilvēkus (21 mācījās Latvijas Valsts universitātē, viens – Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā, trīs – Mākslas akadēmijā, pieci – Konservatorijā, viens – Pedagoģiskajā valodu, bijušajā Angļu valodas institūtā, viens – Jelgavas Skolotāju institūtā) – 0,34% no studējošo kopskaita. Tādējādi kopumā mācījās 1708 lietuvieši – 0,57% no izglītības iestāžu apmeklētāju kopskaita.³⁰⁰

³⁰⁰ Kronlins J. Boļševiku valdīšanas laika skolu dzīve skaitļos// Izglītības Mēnešraksts. – 1942. – Nr. 1. – 6., 10. – 11. lp.; LVVA, P-701. f., 1. apr., 17. l., 24. lp.

Represijas

Daudzus lietuviešus skāra padomju represijas. 1941. gada februārī Bauskā “par spekulāciju” tika apcietināts vietējais rūpnieks un namīpašnieks, bijušais Latvijas lietuviešu apvienības Bauskas nodaļas valdes loceklis Jānis Pleiers. Cietumā viņš sarunās ar kameras biedriem kritizēja padomju varu, un par to uzzināja cietuma administrācija. J. Pleiers tika izvests uz Novosibirskas cietumu, 1941. gada decembrī viņam tika piespriesti 10 gadi ieslodzījuma soda noņemēs, kur viņš gāja bojā.³⁰¹ Savukārt viens no aktīvākajiem Latvijas lietuviešu sabiedriskajiem darbiniekiem – bijušais lietuviešu sporta biedrības “Vytis” dibinātājs un valdes priekšsēdētājs, Latvijas lietuviešu apvienības Rīgas nodaļas valdes loceklis, lietuviešu ģimnāzijas fizikultūras skolotājs, Latvijas Centrālās skautu organizācijas lietuviešu pulciņu skautmeistars, 64. lietuviešu pulciņa vadītājs Staņislavs Burlēvičs Rīgā tika apcietināts 1941. gada 14. jūnijā. Lielā mērā arestu veicināja S. Burlēviča bijušā skolnieka un viņa vadītā skautu pulciņa bijušā skauta, bijušā LSDSP Lietuviešu sekcijas aktivista, jau vairākkārt pieminētā Vladislava Pilota LPSR Iekšlietu Tautas komisiāram uzrakstītā denunciacija, kurā viņš detalizēti izklāstīja S. Burlēviča darbību lietuviešu “fašistiskajās un klerikālajās” organizācijās, lietuviešu skolā, kur viņš panācis “progresīvo” skolotāju atlaišanu (pats V. Pilots pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma šķietami pēc S. Burlēviča ziņojuma bija uz 22 dienām aizturēts Politiskajā pārvaldē, taču visdrīzāk toreiz aizturēšanu izraisīja V. Pilota iepriekšējā aktīvā darbība LSDSP un lietuviešu sociāldemokrātu presē). Turklāt bijušais skolnieks uzskaitīja citus S. Burlēviča “grēkus”, piemēram, to, ka viņš braukājis uz Lietuvu, kur “personiski draudzējies” ar Lietuvas politiskās policijas priekšnieku un Valsts prezidenta A. Smetonas adjutantu, ka viņa brālis strādājis Latvijas Politiskajā pārvaldē utt., izdarot secinājumu, ka viņš “nepelna strādnieku varas uzticību”, jo vienmēr ir bijis padomju varas un komunistu ienaidnieks. Izmeklētāji pratināšanās tiešām galveno vērību pievērsa S. Burlēviča darbībai sporta biedrībā “Vytis”, skautu organizācijā un “fašistiskajā” lietuviešu studentu korporācijā Fraternitas Lataviensis, kurā

³⁰¹ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk: LVA), 1986. f., 2. apr., P-5621. l.

viņš sastāvēja. Apsūdzētāji konstatēja, ka S. Burlēvičs zem sporta nodarbību izkārtnes nodarbojies ar lietuviešu jaunatnes audzināšanu "fašistiskā garā". 1942. gada martā Soljikamskā viņam par to tika piespriests nāvessods, kas drīz pēc tam tika izpildīts.³⁰²

1941. gada 14. jūnijā Rīgā tika apcietināts arī bijušais Maikapara tabakas fabrikas meistars, Rīgas lietuviešu palīdzības un kultūras veicināšanas biedrības valdes loceklis un Latviešu–lietuviešu krājaizdevu sabiedrības biedrs Antons Katkēvičs, kam 1942. gada novembrī tika piespriesti 10 gadi ieslodzījuma par to, ka viņam piederēja vairāki nami un tvaikoņi. Turklāt viņš bija aizsargu vada komandieris un ik gadu ziedoja aizsargu organizācijai 300 latu no saviem ienākumiem. 1941. gada jūnijā izsūtīta tika arī A. Katkēviča ģimene.³⁰³

Nav apšaubāms, ka Latvijas lietuviešu sabiedrībā, tāpat kā jebkurai valsts minoritātei, 1940.–1941. gadā bija vērojama uzskatu polarizācija. Spilgts piemērs ir jau minētā V. Pilota politisko uzskatu salīdzinājums ar bijušā lietuviešu jaunatnes biedrības "Laisve" Revīzijas komisijas locekļa un LSCO 11. lietuviešu jūras skautu pulciņa vadītāja Benedikta Rupša pārlicību. 30. gados viņš bija arī aktīvs radikālās Latviešu tautas apvienības "Pērkonkrusts" biedrs, nonākot Politiskās pārvaldes redzeslokā ("Pērkonkrustā" bija vismaz vēl viens lietuvietis – Petrs Kravčūns),³⁰⁴ savukārt vācu okupācijas laikā B. Rupšis bija V. Arāja SD komandas loceklis (1945. gada janvārī viņu apcietināja PSRS drošības orgāni).³⁰⁵ Tomēr kopumā Latvijas lietuvieši neapšaubāmi uztvēra padomju okupāciju un Baltijas valstu neatkarības iznīcināšanu ar bažām un nepatiku.

* * *

Nav apšaubāms, ka padomju okupācija un aneksija PSRS sastāvēja skāra pilnīgi visas Latvijas valsts sabiedriski politiskās dzīves sfēras un mainīja visu iedzīvotāju likteņus. Tas pilnībā attiecās arī uz nacionālo minoritāšu organizācijām un atsevišķiem to pārstāvjiem – nacionālās organizācijas tika slēgtas, cilvēki represēti, bet skolu darbībā,

³⁰² LVA, P-6541. l., 1.–17. lp.

³⁰³ Turpat, P-5621. l.

³⁰⁴ LVVA, 3235. f., 5. apr., 1513. l., 6. lp.

³⁰⁵ Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 28518. l.

kura pagaidām tika pieļauta, – ieviesta pastiprināta pārkrievošanas politika. Okupācijas sākuma posmā atsevišķi minoritāšu sabiedriskās dzīves vadītāji nepamatoti cerēja, ka jaunās varas apstākļos būs iespējama pat savas nacionālās sabiedriskās dzīves aktivizēšana (sevišķi aktuāls šis jautājums bija pēc K. Ulmaņa autoritārās varas posmā valsts realizētās visu dzīves sfēru latviskošanas, kuras rezultātā tika slēgtas daudzas minoritāšu izglītības iestādes un organizācijas), taču jau 1940. gada vasarā un rudenī šo cerību absolūtā nepamatotība kļuva acīm redzama. Neatkarīgajā Latvijā sasniegtais augstais dzīves līmenis, pieredzētās (kaut arī laikā no 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma ierobežotas) politiskās un sabiedriskās dzīves iespējas neapšaubāmi bija radījušas situāciju, kad starp Latvijas nacionālo minoritāšu pārstāvjiem bija ļoti ievērojams skaits pret valsti visaugstākā mērā patriotiski noskaņotu cilvēku. Turklāt minētais nebūt nenozīmēja, ka viņi bija zaudējuši savu nacionālo pašapziņu – viņi vienkārši identificēja sevi vienlaikus ar konkrētu tautību un Latvijas valsti.

Lietuvieši vācu un padomju okupācijas laikā 1941.–1988. gadā

Vācu okupācijas laiks (1941.–1945. gads)

Skaitis

1943. gada februārī okupācijas varas iestāžu realizētā tautas skaitīšana "Ostlandes" Latvijas ģenerālapgabālā uzrādīja kopumā 24 094 lietuviešus (1,37% no visiem iedzīvotājiem; no viņiem 6157 cilvēki Rīgā).³⁰⁶ Tas ir nedaudz vairāk salīdzinājumā ar tautas skaitīšanu 1935. gadā (salīdzinājumam: 22 843 cilvēki un 1,20%), taču jāņem vērā, ka autoritārā režīma apstākļos daudzi minoritāšu pārstāvji dažādu apstākļu iespaidā tika reģistrēti kā piederīgi latviešiem, savukārt vācu okupācijas laikā tika reģistrēti arī Latvijā pastāvīgi dzīvojošie bijušie Lietuvas pilsoņi (sevišķi daudz viņu bija starp tiem, kas pirms kara bija nodarbināti par laukstrādniekiem). Turklāt Latvijā lietuvieši no Lietuvas dažādos ceļos nonāca arī tieši vācu okupācijas laikā, taču šis skaitlis nebija salīdzināms ar ukraiņu vai baltkrievu pārstāvju rādītāju, kas bija ievērojami augstāks. Tādējādi var secināt, ka lietuviešu skaits un sastāvs Latvijā 1943. gadā bija ļoti tuvs pirmskara statistikai (tāds tas bija vienīgi latviešiem, krieviem

³⁰⁶ Mežs I. Lietvieši Latvijā. Etnodemogrāfisks apskats. – Rīga, 1993. – 15., 34. lpp.

un lietuviešiem, pārējiem, arī poļiem, tas ievērojami atšķirās). Jāatzīmē, ka starp Latvijas lietuviešiem šajā laikā tikai 9360 arī ģimenē lietoja lietuviešu valodu (10 839 – latviešu, 1367 – krievu, 714 – poļu, 196 – baltkrievu, 38 – igauņu, 33 – vācu, divi – ukraiņu, bet 1563 ģimenē lietoja divas valodas). Kopumā starp lietuviešu valodas lietotājiem Latvijā lietuviešu īpatsvars sastādīja 96,0 % un tas bija viens no augstākajiem (salīdzinājumam: latviešiem minētais īpatsvars bija 97,2%, ukraiņiem – 97,4%, igauņiem – 95,5%, poļiem – 88,6%, krieviem – 79,8%).³⁰⁷ Tūlīt pēc vācu karaspēka ienākšanas Latvijā 1941. gada vasarā darbību (daļēji neoficiāli) atjaunoja lietuviešu sporta biedrība “Vytis”, kas Povila Čapasa vadībā darbojās visu vācu okupācijas laiku.³⁰⁸

Izglītība

Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija līdzās krievu un baltkrievu skolu referenta amatam tika izveidots arī lietuviešu skolu referenta amats, kurā jau 1941. gada rudenī tika iecelts Rīgas 1. lietuviešu skolas skolotājs Alfons Dauša. 1941./1942. mācību gadā darbojās Neretas lietuviešu sešu klašu pamatskola (sākot ar nākamo mācību gadu, visas šāda tipa mācību iestādes tika pārveidotas par septiņu klašu tautskolām) ar diviem skolotājiem un kopmitnēm, kuras izmantoja 30 no 83 skolu apmeklējušajiem skolēniem (skolas pārzine bija Viktorija Jurgute). Pirmajā vācu okupācijas mācību gadā minēto skolu beidza septiņi bērni. Savukārt Rīgā, Daugavmalas 29. namā (bijušajā poļu skolā) no 1941. gada 24. novembra strādāja Rīgas pilsētas 1. lietuviešu sešu klašu pamatskola (vēlāk – septiņu klašu tautskola) ar 112 skolēniem un 12 skolotājiem (pārzine – bijusi Rīgas lietuviešu izglītības biedrības “Žvaigžde” pamatskolas pārzine 1907.–1915. gadā, Rīgas pilsētas 1. lietuviešu pamatskolas skolotāja 1919.–1937. gadā un no 1937. gada šīs skolas pārzine Malvine Misjūne). Turpmākajos gados skolotāju (1942./1943. mācību gadā – 11 un 1943./1944. mācību gadā – deviņi) un skolēnu (1942./1943. mā-

³⁰⁷ LVVA, P-813. f., 2. apr., 28. l., 63. lp. Jāpiezīmē, ka vienlaikus lietuviešu valoda ģimenē valdošā bija arī 262 latviešiem, 80 poļiem, 19 krieviem, 18 baltkrieviem, 13 igauņiem, diviem vāciešiem, vienam ukrainim un vienam nezināmas tautības pārstāvim.

³⁰⁸ *Andriulis B. Vakar ir šandien// Lietuviu balsas. – 1996. – Nr. 11–12.*

cību gadā – 114 un 1943./1944. mācību gadā – 108) skaits būtiski nemainījās.³⁰⁹

1942./1943. mācību gadā darbību turpināja jau pieminētā Rīgas 1. lietuviešu tautskola, Neretas tautskola (tagad to vadīja Jelgavas skolotāju institūtu beigušais Alfons Grigeļonis) ar četriem skolotājiem un 66 skolēniem, darbu sāka Aknīstes lietuviešu tautskola (1942. gada novembrī tika izveidots lietuviešu komplekts latviešu tautskolas ietvaros, bet 1943. gada janvārī – izveidota atsevišķa tautskola, pārzinis – Jons Šeškens, pēc viņa iesaukšanas leģionā – Biruta Masīlone), Skaistas pagasta Kalniešu latviešu tautskolas lietuviešu komplekts Lielindricas “Staltos” (darbu sāka 1942. gada 22. novembrī ar Jāzepu Stšegausku kā vadītāju un 26 skolēniem), Kurcuma pagasta Medumu latviešu tautskolas lietuviešu komplekts ar Stefāniju Markevičūti kā vadītāju un 17 skolēniem, kā arī Eglaines pagasta Lašu tautskolas lietuviešu komplekts tikai ar pieciem skolēniem un skolotāju Veru Bacani. 1943./1944. mācību gadā Latvijas ģenerālapgabālā strādāja Rīgas 1. lietuviešu tautskola, Aknīstes lietuviešu tautskola ar 59 skolēniem un diviem skolotājiem, Neretas lietuviešu tautskola ar 72 skolēniem un trīs skolotājiem, Medumu tautskolas lietuviešu komplekts ar 28 skolotājiem un skolotāju Stefāniju Mankeviču un Kalkūnes tautskolas lietuviešu komplekts ar 22 skolēniem un skolotāju Staņislavu Varžinsku. Gandrīz visi skolās un komplektos nodarbinātie pedagogi bija gados ļoti jauni bijušie Rīgas lietuviešu ģimnāzijas (vai lietuviešu kompleksa Rīgas 8. vidusskolā padomju varas gadā) beidzēji.³¹⁰

1941. gada oktobrī vācu okupācijas iestādes deva principiālu piekrišanu lietuviešu ģimnāzijas darbības atjaunošanai Rīgā. Taču uzreiz to neizdevās izdarīt, jo trūka piemērota kandidāta ģimnāzijas direktora amatam. Rīgas pilsētas vācu apgabala komisārs un birģermeistars 1941. gada 18. novembrī bija izdevis rīkojumu, kas aizliedza nelatviešu bērniem apmeklēt pilsētā latviešu skolas, tomēr atstājot

³⁰⁹ LVVA, P-949. f., 1. apr., 452. l., 71.-74. lp. Sk. arī: 1. lietuviešu tautskolas skolotāju saraksts 1943. g. 8. nov. – LVVA, 1489. f., 2. apr., 32. l., 51.-52. lp.; 1. lietuviešu tautskolas skolotāju Malvīnes Misjūnas, Annas Naļivaiko-Levonas, Franča Ramona, Jona Bakana, Filomenas Čvīles, Annas Čurško, Annas Gudzinskas, Johannas Ramonas, Terēzes Vismīnas, Ādolda Visocka ziņu lapas (1943. g. dec.). – LVVA, 1489. f., 4. apr., 171. l., 20.-29. lp.

³¹⁰ LVVA, P-949. f., 1. apr., 453. l., 7.-59. lp.; 454. l., 115.-155. lp.; 261. l., 1.-8. lp.

iespēju izskatīt atsevišķus gadījumus pēc vecāku pieprasījuma. Jāatzīst, ka visiem lietuviešu bērnu vecākiem, kuri iesniedza attiecīgus lūgumus, tika atļauts turpināt sūtīt savus bērnus latviešu skolās (atšķirībā, piemēram, no poļiem, kuriem lielākajā daļā gadījumu to neatļāva). Sevišķi minētais attiecās uz ģimnāzijām un sevišķi uz pilsētas 8. ģimnāziju (kam 1940. gadā tika pievienota padomju varas iestāžu likvidētā lietuviešu ģimnāzija). 1942. gada 3. un 5. februāri vācu iestādes atļāva mācīties 8. ģimnāzijā 45 lietuviešu tautības skolēniem (gan "līdz turpmākam rīkojumam", ar to domājot laiku līdz lietuviešu ģimnāzijas atvēršanai Rīgā).³¹¹

Piemērotu kandidātu ģimnāzijas direktora amatam Rīgā izdevās atrast tikai 1942. gadā Lietuvā. Tas bija pieredzējušais pedagogs, Kauņas universitāti un Bernes universitāti beigušais filozofijas doktors Kazimirs Miecēvičs, kas pārcēlās uz Rīgu. 1942./1943. mācību gadā Valsts lietuviešu ģimnāzija sāka darbu pēcpusdienas maiņā 1. lietuviešu pamatskolas telpās Daugavmalā. Ģimnāzijā 1942./1943. mācību gadā bija 12 pedagogi (no viņiem 10 lietuvieši – Janīna Adolfi, Jons Bakans, jau minētais lietuviešu skolu referents Alfrēds Dausa, no Lietuvas atbraukušais Kauņas universitātes beidzējs Albins Miecevičs, kas vienlaikus bija arī Universitātes Rīgā lektors, Kauņas universitātes beidzējs Aloizs Jančis u. c.) un 77 skolēni piecās klasēs. Skolas bibliotēkā 1943. gada decembrī bija 1150 sējumu. Aplūkojot skolēnu sastāvu pēc dzīvesvietas, redzams, ka lielākā daļa no viņiem arī kara laikā bijusi no Rīgas pilsētas (61 cilvēks un viens no Rīgas apriņķa), pārējie – no pierobežas apriņķiem (Ilūkstes, Jelgavas, Jēkabpils, Bauskas). Nākamajā (1943./1944.) mācību gadā skolā bija 11 pedagogi un 73 skolēni.³¹²

Latviešu leģionā

Samērā daudzli lietuviešu tautības bijušie Latvijas pilsoņi (un dažkārt – arī Latvijā esošie bijušie Lietuvas pilsoņi) tika pakļauti

³¹¹ LVVA, P-1489. f., 1. apr., 13. l., 148.–150. lp.

³¹² Statistikas brīvprātīgo korespondentu rokas grāmata 1943. gadam. – Rīga, 1943. – 201. lpp.; LVVA, P-701. f., 1. apr., 126. l., 23. lp.; 181. l., 37.–38. lp.; 2. apr., 243. l., 1.–4. lp. (Lietuviešu ģimnāzijas 5. klases sekmju grāmata); 340. l., 1.–24. lpp. (ģimnāzijas gatavības apliecību noraksti 1942./1943. mācību gadā); P-951. f., 1. apr., 118. l., 1.–17. lp.

mobilizācijai latviešu "brīvprātīgajā" SS leģionā. Starp viņiem bija visu sabiedrības šķiru pārstāvji. 1943. gada jūnijā leģionā tika iesaukts Aknīstes lietuviešu tautskolas pārzinis, bijušais Rīgas lietuviešu ģimnāzijas absolvents Jons Šeškens, bet 1944. gada sākumā – Rīgas lietuviešu ģimnāzijas skolotāji. Tie, kuri bija izgājuši dienestu Latvijas armijā un ieguvuši tajā instruktora dienesta pakāpi, arī leģionā dienēja tajā, piemēram, lietuvietis no Demenes pagasta Jāzeps Kļaders 1944. gadā bija 4. latviešu robežsargu pulka unteršārfīrers (apakšvirsnieks). Kopumā jāizdara secinājums, ka latviešu leģionā lietuviešu bija salīdzinoši daudz.³¹³ Kurzemē dzīvojošie vai esošie lietuvieši tika mobilizēti leģionā vēl 1945. gada pavasarī (līdz pat Vācijas kapitulācijai maijā). Tā Liepājā tika mobilizēti strādnieks no Grobiņas pagasta Julians Petriks, Rāvas pagasta lauksaimnieks Leons Dučmanis, Popes pagasta lauksaimnieks Andrievs Apanāvičs (vēl 4. maijā) un daudzi citi.³¹⁴

Tuvojoties kara beigām, daudzi Latvijas lietuvieši brīvprātīgi vai piespiedu kārtā devās bēgļu gaitās uz Vāciju, Zviedriju un citām Rietumu valstīm.

Padomju varas laiks pēc Otrā pasaules kara

Skaitis un izvietojums

Pēc Otrā pasaules kara Latvijas lietuvieši bija pakļauti tiem pašiem procesiem, kādiem tika pakļauti visi Latvijas iedzīvotāji. Padomju varas represiju un migrācijas dēļ ievērojami mainījās arī lietuviešu skaits un sastāvs Latvijā. Uz Latviju dažādu apstākļu spiesti pārcēlās ievērojams skaits lietuviešu no Lietuvas. Samērā daudzi apmetās Latvijā pēc atgriešanās no ieslodzījuma vai izsūtījuma vietām sakarā ar to, ka nebija iespējams atgriezties dzimtajās vietās (piemēram, vēlākais Viļņas katedrāles mācītājs Kazimirs Vasīlausks pēc atgriešanās no Vorkutas nometnēm Latvijā dzīvoja 1958.–1969. gadā, taču daudzi viņam līdzīgie palika Latvijā uz pastāvīgu dzīvi). Daudzi ieradās te vispārējā Padomju Savienībā notiekošā migrācijas

³¹³ LVVA, P-951. f., 1. apr., 118. l., 39. lp.; P-180. l., 5. apr., 634. l., 44. lp.; 290. l., 9. lp.

³¹⁴ LVVA, P-71. f., 1. apr., 21. l., 2.–73. lp.

procesa rezultātā (norikojums pēc studijām, darba iespējas utt.). 1959. gadā lietuviešu skaits bija pieaudzis līdz 32 383 (1,55% no visiem iedzīvotājiem), bet 1970. gadā – līdz 40 589 cilvēkiem (1,72%). Turpmāk gan tas nedaudz samazinājās: 1979. gadā lietuviešu Latvijā bija 37 818 (1,51%), bet 1989. gadā – 34 630 (1,30%). Zināmā mērā to iespaidoja arī apstākļi, ka 60. gados ievērojami uzlabojās saimnieciskais stāvoklis Lietuvā, un tādēļ daudzi lietuvieši no Latvijas pārcēlās uz savu etnisko dzimteni. Pēdējā tautskaite padomju varas laikā (1989. gadā) uzrādīja, ka Rīgā dzīvoja 7012, Daugavpilī – 1118, Liepājā – 2663, Jelgavā – 927, Aizkraukles rajonā – 1288, Bauskas rajonā – 3537, Daugavpils rajonā – 793, Dobeles rajonā – 2180, Jēkabpils rajonā – 991, Jelgavas rajonā – 1276, Liepājas rajonā – 3232, Rīgas rajonā – 1498, Saldus rajonā – 2808 lietuvieši. Citur lietuviešu skaits bija mazāks (vismazāk viņu bija Alūksnes rajonā – 48 un Balvu rajonā – 32 cilvēki). Var secināt, ka arī padomju varas gados zināmā mērā saglabājās lietuviešu minoritātes vēsturiskais izvietojums Latvijā – neskaitot lielās pilsētas (pirmām kārtām Rīgu un Liepāju), kā arī Rīgas rajonu, viņi galvenokārt dzīvoja apriņķos, kuri tieši robežojās ar Lietuvu. Vēl vairāk šī tendence ir pamanāma, izvērtējot lietuviešu skaitu un īpatsvaru minēto rajonu pagastos, kuri tieši atrodas pie Lietuvas valsts robežas (minēti tikai tie, kur lietuviešu īpatsvars pārsniedz 10% no iedzīvotāju kopskaita): Neretas pagastā bija 156 lietuvieši (20,7% no iedzīvotājiem), Kurmenes – 95 (11,0%), Mazzalves – 133 (10,8%), Pilskalnes – 113 (17,0%), Bārbeles – 106 (10,8%), Brunavas – 216 (10,5%), Ceraukstes – 199 (10,8%), Skaistkalnes – 188 (12,5%), Augstkalnes – 164 (12,1%), Bukaišu – 142 (13,9%), Ukru – 156 (17,4%), Vītiņu – 216 (15,0%), Rites – 101 (12,3%), Dunikas – 131 (14%), Gramzdas – 246 (26,0%), Kalētu – 292 (34,1%), Ezeres – 322 (20,5%), Nigrandes – 403 (18,4%), Rubas – 360 (27,7%), Vadakstes – 251 (32,6%), Zaņas – 131 (15,3%). Saprotamu iemeslu dēļ starp Latvijas lietuviešiem samazinājās dzimtās valodas lietojums: 1959. gadā savā ģimenē lietuviešu valodu lietoja 76,5 %, bet 1989. gadā – jau 64% lietuviešu. Latviešu valodas zināšanu kritums bija vēl uzskatāmāks: ja pirms 1940. gada latviešu valodu brīvi prata apmēram 90% lietuviešu, tad 1989. gadā – vairs tikai 40,3% Latvijā dzīvojošo lietuviešu. Apmēram trešā daļa no lietuviešiem 1989. gadā

bija nodarbināta lauksaimniecībā, 28% strādāja rūpniecībā, 8% – celtniecībā, 6-7% – transporta un sakaru sfērā.³¹⁵

Pretestība padomju varai

Padomju varas apstākļos pēc kara pierobežas apriņķos ar Lietuvu 40. gadu otrajā pusē bija vērojama aktīva latviešu un lietuviešu nacionālo partizānu sadarbība, kas izpaudās gan kā atsevišķas latviešu akcijas Lietuvā, un otrādi, gan kopīgi rīkotas akcijas pret okupācijas karaspēku un padomju varas iestādēm. Piemēram, 1948. gada decembrī tieši Ilūkstes apriņķī notika vairākas Valsts drošības ministrijas karaspēka kaujas ar lietuviešu partizānu grupējumiem. Latvijā krita daudzi lietuviešu partizāni. Viena no Latvijas lielākajām partizānu grupām, kurā apmēram puse bija lietuvieši, bija K. Kraujas vienība Tērvetes, Lielauces un apkārtnes pagastos, kas tika kaujā iznīcināta tikai 1949. gada 17. martā.³¹⁶ Daudzi lietuvieši tika izsūtīti masveida izvešanas akcijā 1949. gada martā.

Neilgi pēc Otrā pasaules kara – 1948. gadā Rīgā tika slēgta lietuviešu vidusskola kā pēdējā lietuviešu izglītības iestāde Latvijas padomju republikā, liedzot turpmāk iespēju lietuviešu bērniem Latvijā iegūt izglītību dzimtajā valodā. Tādējādi pret lietuviešiem Latvijā padomju vara izturējās tāpat, kā pret poļiem (pēdējā poļu skola slēgta 1949. gadā), un tas notika pilnīgā saskaņā ar padomju varas uzsākto aktīvo rusifikācijas politiku izglītības jomā. Uz 40 gadiem tika izbeigta jebkāda legāla organizēta lietuviešu nacionāla rakstura sabiedriska darbība. Tomēr 1967. gada 20. maijā bijušie Rīgas lietuviešu ģimnāzijas audzēkņi sarīkoja Rīgā savu salidojumu,³¹⁷ kas apliecina gan viņu nacionālo pašapziņu, gan vēlēšanos saglabāt dzīvu atmiņu par laiku, kad neatkarīgajā Latvijā bija iespējama brīva

³¹⁵ *Mežs I.* Latvieši Latvijā. – 15., 51., 62. lpp. Turklāt lietuviešu ipatsvars 10% pārsniedza arī Bunkas, Priekules, Gaviezes, Embūtes, Penkules, Vecsaules un Pampāļu pagastā, kuri arī atrodas Lietuvas robežas tuvumā; Mazākumtautību vēsture Latvijā. – 54. lpp.

³¹⁶ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. – Rīga, 1996. – 473.–474. lpp.; *Birkmanis G.* Īles meža skumjā šalkoņa// *Pilsonis.* – 1991. – 10.–16. dec.

³¹⁷ *Lietuviu kalendorius 1995 metams.* – 49 p. Bez atsaucēs minētās literatūras Atmodas laika perioda aprakstā izmantota R. Ražuka autoram 2003. gada 15. oktobrī, kā arī citu lietuviešu sabiedrisko darbinieku sniegtā informācija.

nacionālo minoritāšu darbība. Rīgā dzīvojošo lietuviešu (Emilija Lukošēvičiene, Jānis Rudaks, Alfons Grigelonis u. c.) grupa pulcēja tautiešus dažādos kultūras sarīkojumos (sevišķi – lietuviešu mūziķu koncertos) un organizēja ekskursijas uz Lietuvu. 1968. gadā viņi Latvijas PSR Arodbiedrību kultūras nama paspārnē organizēja kultūras biedrību “Rūta”, kuras darbība gan tika pārtraukta jau 1969. gadā pēc Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas norādījuma. 1983. gada rudenī Augustinam Liepiņam izdevās kultūras namā “Rītausma” noorganizēt apmēram 600 lietuviešu sapulcēšanos sakarā ar lietuviešu teātra izrādi. Latvijas Komunistiskajā partijā lietuviešu nebija daudz, kaut arī viņu skaits pakāpeniski palielinājās: 1953. gadā – tikai 154 (no kopējā skaita 42 735 biedri), 1959. gadā – 361 (65 947) un 1989. gadā – 1309 cilvēki (177 409).³¹⁸

Atmoda

80. gadu otrajā pusē, attīstoties Atmodas kustībai, nacionāla rakstura darbību atjaunoja arī Latvijas lietuvieši. 1988. gadā Rīgā tika izveidota iniciatīvas grupa J. Rudaka, E. Lukošēvičienes, A. Liepiņa, B. Flanderes u. c. vietējo lietuviešu sastāvā, kas 27. novembrī organizēja lietuviešu sapulci celtnieku kultūras namā “Lāpa” (Aglonas ielā). Sapulcē piedalījās apmēram 600 cilvēku, kuri izveidoja Latvijas lietuviešu kultūras biedrību. Par organizācijas pirmo priekšsēdētāju tika ievēlēts ārsts Romualds Ražuks, bet par viņa vietniekiem – A. Liepiņš un J. Rudaks. Savu nepārprotamo atbalstu latviešu tautas neatkarības centieniem biedrība puda, kopā ar poļu, ebreju u. c. nacionālajām organizācijām izveidojot un nekavējoties iestājoties Latvijas Tautas frontes mērķus un centienus atbalstošajā Latvijas nacionālo kultūras biedrību asociācijā, par kuras atbildīgo sekretāru tika ievēlēts R. Ražuks. Savukārt 1989. gadā viņš tika ievēlēts par Latvijas Tautas frontes II domes un organizācijas valdes locekli, bet 1990. gadā kļuva par tās priekšsēdētāju (palika šajā amatā līdz 1992. gadam).

1989. gadā tika izveidotas arī vairākas lietuviešu organizācijas ārpus Rīgas – Bauskas lietuviešu kultūras biedrība, Liepājas lietu-

³¹⁸ Mazākumtautību vēsture Latvijā. – 54. lpp.; LVA, 101 f., 2. apr. 471. l., 10. lp.; 16. apr., 201. l., 99. lp.; 63. apr., 66. l., 10lp.

viešu kultūras biedrība "Rūta", Jelgavas lietuviešu kultūras biedrība, 1990. gadā – Daugavpils lietuviešu biedrība, bet 1991. gada maijā – Rīgas lietuviešu biedrība "Rūta". 1989. gadā uzsākta lietuviešu valodas apmācības organizēšana. Svētdienas skolas izveidojās Rīgā, Liepājā, Daugavpilī un Jūrmalā, bet fakultatīva lietuviešu valodas apmācība tika ieviesta Rīgas 69. vidusskolā un Jūrmalas 1. vidusskolā. 1989. gada novembrī tika atjaunota lietuviešu preses tradīcija Latvijā, sākot izdot laikrakstu "Latvijos lietuvīs" ("Latvijas Lietuvietis", redaktors – J. Rudaks).

Tika izveidoti lietuviešu pašdarbības kolektīvi (kori un dziesmu ansambļi), kuri uzstājās sarīkojumos gan Latvijā, gan Lietuvā. Sevišķi jāatzīmē vēl 1988. gada februārī (pirmais koncerts tika sarīkots neatkarīgās Lietuvas izveides gadadienā – 1988. gada 16. februārī un tūlīt pēc tam īsā laikā ansambļa dalībnieku skaits pieauga no diviem līdz 6 deju pāriem pāriem) izveidotais lietuviešu vidējās paaudzes folkloras ansamblis "Bijūnas" ("Pujene") mākslinieciskās vadītājas Aldonas Gribules vadībā, kas pēc Latvijas lietuviešu kultūras biedrības izveides darbojās tās paspārnē.

Liela nozīme Latvijas lietuviešu nacionālo aktivitāšu koordinēšanā bija 1990. gada vasarā sāktajiem Latvijas Radio raidījumiem lietuviešu valodā (mēnesi tika sagatavots 45 minūšu garš raidījums), ko veidoja žurnāliste Jurate Šidlauskiene. Latvijas lietuviešu vidū, līdzīgi kā citām minoritātēm, politiskais noskaņojums bija ļoti dažāds. Tomēr neapšaubāmi, ka lietuviešu minoritātē dominēja simpatijas un atbalsts latviešu tautas nacionālajiem centieniem, ko noteica abu tautu etniskā tuvība, kopīgā vēsture un būtībā identiskie mērķi.

Ļoti skaidru izpausmi tas viss guva 1991. gada janvāra barikāžu laikā Rīgā. Tragisko Viļņas notikumu laikā – naktī no 13. uz 14. janvāri Lietuvas masu organizācijas "Sajūdis" vadība piezvanīja Latvijas tautas frontes priekšsēdētājam R. Ražukam, informējot viņu par padomju okupācijas karaspēka veikto Lietuvas radio ieņemšanu un lūdzot iespēju robežās sniegt atbalstu. Viņš nekavējoties saistījās ar lietuviešu sabiedrisko darbinieci Sigitu Kozlovsku, kura pēc saistīšanās ar Latvijas Radio vadību steigšus organizēja brīvprātīgo – vietējo lietuviešu grupu, kuri, sākot ar 13. janvāra pēcpusdienu, Latvijas Radio regulāri sniedza informāciju par notiekošo lietuviešu

valodā. Tādējādi Latvijas Radio laikā, kad Viļņā nedarbojās Lietuvas Radio, pēc Lietuvas valdības lūguma organizēja radio pārraides lietuviešu valodā Lietuvai (ziņas vairākus mēnešus lasīja Rīgas lietuviešu sabiedriskie darbinieki Jurate Šidlauskiene, Laimute Balode, Jadviga Neimane, Jovita Budzinauskiene un vairāki citi). Kopumā apmēram 20 cilvēku liela Latvijas lietuviešu grupa par piedalīšanos šajā akcijā vēlāk saņēms latvijas valsts apbalvojumu – 1991. gada barikāžu dalībnieka piemiņas zīmi. Turklāt 1999. gadā sabiedriskā organizācija – Latvijas valsts aizsardzības fonda “Lāčplēsis” valde apbalvoja J. Šidlauskieni ar Goda zīmi par “pašreizējās 1991. gada barikāžu dienās, organizējot radio aizsardzību, patiesas informācijas sniegšanā Latvijas tautai un pasaulei”. Lietuvas nacionālais karogs jau no 13. janvāra atradās arī uz pašām barikādēm sabiedrisko darbinieku A. Liepiņa, J. Rudaka u. c. rokās. Savukārt R. Ražuks gan 1991. gada janvāra, gan augusta traģiskajās dienās bija Latvijas Republikas nacionālās drošības padomes loceklis un janvārī kā Latvijas tautas frontes priekšsēdētājs tieši piedalījās barikāžu izveides organizēšanā Rīgā pie svarīgākajām valsts iestādēm. Vairāki Latvijas lietuvieši vēlāk par savu piedalīšanos šajos notikumos tika apbalvoti arī ar Lietuvas 13. janvāra piemiņas medaļu, ko saņēma no Lietuvas Valsts prezidenta rokām.³¹⁹

Neilgi pirms PSRS sabrukuma un Baltijas valstu neatkarības pilnīgas atjaunošanas – 1991. gada 12. jūnijā – Rīgā notika sešu Latvijas lietuviešu kultūras biedrību pārstāvju konference, kurā tika izveidota Latvijas lietuviešu kopiena (LLK) ar uzdevumu koordinēt un saskaņot visu lietuviešu sabiedriski politisko darbību Latvijā. Konferences dalībnieki izteica nepārprotamu atbalstu latviešu tautas cīņai par neatkarību. Par LLK priekšsēdētāju tika ievēlēts R. Ražuks, kas, kā jau minēts, no 1990. gada rudens vienlaikus bija arī Latvijas Tautas frontes priekšsēdētājs, par priekšsēdētāja vietniecēm – Rīgas Politehniskā institūta docente J. Budzinauskiene un tiesnese R. Neimane. 1991. gada vasarā Čikagā (ASV) notiekošajā Pasaules lietuviešu organizāciju kongresā, kurā Latvijas lietuviešus pārstāvēja R. Ražuks, LLK tika uzņemta par locekli Pasaules lietuviešu organizāciju apvienībā un vēl pirms neatkarības pilnīgas atjaunošanas

³¹⁹ *Budzinauskiene J.* Latvijos Lietuviu bendruomene. – Vilnius, 2001. – 108–110 p.

iesaistījās dažādos vispasaules lietuviešu sarīkojumos (piemēram, 1991. gada jūlijā LLK komanda piedalījās IV Pasaules lietuviešu sporta spēlēs Lietuvā).³²⁰

Latvijas tautas Atmodas laikā Latvijā dzīvojošie lietuvieši skaidri apliecināja, ka savā absolūtajā vairākumā atbalsta latviešu tautas centienus pēc neatkarības. Piedaloties cīņā par Latvijas neatkarību, viņi vienlaikus atbalstīja arī savas vēsturiskās dzimtenes – Lietuvas cīņu par patstāvību līdz pat PSRS sabrukumam 1991. gada augustā.

Neatkarīgajā Latvijā

Skaitis un izvietojums

Pēc neatkarības atgriešanās Latvijas Republikā dzīvojošo lietuviešu skaits un izvietojums būtiski nemainījās, kaut arī runā, ka šis valsts iedzīvotāju skaitam kopumā, piemēram, samazināšanās tendence (negatīvā dabiskā pieauguma dēļ). 1993. gada lietuviešu skaits bija 23 601 cilvēks, 2001. gada – 33 140 (95,6% no 1989. gada Latvijas teritorijā dzīvojošiem 34 570 lietuviešiem), kas veidoja 1,4% no valsts iedzīvotāju kopējā skaita (salīdzinot ar 1989. gada – 1,3%). Starp Latvijas Republikas pašvaldībām iedzīvotāju bija zināms skaits Lietuvas pilsoņu: 1997. gadā – 1454, 1998 – 1450, 1999 – 1408, 2000 – 1436 un 2001 – 1612 personas. Lielākā daļa lietuviešu iedzīvoja dzīvo: Rīga – 8541 jeb 6,9% no iedzīvotāju kopējais, Burtnieci – 7128 jeb 3,05% (arī šie dzīvojamie 2676 lietuvieši veidoja 3% Burtnieci rajona – 2697 jeb 6,03%, Sakaru rajonā – 2740 jeb 7,18% no Zemgales – 10 751 jeb 3,13% Jelgavā – 975 jeb 1,54%, Jūrmalas rajonā – 1248 jeb 1,36%, Bauskas rajonā – 7558 jeb 6,72%, Pilsētas rajonā – 2152 jeb 3,35%, Lielgale dzīvo 2271 jeb 6,0% no iedzīvotāju kopējais un Vidzeme –

³²⁰ Treija A., Dribins L. Lietuvieši. – 55.–56. lp.; Budzinauskiene J. Latvijos Lietuviu bendruomene. – 18 p.

1991. gada 12. jūnijā, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents J. Valters izdeva dekretu, kas noteica, ka Latvijas PSRS Valsts prezidents ir J. Valters, un šis dekrets bija spēkā līdz 1991. gada 18. jūnijam, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents kļuva par J. Valters.

1991. gada 18. jūnijā, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents J. Valters izdeva dekretu, kas noteica, ka Latvijas PSRS Valsts prezidents ir J. Valters, un šis dekrets bija spēkā līdz 1991. gada 18. jūnijam, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents kļuva par J. Valters.

1991. gada 18. jūnijā, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents J. Valters izdeva dekretu, kas noteica, ka Latvijas PSRS Valsts prezidents ir J. Valters, un šis dekrets bija spēkā līdz 1991. gada 18. jūnijam, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents kļuva par J. Valters.

1991. gada 18. jūnijā, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents J. Valters izdeva dekretu, kas noteica, ka Latvijas PSRS Valsts prezidents ir J. Valters, un šis dekrets bija spēkā līdz 1991. gada 18. jūnijam, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents kļuva par J. Valters.

1991. gada 18. jūnijā, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents J. Valters izdeva dekretu, kas noteica, ka Latvijas PSRS Valsts prezidents ir J. Valters, un šis dekrets bija spēkā līdz 1991. gada 18. jūnijam, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents kļuva par J. Valters.

1991. gada 18. jūnijā, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents J. Valters izdeva dekretu, kas noteica, ka Latvijas PSRS Valsts prezidents ir J. Valters, un šis dekrets bija spēkā līdz 1991. gada 18. jūnijam, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents kļuva par J. Valters.

1991. gada 18. jūnijā, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents J. Valters izdeva dekretu, kas noteica, ka Latvijas PSRS Valsts prezidents ir J. Valters, un šis dekrets bija spēkā līdz 1991. gada 18. jūnijam, kad Latvijas PSRS Valsts prezidents kļuva par J. Valters.

Neatkarīgajā Latvijā

Skaitis un izvietojums

Pēc neatkarības atjaunošanas Latvijas Republikā dzīvojošo lietu-
viešu skaits un izvietojums būtiski nemainījās, kaut arī tam, tāpat kā
visam valsts iedzīvotāju skaitam kopumā, piemīt samazināšanās
tendence (negatīvā dabiskā pieauguma dēļ). 1993. gadā lietuviešu
skaits bija 33 601 cilvēks, 2001. gadā – 33 120 (95,6% no 1989.
gadā Latvijas teritorijā dzīvojošajiem 34 630 lietuviešiem), kas vei-
doja 1,4% no valsts iedzīvotāju kopskaita (salīdzinājumam: 1989. ga-
dā – 1,3%). Starp Latvijas Republikas pastāvīgajiem iedzīvotājiem
bija zināms skaits Lietuvas pilsoņu. 1997. gadā – 1466, 1998. –
1450, 1999. – 1400, 2000. – 1430 un 2001. – 1612 personas. Lie-
lākā daļa lietuviešu joprojām dzīvoja Rīgā – 8541 jeb 0,89 % no
iedzīvotāju kopskaita, Kurzemē – 9778 jeb 3,05% (Liepājā dzīvo-
jošie 2676 lietuvieši veidoja 3%, Liepājas rajonā – 2809 jeb 6,03%,
Saldus rajonā – 2785 jeb 7,18 %) un Zemgalē – 10 751 jeb 3,11%
(Jelgavā – 975 jeb 1,54%, Jelgavas rajonā – 1248 jeb 3,36%, Baus-
kas rajonā – 3558 jeb 6,72%, Dobeles rajonā – 2152 jeb 5,35%).
Latgalē dzīvoja 2291 (0,60% no iedzīvotāju kopskaita) un Vidzemē –
1759 (0,49%) lietuvieši. Līdzīgi kā lielākās daļas pārējo minoritāšu
pārstāvju, arī lietuvieši Latvijā pārsvārā stājas laulībā ne ar savas

tautības pārstāvjiem (2000. gadā 90,9% lietuviešu vīriešu un 91,0% lietuviešu sievietes).³²¹

Sabiedriskā darbība

1993. gada novembrī LLK konferencē par tās priekšsēdētāju tika ievēlēta bijusī Rīgas Politehniskā institūta pasniedzēja, inženierzinātņu doktore J. Budzinauskiene, bet par viņas vietnieku – A. Liepiņš. Organizācija 1994. gada jūnijā atjaunoja 1940. gadā slēgtā laikraksta "Lietuviu balsas" izdošanu, saglabājot kopējo numerāciju (redaktors Steps Grigaļūns, vēlāk – J. Šidlauskiene). Finansiālu grūtību dēļ minētais laikraksts tika izdots neregulāri, 1998. gadā izdevās panākt regulāru finansiālu atbalstu no Latvijas Tieslietu ministrijas Mazākumtautību un emigrācijas departamenta, kas deva iespēju šajā gadā izdot to regulāri – reizi divos mēnešos. Vēlāk – iepriekš minēto problēmu dēļ – atkal četras reizes gadā. Turklāt LLK izdeva Lāvijas lietuviešu kalendāru 1995. gadam, kurā ietverta ļoti nozīmīga informācija par Latvijas lietuviešu sabiedrisko darbību senāk un mūsu dienās. Jāatzīmē, ka laikraksta "Lietuviu balsas" izdošanu atjaunoja un faktiskais vecākais redaktors sākotnēji bija Jons Bakans – pirmskara Latvijas sabiedriskais darbinieks. Diemžēl viņa nāve pārtrauca lietuviešu kustības veterāna dalību laikraksta izdošanā. Laikraksta raksti veltīti LLK darbībai, Latvijas lietuviešu kultūras un sporta dzīvei, izglītības jautājumiem, lietuviešu minoritātes vēsturei Latvijā, lietuviešu integrācijas problēmām Latvijas sabiedrībā, sakariem ar etnisko dzimteni utt. Laikrakstu iespēž Viļņā, un tas tiek izplatīts starp Latvijas lietuviešu biedrībām un skolām, kā arī daļa tirāžas tiek nosūtīta ārzemju lietuviešu organizācijām citās valstīs un organizācijām, iestādēm pašā Lietuvā.

Viens no būtiskākajiem jebkuras nacionālās minoritātes darbības stūrakmeņiem ir sarikojumi savas kultūras saglabāšanai un popularizēšanai – līdz ar to – arī nacionālās pašapziņas un dzimtās valodas stiprināšanai pašas minoritātes pārstāvju vidū.³²² LLK organizēja un

³²¹ Latvijas demogrāfijas gadagrāmata. 2001. – Rīga, 2001. – 11., 33., 35., 39., 54., 135. lpp.; *Mežs I*. Latvieši Latvijā. – 15. lpp.

³²² Latvijas lietuviešu sabiedriskās dzīves apraksts balstīts galvenokārt uz: *Budzinauskiene J*. Latvijos lietuvju bendruomene; Latvijos Lietuvju Kalendorius 1995 metams; R. Ražuka 2003. gada 15. oktobrī autoram sniegtā informācija.

organizē ļoti dažāda rakstura kultūras sarīkojumus (arī Latvijas lietuviešu meiteņu skaistuma konkursu 1995. gadā, kura uzvarētāja vēlāk piedalījās konkursā Viļņā par skaistākās pasaules lietuvietes titulu), koncertus u. c. Jau no lietuviešu organizāciju atjaunošanas brīža Latvijā tās ievērojamu vērību pievērša Lietuvas nacionālo un katoļu baznīcas svētku un piemiņas dienu, izcilu lietuviešu tautas mākslas un kultūras darbinieku jubileju un piemiņas sarīkojumu atzīmēšanai, organizējot literāros vakarus un dažkārt apvienojot visu minēto ar atpūtas vakariem (piemēram, dejām, tādējādi cenšoties iesaistīt jaunus biedrus, sevišķi jaunatnes vidū). Samērā regulāri tiek organizētas Latvijā dzīvojošo lietuviešu mākslinieku un daiļamatnieku darbu izstādes. Par tradīciju ir kļuvusi Latvijas un Lietuvas valsts svētku svinību sarīkošana vai lietuviešu organizāciju darbības jubileju sakarā jauno mākslinieku – Latvijas Mākslas akadēmijas beidzēju gleznotāja un grafiķa Laimuta Šiurnas (Latvijas lietuviešu jaunatnes savienības padomes loceklis un Rīgas lietuviešu biedrības “Rūta” priekšsēdētāja biedrs, Latvijas mākslinieku savienības biedrs), grafiķes, rīdzinieces Svetlanas Ročītes un daugavpilietes, mākslas restauratores (biedrības “Rasa” biedrenes) Andželikas Čibeles darbu izstādes (tradīcija tika aizsākta 1996. gada 16. februārī – Lietuvas valsts neatkarības pasludināšanas gadadienā galerijā “Lapa” Rīgā ar izstādi “Lietuva–Latvija”). Minētie mākslinieki arī sekmīgi pārstāvējuši lietuviešu minoritāti Latvijas mazākumtautību kultūras biedrību asociācijas sarīkotajās izstādēs, kā arī Viļņā un Šauļos. Turklāt vēl četras lietuviešu tautības mākslinieces ir Latvijas mākslinieku savienības biedres – gleznotāja Līvija Andrukaitīte (viņa vienīgā no minētajām māksliniecēm aktīvi darbojās lietuviešu Rīgas kultūras un izglītības centrā), grafiķe Nijole Zirnite, gleznotāja Silvija Meškone un Vida Krepica. Tiek organizētas arī lietuviešu bērnu un skolu audzēkņu darbu izstādes – konkursi Jūrmalā un Daugavpilī. Jelgavā darbojas lietuviešu literārais klubs “Raktelis” (“Atslēdziņa”).

Rīgas lietuviešu izglītības un kultūras centra ietvaros joprojām aktīvi darbojas 1988. gadā nodibinātais lietuviešu folkloras ansamblis “Bijūnas” ilggadējās vadītājas A. Gribules vadībā. 2003. gada jūlijā ansamblis 23 cilvēku sastāvā piedalījās Lietuvas Vispārīgo Dziesmu svētku kopīgajā programmā, tas bieži uzstājas dažādos kultūras sarīkojumos Latvijā un Lietuvā.

Jau pašā sākumā daudzās lietuviešu biedrībās izveidojās pašdarbības kolektīvi. Kori, folkloras ansambļi, kapelas, deju grupas izveidojās Liepājā un Daugavpilī, citur – folkloras ansambļi, deju kolektīvi utt. (vēlāk gan daži no tiem līdzekļu trūkuma dēļ makslinieciskā vadītāja algošanai pārtrauca darbību, piemēram, deju kolektīvi Daugavpilī, Liepājā, Rīgā, orķestris un kapela Liepājā un Daugavpilī). Bērnu folkloras ansambļi veidojās arī lietuviešu skolās. Kopumā 2001. gadā LLK darbojās astoņu biedrību folkloras ansambļi, Liepājas biedrības koris “Senoliai” (“Senči”) un bērnu folkloras ansamblis, dziesmu ansamblis Daugavpilī, deju grupas Rīgā un Svētdienas skolās citur. Sevišķi jāatzīmē divas pastāvīgās pašdarbības kolektīvu vadītājas – Z. Bugavičiene (Liepājā) un L. Prakapičiene (Daugavpilī), kuras savu darbu veic bez atlīdzības.

Ļoti liela nozīme ir sakaru uzturēšanai ar vēsturisko dzimteni. Jau 1992. gadā Lietuvā tika organizētas Latvijas lietuviešu kultūras dienas, kurās piedalījās visu lietuviešu biedrību mākslas daiļrades kolektīvi un mākslinieki L. Šiurna un T. Šiurniene ar mākslas darbu izstādi. Neapšaubāmi nozīmīgu atbalstu Latvijas lietuviešiem viņu sabiedriskajā darbībā sniedz Lietuvas Republikas vēstniecība Latvijā.

1994. gadā Latvijas lietuvieši piedalījās I pasaules lietuviešu Dziesmu svētkos Viļņā. Latvijā tur pārstāvēja no septiņu biedrību folkloras kolektīviem izveidotais LLK apvienotais folkloras ansamblis. Tāds tika izveidots arī dalībai II pasaules lietuviešu Dziesmu svētkos 1998. gadā. Arī turpmāk LLK apvienotais folkloras ansamblis (2001. gadā tajā bija seši kolektīvi) veiksmīgi pārstāv lietuviešus dažādos sarīkojumos – tradicionālajos lībiešu, igauņu un lietuviešu kultūras svētkos “Baltijas pīne”, Latvijas mazākumtautību folkloras festivālos “Latvijas vainags” (1998. gadā lietuvieši kļuva par laureātiem, bet viņu saklātais nacionālo ēdienu galds tika atzīts par skais-tāko). Līdzīgā veidā 1999. gadā no vairāku Svētdienas skolu folkloras ansambļiem tika izveidots LLK bērnu folkloras ansamblis.

Ļoti aktīvi Latvijas lietuvieši attīsta savu darbību arī sporta jomā. Kā jau minēts, vēl pirms neatkarības atgūšanas 1991. gada jūlijā Kauņā pēc 53 gadu pārtraukuma notika IV Pasaules lietuviešu sporta spēles, kurās piedalījās arī 40 Latvijas lietuviešu komanda. No šī laika Latvijas lietuvieši regulāri piedalās visās turpmākajās Pasaules lietuviešu sporta spēlēs Viļņā un Kauņā, gūstot ļoti atzīstamus panā-

kumus. Piemēram, 1995. gadā notikušajās V spēlēs Latvijas komanda, ko toreiz pārstāvēja tikai LLK sportisti (63 cilvēki no piecām biedrībām), kopumā 10 sporta veidos izcīnīja 14 zelta un 16 sudraba medaļas. Arī turpmākajās šādās spēlēs Latvijas lietuviešu sportisti gūst izcilus panākumus basketbolā, skriešanā, riteņbraukšanā un citos sporta veidos. 1998. gadā VI sporta spēlēs piedalījās arī LLK zēnu un meiteņu komanda, kura stafetes skrējienā Viļņas ielās savā vecuma grupā izcīnīja trešo vietu. Šādus rezultātus ļauj sasniegt uzmanība, kāda lietuviešu organizācijās tiek pievērsta sportam un veselībai. LLK darbojas Sporta komiteja, kas rīko organizācijas sporta un veselības svētkus, sportiskāko ģimeņu konkursus. Tikpat regulāri un ar labiem panākumiem lietuvieši piedalās arī tradicionālajos Latvijas mazākumtautību un jaunatnes sporta svētkos Rīgā. Sākot ar 2000. gada septembri, Jūrmalā tiek organizēti Latvijas lietuviešu jaunatnes sporta svētki.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Latvijas Radio ir saglabājis tradīciju reizi mēnesī dot ētera laiku raidījumam lietuviešu valodā "Lietuva dārgā", ko vadīja režisore Jurate Šidlauskiene, bet kopš nesena laika vada Vaidilute Indreliene. Raidījumā tiek skarti ļoti dažādi jautājumi – Latvijas lietuviešu kopienas darbība, tās centieni saglabāt lietuviskumu Latvijā, Lietuvas valsts dzīve un svētki. Raidījumā ir piedalījušies Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis, Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, Lietuvas prezidenti Aļģirds Brazauskis un Valds Adamkus, Lietuvas Seima priekšsēdētājs Vītauts Landsberģis (viņiem viesojoties Latvijā), citi Lietuvas valstsvīri un Lietuvas katoļu baznīcas amatpersonas. Regulāri raidījumā piedalās arī Latvijas lietuviešu sabiedriskie un kultūras darbinieki – R. Ražuks u. c.

Viens no nacionālās pašapziņas limeņa rādītājiem neapšaubāmi ir vēsturiskā atmiņa. Latvijas lietuvieši vēribu pievērsa arī Latvijas teritorijā kritušo un apdedīto lietuviešu karavīru Brāļu kapu sakopšanai. 1994. gadā ar Subates katoļu draudzes mācītāja – lietuvieša Vincenta Bārzdas un Lietuvas sabiedrības atbalstu tika uzstādīti krusti 1919. gadā pret Sarkano armiju un bermontiešiem kritušo Lietuvas armijas karavīru Brāļu kapos Grīvā (tagadējā Daugavpils priekšpilsēta Daugavas upes kreisajā krastā) un Sventē, bet 1995. gada septembrī svinīgi, Latvijas un Lietuvas aizsardzības ministru klātbūtnē tika atklāts atjaunotais 1919. gadā kritušo lietuviešu Brāļu

kapu piemineklis Červonkā Daugavpils rajonā (pieminekļa atjaunošanai ievērojamu finansiālu atbalstu sniedza Rokišķu pašvaldība Lietuvā, kā arī Rokišķu sabiedriskie darbinieki, organizējot līdzekļu vākšanu). Pieminekļa iesvētīšanā piedalījās vairākkārt pieminētais Subates draudzes prāvests V. Bārzdā. Lieli nopelni minētā pieminekļa atklāšanā bija Daugavpils lietuviešu kultūras biedrībai "Rasa", kas uzņēmās arī visu trīs Daugavpils rajonā esošo lietuviešu karavīru piemiņas vietu turpmāko aprūpi. Kopš tā laika lietuviešu karavīru kapi Latvijā atkal ir kļuvuši par vienu no Latvijas lietuviešu nacionālās pašapziņas simboliem. Tā 2000. gada 24. septembrī, pieminot lietuviešu karaspēka kauju nobeiguma Daugavas frontē 80. gadskārtu, LLK un vairāku citu organizāciju biedri, Rīgas lietuviešu vidusskolas un Svētdienas skolu audzēkņi sarīkoja organizētu braucienu uz šīm vēsturiskajām vietām, kura laikā uzskatāmi iepazīna arī Lietuvas un Latvijas Brīvības cīņu vēsturi un abu tautu kopīgās cīņas par neatkarību epizodes. 1994. gada Jelgavā, piedaloties Lietuvas prezidenta un Lietuvas vēstures institūta, vietējo lietuviešu pārstāvjiem, kā arī prezidenta mazdēlam, pie tagadējās Jelgavas novadpētniecības un mākslas muzeja ēkas (bijušā Jelgavas ģimnāzijas nama) tika svinīgi atklāta piemiņas plāksne bijušajam neatkarīgās Lietuvas prezidentam Antanam Smetonam, kas Jelgavas ģimnāzijā bija mācījies 19. gadsimta beigās.

Savukārt ar Liepājas lietuviešu kultūras biedrības "Rūta" pūlēm 1995. gada septembrī Pāvilstā tika atklāta un turpmāk uzturēta kārtībā piemiņas vieta vācu represīvo iestāžu Otrā pasaules kara beigās ar nāvi sodīto septiņu lietuviešu policijas bataljona karavīru atdusas vietā (minētais bataljons bija atbildīgs par jūras krasta apsardzību, un lietuvieši bija apzināti atļāvuši latviešu bēgļu laivām atstāt Latviju un doties uz Zviedriju). Kopumā kopienas rīkotajos sarīkojumos piedalījās apmēram 2000 cilvēku.

Tomēr 1997. gada vasarā Latvijas lietuviešu kopienā pēc garākas diskusijas par turpmākās nacionālās darbības virzieniem, metodēm un mērķiem notika šķelšanās, un ar organizācijas vadības darbību neapmierinātie lietuvieši 1997. gada beigās izveidoja savu Latvijas lietuviešu savienību. Tajā iestājās vairākas organizācijas – Latvijas lietuviešu kultūras biedrība (priekšsēdētājs A. Liepiņš), Rīgas lietuviešu kultūras un izglītības centrs, kas darbojas Rīgas lietuviešu

vidusskolas paspārnē (priekšsēdētājs R. Ražuks), Latvijas lietuviešu jaunatnes savienība (dibināta 1993. gadā, priekšsēdētāja Dita Norgelaite) un Politiski represēto lietuviešu biedrība (priekšsēdētājs Vitauts Sabaļausks). Par jaunās organizācijas priekšsēdētāju tika ievēlēts A. Liepiņš.³²³

Ar Latvijas Lietuviešu savienību aktīvi sadarbojas Rīgas Lietuviešu kultūras un izglītības centrs (tas izdeva laikrakstu "Latvijos lietuvīs", kuru rediģēja Jozs Kružiks). Vienlaikus aktīvu darbību turpina Latvijas lietuviešu kopiena. Starp abām organizācijām ir izveidojušās nopietnas domstarpības izglītības jautājumos, jo lietuviešu kopienas vadība uzskata, ka nav nepieciešama lietuviešu vidusskola, dodot priekšroku apmācībai svētdienas skolās, tādējādi ietaupot līdzekļus un panākot lietuviešu valodas un kultūras zināšanas citā ceļā.³²⁴ Tomēr jāatzīst, ka lietuviešu nacionālajā darbībā Latvijā nozīmīgu ieguldījumu sniedz abas lietuviešu biedrības apvienošās organizācijas. Lietuviešu kopienā (priekšsēdētāja J. Budzinauskiene) pēc iepriekš minēto biedrību izstāšanās no tās turpina darboties kopumā deviņas lietuviešu biedrības – Liepājas lietuviešu kultūras biedrība "Rūta" (1991. gadā biedrībai izdevās atgūt savā īpašumā pirmskara lietuviešu biedrības namu šajā pilsētā), Bauskas lietuviešu kultūras biedrība "Dobilelis" ("Āboliņš", izveidojās 1993. gada beigās, lielā mērā balstoties uz atsevišķu 1992. gada sākumā izirušās Bauskas lietuviešu kultūras biedrības dalībnieku aktivitātēm), Jelgavas lietuviešu kultūras biedrība "Vytis", Dobeles lietuviešu kultūras biedrība (dibināta 1994. gada sākumā), Rīgas lietuviešu tautas biedrība "Rūta", Jūrmalas lietuviešu kultūras un izglītības centrs (dibināts 1994. gadā), Valmieras lietuviešu kultūras biedrība "Gintaras" ("Dzintars", dibināta 1997. gadā), Daugavpils lietuviešu kultūras biedrība "Rasa" (tās nodaļas darbojas arī Subatē un Ilūkstē) un Latvijas lietuviešu jaunatnes savienība (dibināta 1999. gadā pēc tam, kad 1993. gadā izveidotā biedrība ar identisku nosaukumu bija faktiski pārstājusi eksistēt). Savukārt Lietuviešu kultūras un izglītības centra darbība noris Rīgas lietuviešu vidusskolas paspārnē.

³²³ Treija A., Dribins L. Lietuvieši. – 56.–58. lp.

³²⁴ Dribins L. Etniskās minoritātes Latvijā// Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001. – Rīga, 2001. – 324. lpp.

Subates, Aknīstes, Neretas un Rubenes katoļu draudžu prāvests lietuvietis V. Bārзда 1993. gadā (beidzis Rīgas garīgo semināru 1969. gadā un kopš tā laika strādāja par mācītāju Latvijas katoļu draudzēs³²⁵), sadarbojoties ar Latvijas lietuviešu kopienas vadību, vietējām pašvaldībām un Lietuvas Sociālās aizsardzības un darba ministriju, uzsāka centienus izveidot Subatē – pašvaldības piešķirtajās bijušās slimnīcas telpās – veco ļaužu pansionātu “Miera nams” (“Ramybes nams”), kurā nepieciešamības gadījumā uzņēma lietuviešu tautības vecos ļaudis no visas Latvijas. Pansionāts tika atklāts un iesvētīts 1994. gada novembrī. 1997. gadā ar Zviedrijas un Kanādas vēstniecību atbalstu tika izremontēts un atklāts otrs nama korpus. Namā pastāvīgi tiek aprūpēti 25–27 lietuvieši.

Vairākkārt pieminētais mācītājs V. Bārзда bija ļoti aktīvs Latvijas lietuviešu sabiedriskajā dzīvē. 1995. gadā viņu pārcēla darbā uz Ilūkstes draudzi, tomēr tas neliedza viņam turpināt Subates “Miera nama” aprūpi un dalību nacionāla rakstura sarīkojumos gan Latgales reģionā, gan Rīgā. Viņa nāve 1998. gadā pārtrauca šo aktīvo darbību. Diemžēl V. Bārзда bija pēdējais lietuviešu tautības katoļu mācītājs Latvijā.

Izglītība

Tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas – 1991. gada 1. septembrī Rīgas 85. vidusskolā darbību uzsāka pirmā lietuviešu klase, kurā mācījās 12 bērni (vienlaikus jau pirmajā klases mācību gadā apmēram 60 latviešu klasēs esošo skolēnu izteica vēlēšanos apgūt lietuviešu valodu). Klases atvēršana tika panākta lielā mērā ar Rīgas pilsētas skolu valdes un Vidzemes priekšpilsētas skolu valdes atbalstu iniciatīvas grupas – 85. vidusskolas direktores – lietuvietes Aldonas Treijas un lietuviešu sabiedrisko darbinieku (arhitektes Birutes Flanderis, Joņa Rudoka u. c.) centieniem izveidot lietuviešu skolu Rīgā. Atbalstu projekta realizācijai no paša sākuma izrādīja arī Lietuvas valdība un Izglītības ministrija, kas komandēja uz Rīgu skolotāju Editu Murauskaiti – pirmās lietuviešu klases audzinātāju un lietuviešu valodas skolotāju (no šī laika šāda veida sadarbība ar Lietuvas

³²⁵ Sk.: *Cakuls J.* Latvijas Romas katoļu priesteri 1918–1995. – 192. lpp.

Izglītības ministriju turpinās). Lietuviešu klases mācību plāni un programmas bija apstiprinātas Latvijas Izglītības ministrijā.

Lietuviešu skolā jau no darbības sākuma 1991./1992. mācību gadā liela uzmanība tika pievērsta nacionālo tradīciju iedzīvināšanai un sakaru uzturēšanai ar vēsturisko dzimteni – Lietuvu. Regulāri tika atzīmēti lietuviešu un Lietuvas nacionālie svētki un piemiņas dienas, skolā viesojās mākslinieki, dziedātāji un etnogrāfiskie ansambļi no Viļņas un Kauņas. Draudzīgi sakari Rīgas lietuviešu skolēniem izveidojās ar Žemkaļņa Paņevežas 1. ģimnāziju Lietuvā, no Lietuvas pastāvīgi pienāca un pienāk grāmatu un citu mācīblidzekļu sūtījumi. Sākot ar 1993. gadu, skolēniem regulāri tiek dota iespēja pavadīt vasaru atpūtas nometnēs un piedalīties dažādos sarīkojumos Lietuvā. Viss minētais deva iespēju 1993. gada novembrī topošās lietuviešu skolas (šajā laikā trijās lietuviešu klasēs pie 85. vidusskolas bija 28 skolēni) paspārnē izveidot Rīgas lietuviešu izglītības un kultūras centru. Pirmais centra vadītājs bija R. Ražuks, viņa vietnieces – A. Treija (izglītības jomā) un B. Flandere (kultūras jomā).

Pēc A. Treijas vadībā izstrādātās lietuviešu skolas koncepcijas pieņemšanas Rīgas skolu valdē, 1995. gada jūlijā Rīgas dome pieņēma lēmumu par Rīgas lietuviešu pamatskolas izveidošanu, un septembrī skola direktores A. Treijas un mācību pārzines D. Mickutes vadībā uzsāka darbību pagaidām 1.–5. klases sastāvā (ar katru turpmāko gadu klašu skaits pieaug). Skola turpināja strādāt Nīcgales ielas 22. (85. vidusskolas) namā. Sākot ar 1996./1997. mācību gadu, skolā tika atvērta arī sagatavošanas klase. 1997./1998. mācību gadā skolā strādāja 14 skolotāji (no viņiem astoņi – pamatdarbā) un mācījās 76 skolēni (turklāt sagatavošanas klasē – vēl 13). Šajā mācību gadā lietuviešu skola kopā ar 85. vidusskolu tika pakļauta Izglītības ministrijas atestācijai un saņēma samērā augstu novērtējumu, bet 1997. gada maijā – skola tika akreditēta. 1996. gada 7. maijā skolu valsts vizītes laikā Latvijā kopā ar prezidentu Gunti Ulmani apmeklēja Lietuvas prezidents Alģirds Brazausks, 1998. gada 12. maijā – Lietuvas prezidents Valds Adamkus, 1998. gada 26. maijā – Lietuvas Seima priekšsēdētājs Vītauts Landsberģis. Visi Lietuvas valstsvīri pēc viesošanās skolā par to izteicās ļoti atzinīgi, uzsverot skolas sevišķo nozīmi Latvijas lietuviešu nacionālās pašapziņas saglabāšanā un attīstīšanā.

Sākot ar 2000./2001. mācību gadu, Rīgas lietuviešu pamatskola ieguva vidusskolas statusu (vienlaikus skolai tika piešķirtas arī jaunas telpas Prūšu ielā) un šajā laikā tās desmit klasēs mācījās 117 skolēni.³²⁶ 2003. gadā skolu pabeidza pirmā izlaiduma klase, un no 11 skolas beidzējiem seši iestājās Latvijas augstskolās (no tiem četri – Latvijas Universitātē), bet četri – Viļņas universitātē. Par skolas pedagoģiskā sastāva augsto profesionalitāti skaidri liecina ne tikai minētie skaitļi, bet arī fakts, ka visi šie studenti iekļuva valsts finansētajās grupās. 2003./2004. mācību gada sākumā skolēnu skaits Rīgas lietuviešu vidusskolā sasniedza jau 195 cilvēkus (turklāt sagatavošanas klasē mācās vēl 18 bērni), skola atrodas pašu spēkiem, ar Rīgas skolu valdes un Lietuvas Mazākumtautību un emigrācijas departamenta finansiālu atbalstu lieliski iekārtotās, pārbūvētās un paplašinātās (2003. gada rudenī pabeigta arī sporta zāles celtniecība un ir ieplānota skolēnu un skolotāju kopmītņu ēkas būve) bijušā bērnudārza telpās Prūšu ielā 42A un pedagoģiskajā kolektīvā strādā arī trīs skolotājas no Lietuvas (viņas māca lietuviešu valodu un literatūru).

Skolā ļoti liela vērība tiek pievērsta valsts valodas apguvei, un tajā pilnā mērā darbojas bilingvālais izglītības modelis (latviešu un lietuviešu valodā) ar katru nākamo klasi pakāpeniski latviešu valodā mācāmo priekšmetu īpatsvaram (praktiski visi mācību priekšmeti, izņemot lietuviešu valodu un literatūru, tiek apgūti valsts valodā). Neraugoties uz to, ka parasti, uzsākot mācības 1. klasē, ir latviešu valodu pilnībā neprotoši bērni, kā arī tādi, kuri nepārvalda lietuviešu valodu, līdz 3. klasei visi skolēni brīvi pārvalda abas minētās valodas. Jāpiezīmē, ka lielisku piemēru skolēniem rāda no Lietuvas atbraukušie skolas pedagogi, kuri visi isā laikā apgūst latviešu valodu un pat beidz Latvijas Universitātes maģistrantūru (piemēram, direktora vietniece Daiva Isakiene, kas 2001. gadā ieguva maģistra grādu ar darbu par lietuviešu izglītības vēsturi Latvijā). Saskaņā ar skolas koncepcijā paredzēto skolā drīkst uzņemt ne tikai lietuviešu tautības vai lietuviešu izcelsmes bērnus, bet arī citu tautību pārstāvjus, kuri vēlas apgūt lietuviešu valodu, iepazīt lietuviešu tautas kultūru, vēsturi un tradīcijas. Rezultātā skolēnu vidū, kuru lielāko daļu sastāda lietuvieši, ir arī samērā daudz latviešu un krievu,

³²⁶ Treija A. Rīgas lietuviešu pamatskolas atdzimšana Rīgā. Rokraksts autora arhīvā. – 1.–7. lp.

kā arī daži ukraiņi un poļi. Skolēni ar panākumiem piedalās Rīgas Vidzemes priekšpilsētas Skolu valdes organizētajās priekšmetu olimpiādēs (to skaitā – latviešu valodā un literatūrā), kā arī Lietuvā izglītības iestāžu un vadības institūciju organizētajos konkursos un priekšmetu olimpiādēs. Skolā darbojas divi pašdarbības ansambļi (latviešu un lietuviešu dziesmu), koris, tautasdeju kolektīvs, dramatiskais pulciņš, kā arī mākslas studija. Liela vērība tiek pievērsta skolēnu fiziskajai sagatavošanai sporta nodarbībās. Draudzīgi sakari vidusskolu saista ar citām nacionālo minoritāšu vidējām mācību iestādēm Rīgā – Itas Kozakēvičas Rīgas poļu vidusskolu, Šimona Dubnova Rīgas ebreju vidusskolu, Rīgas ukraiņu vidusskolu (ar ukraiņiem tiek rīkotas arī kopējas sporta sacensības) un Rīgas igauņu vidusskolu. Starptautiski sakari skolu šodien saista ne tikai ar jau minēto Paņevēžas 1. ģimnāziju, bet arī Puņskas lietuviešu vidusskolu Polijā, 16. februāra lietuviešu vidusskolu Vācijā un Kaļiņingradas skolotāju koledžu Krievijā (tā sagatavo lietuviešu valodas skolotājus skolām Kaļiņingradas apgabalā, kur šī valoda tiek mācīta). Atbalstu skolai sniedz arī Lietuvas vēstniecība Latvijā. Skolēni vismaz vienu reizi gadā dodas mācību braucienā uz Lietuvu, Lietuvas Mazākumtautību un emigrācijas departaments organizē nometnes Lietuvā.

Rīgas lietuviešu vidusskola patiešām veic lietuviešu dzīves centra funkcijas Rīgā un lielā mērā arī visā valstī. Skolā svinīgi tiek atzīmēti Latvijas un Lietuvas valsts un tautas svētki, kā arī reliģiskie svētki, piedaloties ne tikai pedagogiem, skolēniem un viņu vecākiem, bet arī plašākai Latvijas lietuviešu sabiedrībai. Sevišķa uzmanība tiek pievērsta sarīkojumiem, kuru mērķis ir iepazīstināt skolēnus ar latviešu kultūru, veicinot viņu integrāciju Latvijas sabiedrībā un vienlaikus izkopjot viņu nacionālo pašapziņu. Kā piemēru var minēt 2003. gada 12. septembrī skolā organizēto “Dzejas pēcpusdienu” ar latviešu dzejnieku Andra Vējāna un Valda Rūjas piedalīšanos, kurā arī paši skolēni deklamēja dzeju lietuviešu, latviešu, angļu un krievu valodā.³²⁷

³²⁷ Rīgas lietuviešu vidusskolas apraksts balstīts uz: Rygos Lietuviu vidurine mokykla. – Ryga, 2001. – 1–52 p.; *Isakiene D.* Lietuviešu izglītības vēsture Latvijā. Maģistra darbs Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas institūtā. – Rīga, 2001; Autora intervija ar A. Treiju 2003. gada 22. septembrī.

1991. gada rudenī lietuviešu klase tika izveidota arī Liepājas 8. vidusskolas ietvaros (Dunikas ielā 5), un ar katru nākamo mācību gadu arī te klašu skaits pieauga. 1995./1996. mācību gadā Daugavpils 1. ģimnāzijā darbojās lietuviešu 1. klase (12 skolēni), taču organizatorisku problēmu dēļ pēc tam tā tika izformēta. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas darbību turpināja vai tika izveidotas no jauna arī vairākas lietuviešu Svētdienas (tās dēvē arī par lituānistikas skolām) skolas – kopš 1994. gada Jūrmalas pilsētas Svētdienas skola (Jūrmalas 1. vidusskolā), kopš 1994. gada Daugavpili pilsētas Svētdienas skola, Jelgavas pilsētas Svētdienas skola (Jelgavas 2. vidusskolā) un Rīgas pilsētas Svētdienas skolas (Rīgas 85. vidusskolā). Turklāt izveidotas Svētdienas skolas arī Dobelē un Valmierā. Visur – latviešu vidusskolu paspārnē. Fakultatīvi lietuviešu valoda tika mācīta Rīgas 69. vidusskolā un Jūrmalas 1. vidusskolā, kā arī Daugavpili un Aknistē. Kopš 1999. gada iespēja fakultatīvi apgūt etnokultūras pamatus un lietuviešu valodu pastāv arī Ķegumā. Zināmu laiku Rīgā (1991.–1992. gadā), Daugavpili (1996.–1999. gadā grupa pilsētas 12. bērnudārzā nelielā bērnu skaita dēļ tika apvienota ar latviešu grupu, lietuviešu valodu bērnudārzā saglabājot kā fakultatīvu apmācības kursu) un Liepājā (1990.–1997. gadā) darbojās arī lietuviešu bērnudārzi. Kopumā Svētdienas skolas 2001. gadā apmeklēja apmēram 135 skolēni, bet fakultatīvās nodarbības Aknistē, Daugavpili un Ķegumā – vēl 36 cilvēki.³²⁸

Lietuvieši Latvijas valsts un sabiedriskajā dzīvē

Daudzi lietuvieši aktīvi piedalās Latvijas politiskajā, sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Viens no pazīstamākajiem ir bijušais Latvijas Tautas frontes vadītājs un politiskās partijas “Latvijas ceļš” biedrs Romualds Ražuks. 1997. gadā viņš tika ievēlēts Rīgas pilsētas domē, kur ieņēma “Latvijas ceļa” frakcijas priekšsēdētāja amatu, bet 1998. gadā – Saeimā. 1997.–1998. un 2000.–2002. gadā R. Ražuks bija partijas “Latvijas ceļš” valdes loceklis, bet 1998.–2002. gadā partijas frakcijas Saeimā priekšsēdētāja biedrs (vienlaikus 2001.–2002. gadā

³²⁸ Budzinauskiene J. Latvijos Lietuviu bendruomene. – 80–81 p.

viņš ieņēma arī partijas Rīgas nodaļas priekšsēdētāja amatu) un vadīja Latvijas delegāciju baltijas Asamblejā. 7. Saeimas darbības periodā – 2001.–2002. gadā R. Ražuks bija arī Saeimas priekšsēdētāja biedrs. Viņš apbalvots ar Latvijas Triju Zvaigžņu ordeni un Lietuvas Gedimina ordeni, ir Tautas frontes muzeja dibinātājs un tā sabiedriskās padomes priekšsēdētājs, kā arī 1991. gada Barikāžu muzeja dibinātājs. Kopš 2003. gada sākuma R. Ražuks ir Latvijas Aizsardzības ministrijas Starptautisko sakaru departamenta padomnieks.³²⁹

90. gados Jelgavas pilsētas domē aktīvi darbojās bijušais Latvijas nacionālās neatkarības kustības Jelgavas nodaļas vadītājs – lietuviešu sabiedriskais darbinieks Alģimants Burba (tagad viņš ir partijas “Latvijas ceļš” biedrs), bet Ogres pilsētas domē darbojas lietuvietis Raimonds Pabrieža (arī partijas “Latvijas ceļš” biedrs). Biznesa aprindās plaši pazīstams ir Latvijas Komerčbanku asociācijas prezidents Teodors Tverijons, firmas “Valdo” ģenerāldirektors Voldemārs Valkjūns, akciju sabiedrības “Dobeles dzirnavnieks” padomes priekšsēdētājs Vitauts Paškausks u. c. Kā jau minēts, vairāki lietuviešu izcelsmes mākslinieki ar panākumiem darbojas profesionālās mākslas sfērā. Īpašu ievēribu sabiedrībā izpelnījušies ļoti populārā Paņevēžā dzimusī aktrise Aurēlija Anužīte. Lietuvietis Vīts Rimkus sekmīgi aizstāv Latvijas valsts krāsas nacionālās futbola izlases rindās utt.

* * *

Lietuviešu mazākumtautības vēsture un tagadne Latvijā skaidri apliecina, ka tā ir viena no mūsu valsts tradicionālajām minoritātēm, kuras darbība ir bijusi un ir ļoti vispusīga, no vienas puses, tai apliecinot savu dzīvotspēju, no otras – lojalitāti pret latviešu tautu, kuras zemē tā atrodas. Lietuvieši kopā ar Latvijas igauņiem un poļiem nepārprotami pauda atbalstu latviešu tautas cīņai par neatkarības atjaunošanu 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, kā arī parādīja konsekventu virzību uz savu nacionālo organizāciju un izglītības iestāžu atjaunošanu, kas bija izteikti raksturīgi tieši Latvijas vēsturiskajām minoritātēm. Kaut arī, nebūdamā tik daudzskaitlīga kā lielākās Latvijas minoritātes, lietuviešu mazākumtautība nepāšaubāmi ir bijusi un ir viena no aktīvākajām, atstājot paliekošas

³²⁹ R. Ražuka 2003. gada 15. oktobri autoram sniegtā informācija.

pēdas gan Latvijas vēsturē, gan tagadnē. Lietuviešu nacionālās minoritātes sabiedriskā aktivitāte, vispārīgie sakari ar etnisko dzimteni Lietuvu, kā arī ciešās visu veidu saites ar Latvijas pamattautu sniedz lielisku iespēju Latvijas lietuviešiem pilnībā integrēties Latvijas sabiedrībā, vienlaikus nezaudējot sakarus ar Lietuvu, un joprojām justies kā piederīgiem gan Latvijas valstij, gan lietuviešu tautas atzaram draudzīgajā Latvijas valstī.

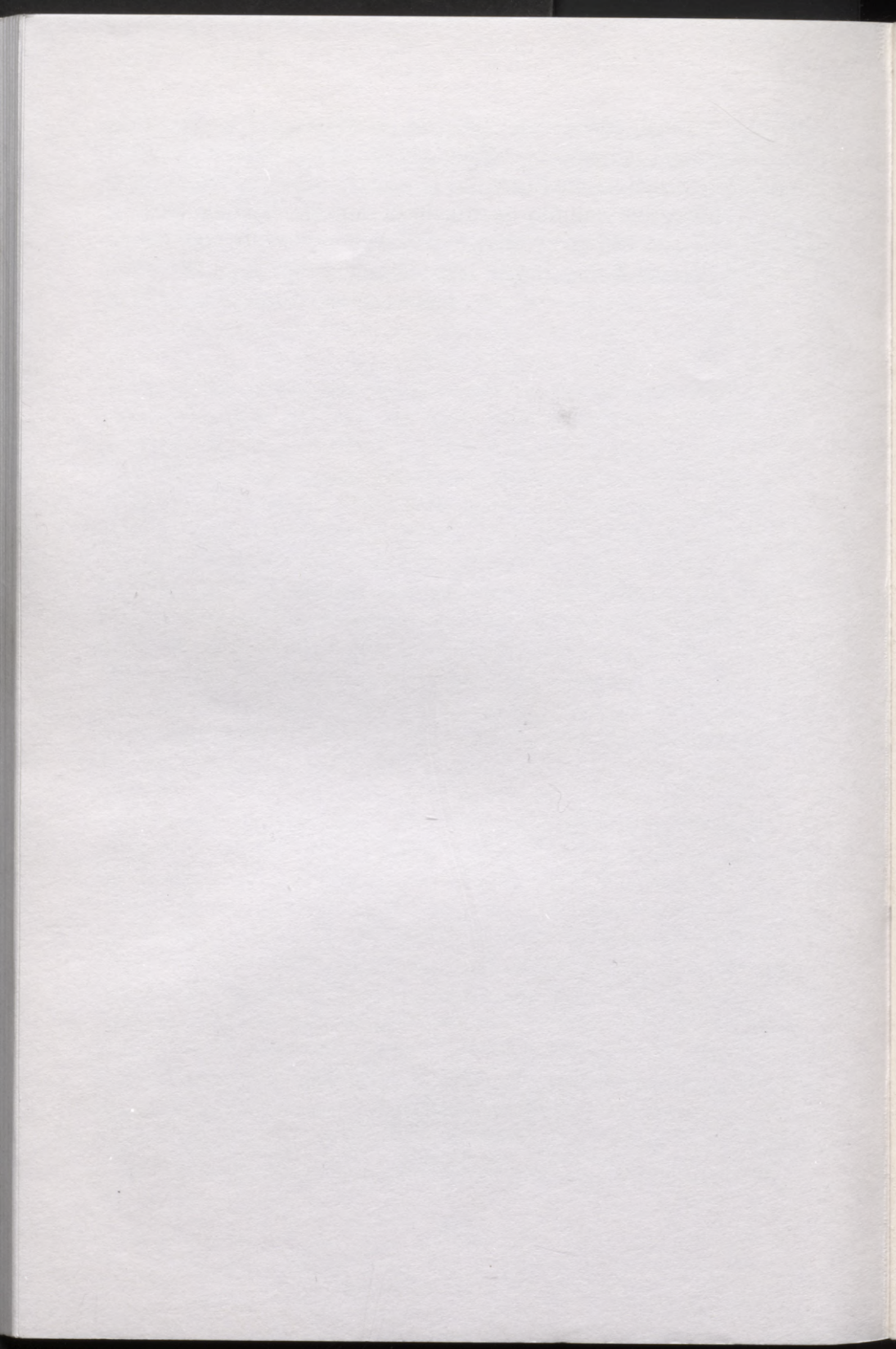
Iespiests SIA "Elpa-2" tipografijā,
Doma laukumā 1,
Rīgā, LV-1914
Pas. Nr. 604

patas gan Latvijas vēsture, gan tagadnē. Lietuviešu un
saimnieks sabiedrība aktīvistu, vispārīgā sakārā ar emigrāciju
Lietuvu, kā arī ciešā visu veidu saites ar Latvijas parast
nelisku kopējā Latvijas lietuviešiem-pārnība integrācija
sabiedrībā, vienlaikus nezaudējot sakarus ar Lietuvu, ar
īpašes kā piederīgiem gan Latvijas valstij, gan lietuviešu
saram draudzīgajā Latvijas valstī.

Latvian SLA "Eiga T" tipogrāfija
Doma ielā 1
Rīga, LV-1014
Fax: 604

WILSON JAMES BIRCHALL
1857-1914

8

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307019146

1.50

2/1-

2004-3
L 148

Ēriks Jēkabsons dzimis 1965. gadā Rīga. Beidzis LU (1990), vēstures doktors. Specializējies Latvijas Republikas politiskās un militārās vēstures jautājumu izpētē, Latvijas mazākumtautību, Baltijas valstu, Polijas, Baltkrievijas un Ukrainas vēsturē. Monogrāfijas “Poļi Latvijā” (1996) autors, publicējis vairāk nekā 100 zinātnisku rakstu Latvijā un ārzemēs, 25 recenzijas, vairāku grāmatu priekšvārdus, vairākus simtus šķirkļu Latvijas un Polijas enciklopēdijās, vairāk nekā 190 populārziņātniskus rakstus, sastādījis biogrāfisko vārdnīcu “Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940” (1998) un “Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991” (2003). Strādājis par pētnieku Latvijas, Polijas, Lietuvas un Baltkrievijas arhīvos. Vairāku zinātnisku izdevumu redakcijas kolēģiju un Latvijas vēsturnieku komisijas loceklis. Apbalvots ar Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmijas “Felix” veicināšanas balvu.

Grāmatā “Lietuvieši Latvijā” atainota lietuviešu vēsture Latvijā, sākot ar iepriekšējiem gadsimtiem un beidzot ar lietuviešu mazākumtautības stāvokļa apskatu mūsu dienās. Aplūkota lietuviešu politiskā un sabiedriskā darbība, sevišķu uzmanību pievēršot lietuviešu izglītības iestādēm, organizācijām, dalībai Lietuvā un Latvijā 19.–20. gadsimtā notiekošajos politiskajos procesos un notikumos, kā arī Latvijas sabiedrības dzīvē.

ISBN 9984-743-19-5

9 789984 743196